

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

THAMMASAT

U N I V E R S I T Y

หอสมุดปรีดี พนมยงค์

ทนายทมอบให้เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่

ศาสตราจารย์ ไพโรจน์ ชัยนาม ม.ป.ช.,ม.ว.ม.,ท.จ.ว.

และ

คุณหญิงบรรเลง ชัยนาม ต.จ.,ต.ม.

ธรรมศาสตร์บัณฑิตหญิงคนแรก

ของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (๒๔๗๘)

ฯพณฯ ดร.สุกิจ ป ชัยนาม เอกอัครราชทูตประจำกระทรวงการต่างประเทศ
บริจาคเงินจัดทำสติกเกอร์

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๘

เรื่องโกศাপานไปฝรั่งเศส

ภาคที่ ๒

พระยาจำแสนยบดี พิมพ์ช่วยในงานศพ

หม่อมเมือง ทองแถม ฌอชญา

วันที่ ๔ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๗๕

โรงพิมพ์สุโขทัย
จำนวน ๑,๐๐๐ ฉบับ

ฉบับหอสมุด

หม่อมเมือง ทองแถม ณ อยุธยา
ชาตะ วันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๐
มรณะ วันที่ ๓๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๔

สำนักหอสมุด

ประวัติสังเขป

หม่อมเมือง ทองแถม ณ อยุธยา

บรรพบุรุษสืบเนื่องมาจาก เจ้าพระยาบรมราช บุนนาค (ตะเพ็บ) บิดา นายคง พลนิเทศ มารดา กิ่ง พลนิเทศ เกิด เมื่อวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๑๐ ตรงกับวันพุธ แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๖ ปีเถาะ เป็นหม่อมห้ามในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจและเป็นหม่อมมารดาของ หม่อมเจ้าหญิงเครือมาศวิมล ถึงแก่กรรมวันที่ ๑๔ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๔ ตรงกับวันอาทิตย์ แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๗ ปีมะแม

คำนำ

พระยาจำแสนยบดี เจ้างความมายังราชบัณฑิตยสภาว่า
ใครพิมพ์หนังสือช่วยเจ้าภาพ แจกในงานศพหม่อมเมือง
ทองแถม ณอยุธยา เรื่อง ๑ ขอให้กรรมการเลือกเรื่อง
หนังสือให้ ราชบัณฑิตยสภาได้แนะนำให้พิมพ์ เรื่อง
โกศापानเป็นราชทูตไปเมืองฝรั่งเศสครั้งแผ่นดิน สมเด็จพระ
นารายณ์มหาราช พระยาจำแสนยบดีเห็นชอบด้วยจึงพิมพ์
ขึ้นเป็นสมุดเล่มนี้

เรื่องโกศापานเป็นราชทูตไปเมืองฝรั่งเศสนี้ มองซิเออ
เดอ วีเซ เป็นผู้แต่ง พิมพ์เมื่อ ค.ศ. ๑๖๘๖ (พ.ศ. ๒๒๒๙)
มีฉบับอยู่ในหอพระสมุดวชิรราช เจษภานุจารย์ ฟ. ฮีแล
แห่งโรงเรียนอัสสัมชัญ แปลจากภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาไทย
มีผู้ขออนุญาตพิมพ์ตอนต้นไปภาค ๑ แล้ว ภาคนี้เป็นภาค ๒
จัดเป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๘

ราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๕

สำนักหอสมุด

สารบาญ

บทที่ ๔๙	ราชทูตเริ่มเคิรทางไปเที่ยววุมณฑลฟลังค์ ข้างฝ่ายเหนือ	หน้า ๑
บทที่ ๕๐	ระยะทางจากเมืองแซงต์เดอนส์ถึงเมือง อาเมียงส์	หน้า ๔
บทที่ ๕๑	ราชทูตดำเนิรไปถึงเมืองอาราส	หน้า ๗
บทที่ ๕๒	ท่านราชทูตดำเนิรทางตามมณฑลฝ่ายเหนือ ต่อไป	หน้า ๑๓
บทที่ ๕๓	ราชทูตเยี่ยมเมืองกาแลส์	หน้า ๒๔
บทที่ ๕๔	ราชทูตถึงเมืองคิงแกรก	หน้า ๒๘
บทที่ ๕๕	ราชทูตไปคู่อู่เมืองตุรเนย์	หน้า ๓๒
บทที่ ๕๖	ราชทูตถึงเมืองวาลังเซียนส์	หน้า ๔๑
บทที่ ๕๗	นางภิกษุณีเมืองเออแนง	หน้า ๔๘
บทที่ ๕๘	ราชทูตถึงเมืองคูแอย์	หน้า ๕๓
บทที่ ๕๙	ราชทูตถึงเมืองกัมเบรย์	หน้า ๖๘
บทที่ ๖๐	ราชทูตถึงเมืองเปรอน	หน้า ๘๑
บทที่ ๖๑	ราชทูตถึงเมืองแซงต์กิงแตง	หน้า ๙๐
บทที่ ๖๒	ราชทูตกลับถึงเมืองลาแฟร์	หน้า ๙๕
บทที่ ๖๓	ราชทูตเข้าไปอยู่เมืองชาวซงส์	หน้า ๙๘
บทที่ ๖๔	ราชทูตถึงวิแลร์กอตเตรตถึงนังเตยและ ตั้งมาแตง	หน้า ๑๐๓

โกศพานไปฝรั่งเศส

บทที่ ๔๙

ราชทูตเริ่มเดินทางไปเที่ยวดูมณฑล

ปลั้วคร้างฝ่ายเหนือ

รุ่งขึ้นวันหลังเจ้าพนักงานฝ่ายกรมวังซ้อมงาช้างเคอလာญ์ ได้
เข้ามาหาราชทูตกล่าวว่า “บัดนี้ทรงพระปรารภถึงเจ้าคุณซึ่งเป็นคนมา
แต่เมืองร้อน เกรงว่าจะกลัวหนาวกว่าคนในพื้นบ้านเมืองหนาวเป็น
ธรรมดา และเวลานี้ก็เกือบถึงเวลาที่ท่านจะออกไปเที่ยวหิวเมือง
ฝ่ายข้างเหนือ ซึ่งเป็นประเทศหนาวกว่ามณฑลอื่น ๆ ในเมืองฝรั่ง
เศส พระองค์ทรงพระปริวิตกว่า ถ้าจะไม่พระราชทานเสื้อสำหรับ
ป้องกันหนาวไว้ก่อน จะเป็นการเดินเล้ออันมีอันควรกับพระปรีชาญาณ
เพราะเหตุฉะนั้น พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ รับสั่งใช้ให้
ข้าพเจ้านำเอาเสื้อกันหนาว ๖ ตัวกับหมวกอีก ๖ ใบมาพระราชทาน
ท่านอัครราชทูต, อุปทูต, ตรียุทคนละสองตัวกับหมวกคนละสองใบ
เสื้อเหล่านี้เป็นเสื้อถนอมใหม่แกมทองก็มีและใหม่ แกมเงินก็มี
ทั้งเป็นเสื้อยศและเสื้อหนาวรวมอยู่ในตัว อธิบาย คือเป็นเสื้อยศ
เพราะพนักใช้เป็นของถนอมแล้วด้วยใหม่กับเงินและทอง แท้เป็น
เสื้อหนาวด้วย เพราะนอกจากนี้ยังมีขนสัตว์ แร่มีน คือหนัง
อูเห่านิดหนึ่งอีกด้วยสำหรับจะกันหนาวได้.

พอราชทูตไกรยได้กลับห่มวกพระราชทานนั้นแล้วท่านถามทันที
ว่า.— “เดี๋ยวนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประทับอยู่ที่ใด?” ก็
ไกรยคำตอบว่า “ทรงประทับอยู่ที่พระราชสำนักฟงแตนโบล” ท่านราชทูต
ถามต่อไปว่า “พระราชสำนักนั้นตั้งอยู่ตรงทิศใด?” พอเจ้าพนักงาน
บอก ทันใดนั้นท่านอัครราชทูต อุปทูต ครุฑทูต ต่างก็หันหน้าไปทางนั้น
แล้วหมอบลงไปถวายบังคมสามครั้ง ก็ประคองหนึ่งว่าพระองค์ทรง
สถิตย์อยู่จำเพาะหน้าของท่าน แล้วท่านก็หันมาแสดงความขอบ
ใจต่อเจ้าพนักงานผู้นำเสื่อและห่มวกมาพระราชทานนั้นด้วย และ
เมื่อเจ้าพนักงานจะลากลับ ท่านราชทูตยังเชื่อเชิญให้อยู่รับประทานอาหารด้วยกัน
และวันนั้นนายช่างวาดเขียนชื่อเลอบริงซึ่งได้กล่าว
ถึงมาก่อน ในตอนว่าด้วยพระราชวังแวร์ซายส์นั้นก็ได้ไต่อยู่ประ
ทานอาหารก็ด้วยท่านราชทูตเหมือนกัน.

พอถึงวันจันทร์ที่ ๑๔ เดือนตุลาคม คณะราชทูตสยามได้เริ่ม
เที่ยวทางออกไปเที่ยวตามหัวเมืองเหนือ ตอนกลางวันวันนั้น ท่าน
ได้พักรับประทานอาหารที่แซงต์เดอนีส ซึ่งเป็เมืองสำคัญเมือง
หนึ่ง เพราะเป็นที่พักพระมหากษัตริย์ฝรั่งเศสตั้งแต่ที่คำบรวรพ
หลายร้อยปีมาแล้ว.

เมืองนี้จะชื่อว่าแซงต์เดอนีสก็เนื่องจากท่านสังฆราช องค์แรก
ซึ่งได้มาสอนพระศาสนาคริสต์แก่ชาวเมืองฝรั่งเศสที่ละแวกเมืองปารี
สทุกวันนี้ ศพของท่านก็ยังฝังอยู่ในพระอารามแซงต์เดอนีสนั้น
เอง เว้นแต่แขนของท่านข้างหนึ่งซึ่งสันโดปาปาเอสเตรังที่ ๓ ได้ทรง
นำไปที่กรุงโรม.

ถึงว่าราชทูตได้พบที่แซงต์เดอนีสเพียงตอนกลางวันเท่านั้น ก็
ยังได้อุตส่าห์ไปทูลอนุสสาวรีย์ที่ฝั่งพระบรมศพพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส
องค์ก่อนๆ และของที่มีฝีมือประณีตบรรจงซึ่งมีอยู่ชุกชุมในโบสถ์วัด
แซงต์เดอนีสนั้น. ของประเภทต่างๆ ซึ่งเก็บรักษาไว้เป็นตระกูลแห่ง
สมัยโบราณนั้นท่านราชทูตก็ได้ดูด้วย. เป็นต้นว่าเครื่องแก้วเพชร
พลอยต่าง ๆ ซึ่งพระราชาองค์ก่อนๆ และสัปบุรุษใจศรัทธาได้ถวาย
วัดนั้น. แต่ท่านได้ดูด้วยความเจาะจงเป็นอันมากคือ อนุสสาวรีย์ที่ฝั่ง
พระศพของพระราชา.

ในบรรดาอนุสสาวรีย์ที่ท่านได้แสดงความพอใจอยากดูมาก
กว่าอนุสสาวรีย์อื่น ๆ นั้นคืออนุสสาวรีย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้า
ฟรังซัวส์ที่ ๓ ซึ่งแวดล้อมไปด้วยรูปนักรบในสมัยของพระองค์กำลัง
ออกสนามทำสงครามกับราชศัตรูของพระองค์.

นอกนั้นท่านยังได้สังเกตอนุสสาวรีย์ซึ่งทรงรับสั่งให้สร้างออก
ทิศแก่จอมพล เทอทุแรน ซึ่งได้รับความชอบทำคุณแก่ประเทศฝรั่งเศส
อย่างสลักสำคัญ และซึ่งพึงชื่นชมพลงใหม่ ๆ. เมื่อราชทูตได้
เห็นความงามวิจิตรบรรจงและที่ทั้งอนุสสาวรีย์ของท่านจอมพล เทอ
ทุแรน นั้น ท่านได้กล่าวว่า. — “พระองค์ไม่จำเพาะแต่ทรงชุบเลี้ยง
และโปรดประทานยศบรรดาศักดิ์แก่ผู้ทียออยู่สำหรับรับใช้จำเพาะพระ
พิภตรของพระองค์เท่านั้น. ถึงผู้ทูล่วงลยแล้วทำคุณอะไรแก่พระองค์
ไม่ได้แล้ว พระองค์ก็ยังทรงอุปถัมภ์ค้ำชูให้ชื่อเสียงคงอยู่เป็นพระ
คุณของชาวชนเป็นอันมากอีกถึงกาลนาน. ฉะนั้นก็ไม่ใช่ที่อัครบริ

เลยที่บรรดาอาณาประชาราษฎร์ทั่วไปได้พากันยินดี ถวายชีวิตอุทิศแก่
ชาติบ้านเมืองและพระมหากษัตริย์ เพราะต่างรู้สึกเต็มเปี่ยมอยู่ใน
ทรวงอกว่า เป็นหรือกายพระองค์คงไม่ทรงลืม คงทรงระลึกถึง
คุณความดีของคน ๆ อยู่เสมอ ฉะนั้น พระองค์จึงเป็นพระราชาซึ่ง
ทรงซื่อซำนอยู่เสมอมิได้ขาด”

เมื่อพักงั้นแล้วก็หมดเวลา ท่านราชทูตอำลาพระสงฆ์เณรภิกษุ
ซึ่งเป็นคณะที่รับหน้าที่เฝ้ารักษาพระอารามนั้น แล้วท่านก็เสด็จรอบวัด
ดูแล้วดูอีกว่าใหญ่โตงามสักปานใด แล้วท่านก็ขึ้นรถตั้งต้นเสด็จ
ใหม่ต่อไป และเย็นวันนั้นได้ไปพักแรมคนอยู่ที่เมืองเล็ก ๆ แห่งหนึ่ง
เรียกว่าโยมง.

บทที่ ๕๐

ระยะทางจากเมืองแซงต์เดอนีส
ถึงเมืองอาเมียงส์.

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๕ ราชทูตได้ไปรับประทานอาหารกลางวัน ที่ตำบล
แห่งหนึ่งเรียกว่า คีเลียร์ แล้วตอนเย็นก็ไปนอนที่ชนบทที่ร่ม ๆ อีก
แห่งหนึ่งเรียกว่า โยม ทั้งสองแห่งนั้นชาวเมืองพากันมาต้อนรับราชทูต
เป็นขบวนเรียบร้อยราวกับขบวนทหารก็ว่าได้ ราชทูตได้ค้างแรมที่นั่น
คืนหนึ่ง ครั้นรุ่งขึ้นมองเซียร์เคอเมนาร์ก็ผู้พิพากษาได้มากำกับราช
ทูต ๆ ก็ไม่น้อยเลย เพราะท่านเคอเมนาร์ที่คนนี้เป็นญาติอันสนิทของ

ท่านเสนาบดี เคอเซญูเอเล ซึ่งเป็นจระมากกว่าเสนาบดีกระทรวงอื่น ในการที่จะสมานมิตรไมตรีในระวางสยามและกรุงฝรั่งเศสให้มีผลสำเร็จ

ในวันเดียวกันคือวันที่ ๑๖ ตุลาคมนั้น ราชทูตได้ไปค้างคืนอยู่ที่เมืองเบรอตเตย ซึ่งเป็นเมืองย่อมๆ ในมณฑลนอร์มันดี เมืองนี้แต่เดิมมาเป็นของอังกฤษ แล้วภายหลังอังกฤษขายให้แก่สมเด็จพระเจ้าฟิลิปโอคีสต์ ก็เลยตกเป็นของฝรั่งเศสแต่นั้นมา.

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๗ ราชทูตไปพักอยู่ที่ “ชาโต” ของมงเซียร์เตแรร์โต ซึ่งเป็นลูกเขยของพระนมแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ บ้าน “ชาโต” นั้นราชทูตพอใจมาก ว่าเป็นชาโตอย่างงดงามน่าอยู่จริง ๆ แต่อาศัยเหตุที่ท่านจะพักอยู่นานไม่ได้ต้องรีบเดินทางต่อไป ท่านจึงได้ออกแต่ในวันนั้นเอง สำหรับไปยังเมืองอาเมียงส์ ซึ่งเป็นเมืองใหญ่อยู่รายทางที่จะขึ้นไปข้างเหนือ. ในเย็นวันนั้นราชทูตได้ถึงเมืองอาเมียงส์ และเวลาท่านไปถึงนั้น บรรดากรรมการขุนนางข้าราชการและพลเมืองที่สำคัญ ๆ ต่างได้ออกมาต้อนรับเป็นขบวนล้วนใส่เสื้อแสงถืออาวุธเป็นวิถีทหารทงนั้น พอเหยียบประตูเมืองก็ได้ยินเสียงปืนใหญ่ ๒๐ นัดตามพระราชกำหนดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อทำความเคารพต่อคณะราชทูตสยามนั้น.

แต่ประตูเมืองถึงที่พักของราชทูต พวกที่ออกมาต้อนรับนั้นได้เตรียมกระบวนแห่แล้ว ต่างก็กลับเป็นเสด็จการต้อนรับสำหรับวันนั้น แต่รุ่งขึ้นวันที่ ๑๘ กระบวนแห่ได้มารับราชทูตยังที่พัก แล้วได้

แห่ท่านไปคุโบสถ์ใหญ่. บรรดาพระสงฆ์ทั้งหลายได้ออกมาต้อนรับ
 ราชทูตถึงที่ ประชุมหน้า โบสถ์แล้วได้พาเข้าไปข้างใน ถึงพระแท่นใหญ่
 พอคณะไรต่ออะไรตามสมควรแก่เวลาแล้ว ราชทูตก็ได้ไปเยี่ยมเยียน
 ท่านสังฆราช ครั้นเยี่ยมท่านสังฆราชเสร็จแล้ว ท่านราชทูตยังทักใจ
 อยากจะดูตัวนั้นอีก เพราะเป็นวัตถุที่สวຍงตงามที่สุดวัตถุหนึ่งในโลก
 ท่านก็ขอโอกาสกลับไปชมเป็นพิเศษอีกต่อหนึ่ง แต่เดิมได้ตกลงกัน
 ว่าออกจากเมืองอาเมียงสนั้นจะนำท่านราชทูตทรงไปยังเมืองอาราสซึ่ง
 เป็นที่ว่าการมณฑลอาร์ตวส์ แต่ทำไมได้คำตกลงนั้น เพราะ
 ฤๅนนเป็นฤๅนหนาวฝนตกเรื่อย ถนนหนทางเลวกลัยกลายเป็นโคลน
 เล่น เป็นที่หลุมที่ดอนเปรอะเปื้อนจนใช้ไม่ได้ ตกลงเปลี่ยนความคิด
 เดิม, แทนที่จะตรงไปเมืองอาราส ก็เป็นแต่เพียงไปพักอยู่ที่เมืองตูลูซ
 ที่ป็นเมืองเล็ก ๆ อยู่ในระหว่าง ๒ เมืองใหญ่. แต่ถึงเป็นเมืองย่อม ๆ ถึง
 นั้นชาวเมืองตูลูซก็ไม่ยอมแพ้ชาวเมืองใหญ่ ๆ ในการต้อนรับราชทูต.
 พอคณะราชทูตมาถึงกองทหารสมัคร คือพลเมืองตูลูซนั่นเองได้ออก
 มารับราชทูตเป็นขบวนแห่เหมือนที่อื่น และได้ยิงปืนใหญ่ขนาดเล็ก
 เสียงสนั่นเป็นการเอิกเกริกเหมือนหนึ่งเมืองมัททาร์ประจำรักษายูโดย
 ธรรมดา. แท้จริงแม้ชาวเมืองจะไม่ทำการรับรองให้ใหญ่โตถึงเพียงนี้
 ก็คงไม่มีใครถือเป็นแน่, แต่เมื่อเขามิแก่ใจจะทำให้ถึงขนาดดังนี้
 ก็ควรได้รับความชมเชยเป็นพิเศษด้วย เพราะเมื่อผู้น้อยทำหน้าที่
 ของผู้ใหญ่ได้เท่าผู้ใหญ่แล้ว ก็น่าชมผู้น้อยนั้นยิ่งกว่าผู้ใหญ่เสียอีก

เรื่องนี้ได้เกิดขึ้นอีกตามชนบทเล็ก ๆ น้อย ๆ อีกแห่งหนึ่งเรียกว่าซาแบร์ ที่ชนบทนั้นคนที่พูดทักคนเคียวทางก็ไม่มี มีแต่เพียงโรงม้าสำหรับเปลี่ยนม้าที่ลากรถเมลเท่านั้น ถึงกระนั้นชาวชนบทนั้นยังได้ช่วยกันจัดการเลี้ยงโต๊ะราชทูตอย่างสง่าผ่าเผยและเลี้ยงกันในโรงม้านั้นด้วยซ้ำ แต่ก็ไม่มีใครารู้ได้ว่าเป็นโรงม้าหรือโรงรับแขก เพราะชาวชนบทได้ตกแต่งประดับประดาจนเปลี่ยนรูปโรงม้าหมด ให้นึกว่าเป็นสโมสรพิเศษของขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่ ไม่มีเค้าเป็นโรงม้าเหลือเลย.

บทที่ ๕๑

ราชทูตดำเนิรไปถึงเมืองอาราส.

พอออกจากที่ค่ายเล็กนั้นแล้ว ราชทูตก็มุ่งดำเนิรทางตรงไปยังเมืองอาราส ซึ่งเป็นที่ว่าการมณฑลอาร์ตูอาส อันตั้งอยู่บนแม่น้ำสการ์ป และเป็นเมืองหน้าคัก มีอ้อมค้อมประดุจหอบหอบตามธรรมเนียมพิชัยสงคราม. พอราชทูตเกือบจะถึงเมือง มีทหารม้า ๑๒ กองออกมาต้อนรับถึงนอกเมือง. ตามทางเข้าเมืองมีพลทหารรายบนเรียงรายอยู่ตลอดทาง และเมื่อราชทูตเคียวผ่านหน้าแล้วไป ต่างก็คำนับด้วยเขาปลายหอกกลง, ส่วนราชทูตก็รับคำนับข้างนี้ข้างโน้นไม่มีเวลาว่างเลย เพราะข้างล่างมีทหารทำวันทียาฐก็ต้องทำเป็นรับคำนับ, ข้างบนตามช่องหน้าต่างก็มีแหม่มเป็นต้น

โยกผ้าเช็ดหน้าเป็นที่แสดงการต้อนรับ ก็ต้องจำเป็นรับค่านับทางนี้ด้วย, เลยต้องแหยน ๆ ก้ม ๆ รับค่านับเขาเรื่อยตลอดหนทางมา.

พอพระราชทูตย่างเข้าไปสู่ธรณีประตูเมือง บรรดาพระสงฆ์ตามวัดวาอารามทั้งหลายในเมืองอาราสันนี้ ต่างก็ให้ศิษย์ของตน ๆ ขึ้นตระพังเล็กใหญ่เสียงออกแซ่สนั่นเอิกเกริกโกสาลหล และในโอกาสนั้นระฆังใบใหญ่มหึมา ซึ่งชาวบ้านตั้งฉายาเรียกกันว่า “ลาซัวเขอส” (แปลว่า “แม่ขรรเทิง” คำที่ก๊ี้ได้แต่จำเพาะต่อเมื่อมีการมหาศุภมงคล ซึ่งเป็นที่ยินดีทั่วหน้ากัน) ก็ได้มีผู้ทำให้อุโฆษณาการด้วยกระแสนเสียงอันน่าขรรเทิงของตน พร้อมกับสรวพลำเนียงเก๋ก่า่งห่า่งเห่งแห่งระฆังเล็กใหญ่ทั้งหลายอื่น ๆ ที่มีอยู่ทุกพระอารามในเมืองอาราสันนี้.

เมื่อทหารม้าซึ่งออกไปต้อนรับราชทูตคนฮกเมืองได้นำทางราชทูตมาถึงประตูเมืองแล้ว ทหารกองต่าง ๆ ในเมืองก็ยืนแหวกทางให้กระบวนรถราชทูตผ่านไปตรงกลาง ดังนั้น ตั้งแต่ประตูเมืองจนถึงประตูที่พักของท่านราชทูต และที่ประตูนั้นท่านเลอลองต์เคอวิลเนฟก็กระทำค่านับปราศรัย เชอเชญราชทูตให้ลงจากรถ แล้วนำขึ้นไปถึงห้องที่พักข้างในพร้อมกันกับท่านสตอร์ฟเจ้าพนักงานกรมประจำแขกเมือง แล้วก็ไต่ลงมือสนทนาปราศรัยกันในระยะเวลาที่คอยพวกกรมการนคราภิบาลมณฑลอาร์ตูอาส์จะเข้ามาถึง สิ่งที่ราชทูตแสดงความกังวลอยากรู้ทันทันที คือเมืองอาราสจะเป็นเมืองใหญ่โตสักเพียงไหน? มีครอยครวพลเมืองสักเท่าไร? มีรูปสัณฐานเป็นอย่างไร?

ขณะ ที่ท่านราชทูต กับท่านเหล่านั้นยังกำลังสนทนากันด้วยเรื่อง
เมืองอาราสอยู่นั้น ท่านเจ้าอธิการพระอรามของคณะชเวตในมือง
นั้นได้มาแสดงความเคารพและความขอบพระเดชพระคุณในการที่พระ
เจ้ากรุงสยามทรงชุบเลี้ยงท่านขาดหลวง เยชวิท คณะของ ตนด้วยพระ
มหากรุณาธิคุณอันล้นพ้น ท่านอธิการราชทูตตอบว่า.— “เท่าที่พระองค์ทรง
เลี้ยงนั้นยังน้อยนัก, พระองค์พระราชประสงค์จะทรงชุบเลี้ยงให้มาก
ยิ่งกว่านี้อีกสองเท่าสามเท่า, ขอคุณพ่อได้เป็นภาระธุระช่วยชี้แจง
อธิบายตามราชประสงค์อันนี้กับหัวหน้าของคณะชเวตทั้งหลาย เพื่อ
ท่านจะมีได้มีความรังเกียจและจะได้จัดการเผด็จสงฆ์ใคร่ที่ลาอื่น ๆ
ส่งไปยังเมืองไทยเป็นลำดับต่อ ๆ กันไปเทอญ”

เมื่อปรารภกันถึงเรื่องขาดหลวงอยู่ที่พอติกรรมการเมืองมาถึง
ราชทูตก็ลุกขึ้นจากเก้าอี้ที่นั่งแล้วก็แสดงความเคารพตามขนบธรรมเนียม
นิยมบ้านเมืองไทยเขา แล้วท่านปลื้มขงตั้งกฐินสมาธิกแห่งมณฑล
สภาและสมาธิกผู้แทนคณะไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของมณฑลอาราคาส์ที่
ประชุมรัฐสภาใหญ่ในกรุงหลวงก็ได้กล่าวสุนทรพจน์ขึ้นว่า.—

ท่านราชทูตทั้งหลาย อันว่าเมืองอาราสนั้น พลเมืองมีชื่อว่าเป็
นคนสัตย์ซื่อถือความจงรักภักดีต่อเจ้านายเหนือตน มีสมเด็จพระเจ้าอยู่
หัวเป็นต้นอย่างเต็มเปี่ยมบริบูรณ์ ไม่มีเงาแห่งความค้ำหนึ่กเคียนเลย
แต่ไหนแต่ไรมา. ทรงรับสั่งให้ทำประการใด ก็เป็นอันกระทำประ
การนั้นจนสุดกำลัง. กับคนเล่าทรงรับสั่งให้ข้าพเจ้าทั้งหลายชาวชน
พลเมืองอาราสกระทำการต้อนรับและบำรุงเลี้ยงดูท่านราชทูตสยาม

อย่างเต็มที่ ข้าพเจ้าทั้งหลายจะไม่ยินยอมที่จะทำปฏิสันถารก่อนรับท่าน
 เข้าคุยด้วยเต็มความสามารถอย่างไรก็ได้ แต่ข้าพเจ้ามาเกรงว่าแม้จะต้อนรับ
 ให้สุดความสามารถของข้าพเจ้าทั้งหลาย ก็ยังหาได้เพียงพอกับ
 เกียรติยศและบุญบารมีของเจ้าคุณราชทูตทั้งหลายไม่ และล้ามหา
 อะไรกับบุญบารมีของพระมหากษัตริราชทั้งสองพระนครซึ่งเป็นต้น
 เหตุให้เจ้าคุณและข้าพเจ้าได้ มี โอกาส อันประเสริฐที่จะพบปะ ซึ่ง กัน
 และกันในการลี้ภัยแล้ว ถึงจะพากเพียรจนสุดกำลังก็คงรับรองไม่สม
 พระเกียรติยศของพระมหากษัตริราชทั้งสองพระนครเป็นแน่ แต่
 กระนั้นก็ตามข้าพเจ้าทั้งหลายยินดีแสดงความเคารพนับถือต่อท่านเจ้าคุณ
 จนสุดความสามารถ จะบอกพร้อมประการใดก็ได้แล้วแต่เจ้าคุณจะมี
 ความเมตตาการุณาแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายข้างหนึ่ง และแล้วแต่ทั้งสอง
 พระมหากษัตริย์จะทรงพระเมตตาอีกข้างหนึ่ง.

อันว่าพระบารมีของพระมหากษัตริย์ฝ่ายประเทศฝรั่งเศสนี้ ปรากฏอยู่
 ชัดๆ เกี่ยวกับพระคุณานุคุณของ พระอาทิตย์ ซึ่ง พระองค์ทรง
 เลือกเป็นคู่กันมิตรเครื่องหมายแห่งพระเดชานุภาพของพระองค์กล่าว
 คือ ทรงแผ่พระคุณแก่คนทั่วไปไม่เลือกหน้า ให้ต่างอ่อนอกอ่อนใจ
 เกิดผลเกิดประโยชน์อันสมควรแก่ชีวิตแห่งตน, ทรงแผ่พระรัศมีให้
 รุ่งโรจน์ชีจลทั่วขอบจักรวาล, ทรงแผ่แสงกล้าให้อริราชศัตรู
 หม่นไพรทั้งหลายสยดสยองพระเดชานุภาพทั่วทุกหมู่เหล่า สมควร
 อย่างยิ่งที่พระองค์ได้ ทรง เลือกลาตวง ทินกรมา เป็น คู่กัน มิตร เครื่อง
 หมายสำหรับพระองค์.

ฝ่ายข้างพระเจ้าแผ่นดินสยามเล่า พระองค์ก็กอบด้วยพระญาณ
 วิชันสุขุมคัมภีรภาพเป็นมหัศจรรย์ๆเดียวกัน ด้วยว่าถึงแม้
 พระองค์ทรงสถิตย์อยู่ในประเทศห่างไกลจนสุดโลกข้างบูรพทิศนั้นก็
 พระองค์ยังทรงสอดส่องเล็งแลเห็นในพระอนิหารของพระเจ้าแผ่นดิน
 ฝรั่งเศส ถึงกับทรงส่งบรรดาเจ้าคุณทั้งหลายให้มาเชยชมพระบารมี
 ทางพระเนตรพระกรรณ ส่วนเจ้าคุณทั้งหลายเล่าในทุกวันนี้ ถ้า
 จะเปรียบก็คล้ายกับสมเด็จพระราชินีแห่งประเทศสวาในสมัยโบราณ
 ซึ่งเมื่อใดทรงสถิตขาล่าลือพระเกียรติคุณของสมเด็จพระเจ้าสะโลมน
 มหาราชเจ้าแล้ว ก็ไต่เสด็จมาเยี่ยมเยือนสมเด็จพระเจ้าสะโลมน
 มหาราชจนถึงที่พระนครหลวงด้วยพระองค์เอง เพื่อจะใคร่ทรงทราบ
 ว่าคำเล่าลือนั้นจะมีมูลแห่งความจริงสักเท่าใด ครั้นได้มาแลเห็นด้วย
 พระองค์เองเข้าดังนี้แล้ว ก็กลับทรงประหลาดพระทัยโดยที่คำเล่าลือ
 นั้นยังบกพร่องกว่าพระเกียรติคุณที่เป็นจริงเสียอีก พระองค์ราชินี
 ได้แต่ทรงเปล่งพระอุทานวาจาว่า.—“เดิมเมื่อไต่ยินใครต่อใครสรรเสริญ
 พระบารมีคุณของสมเด็จพระเจ้าสะโลมนมหาราช ว่าพระองค์ทรง
 พระเกียรติคุณประเสริฐเหลือล้น ข้าพเจ้ายังเคลือบแคลงสงสัยอยู่
 แต่ครั้นมาไต่ยินกับหูกกับตาเข้าเองสิ กลับรู้สึกคำเล่าลือกันมาแต่
 เดิมนั้นยังไม่พอเพียงกับพระเกียรติคุณที่เป็นจริงเสียอีก ที่จริงพระ
 เกียรติคุณของพระเจ้าสะโลมนมหาราชมากเหลือล้นพ้นที่จะสรรเสริญ
 ให้สิ้นสุดได้”

สมัยเดียวกันพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๕ ก็ทรงนิยมนำ
 พระเจ้าสะโลมอนมาสมภพอีกคราวหนึ่ง ข้าพเจ้าจึงมีความหวังใจ
 เป็นอันมั่นคงว่าเมื่อเจ้าคุณได้ชมเชยบุญบารมีของพระองค์ซึ่งมีปรากฏ
 ประจักษ์อยู่เฉพาะหน้าเจ้าคุณในประเทศฝรั่งเศสนี้ เช่นที่พระราช
 วังต่าง ๆ ของพระองค์ ที่กระทรวงทหารบกทหารเรือของพระองค์
 ที่ประเทศราชต่าง ๆ ซึ่งพระองค์ได้รวบรวมกับประเทศของพระองค์
 ที่เมืองหน้าศึกต่าง ๆ ซึ่งพระองค์ได้ทรงสถาปนาให้เป็นเมืองมั่นคง
 ถาวร ไม่กลัวเกรงอริราชไพรี ที่พระกิริยาอาการของพระองค์อยู่ทุก
 เมื่อแล้ว บรรดาท่านเจ้าคุณทูลถามทูลทวงหลายทีปวงคงรู้สึกในใจ
 ประดุจหนึ่งพระนางเจ้าราชินีเมืองสเปนว่าคำเล่าลือสรรเสริญพระบาร
 มีของพระองค์ยังหาบริบูรณ์ไม่ คุณยังบกพร่องกว่าความเป็นจริงแท้อีก
 มากมายนัก ถึงคำเล่าลือสรรเสริญพระองค์เท่าใด เกียรติคุณของ
 พระองค์ก็ควรจะสรรเสริญให้ยิ่งกว่านั้นยังมีอีกเป็นอันมาก ถ้าใคร
 มิได้เห็นด้วยนัยน์ตาตนเองแล้วก็เห็นเหลือวิสัยที่จะเชื่อถือว่าจริงได้
 แต่ครั้งนี้ได้มาแลเห็นเหมือนเจ้าคุณทั้งหลายแล้วไซ้ จึงเป็นอันเชื่อแน
 อยู่ทุกคำและยังกลับรู้สึกว่าคำเป็นยอยศเกียรติของพระองค์ซึ่งลือ
 ไปในนานาประเทศยังหย่อนจากความเป็นจริงอีกมาก เป็นโชคอัน
 ประเสริฐของเจ้าคุณราชทูตที่ได้มีโอกาสมาชมเชยพระบารมีด้วยนัยน์
 ตาเช่นนี้ และข้าพเจ้าทั้งหลายขอรวมนำใจยินดีของข้าพเจ้ากับความ
 ยินดีของเจ้าคุณด้วย."

เมื่อท่านปาลิซงแจ้งกรู้ ก็กล่าวคำต่อนับนั้นแล้ว เจ้าคุณ
 อัครราชทูตได้ทอบทวนคณะราชทูตทั้งหลายว่า.—“โอกาสนี้ ข้าพเจ้า
 ทั้งหลายรู้สึกขอบใจท่านเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งท่านชวนให้ข้าพเจ้าทั้งหลาย
 ชาวสยามนชมเชยพระราชกฤษฎาภินิหารบุญบารมีของสมเด็จพระเจ้า
 กรุงฝรั่งเศส ข้าพเจ้าขอแถลงให้ท่านทราบว่า แท้จริงพระบาท
 สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทรงรู้สึกและทรงชมเชยมานานแล้ว พระ
 องค์พระราชประสงค์มานานแล้วว่า จะกระทำกุศลเกี่ยวกับพระนางเจ้า
 ราชีนีเมืองสเปนไว้กระทำการต่อองค์สมเด็จพระราชาสเปน หากว่า
 กระทำให้สำเร็จ สมตามพระราชประสงค์ไม่ได้ด้วยอุปสรรคหลายประ
 การ แต่เมื่อพระองค์เสด็จมาไม่ได้ด้วยพระองค์เองแล้ว พระองค์จึง
 ทรงเลือกตั้งข้าราชการชั้นสูงมาแทนพระองค์เมื่อออกไปแล้ว แต่ที่หาได้
 ถึงเมืองฝรั่งเศสไม่ เข้าใจว่าเป็นอันตรายเสียกลางทางในทะเลแถบ
 อาฟริกาได้ แต่กระนั้นพระองค์ก็ยังไม่สิ้นความมุ่งหมายในพระ
 ราชหฤทัย ยังหาทรงเลือกตั้งข้าพเจ้าทั้งหลายบรรดาคนไทยซึ่ง
 อยู่ในถิ่นให้เข้ามาชมเชย พระบารมีแทนคณะทูตานุทูตชุดก่อนนั้น
 แต่หาใช่ส่งมาจำเพาะเพื่อจะทำไมตรีการค้าขายในระวางกันและกันไม่
 พระราชประสงค์ซึ่งเป็นส่วนสำคัญก็เพื่อจะให้มาฟังเกียรติศักดิ์เกียรติ
 ศถของพระองค์ว่ามากน้อยถึงเพียงไหน เพื่อจะได้นำไปกราบทูล
 ให้พระองค์ทรงทราบเป็นรายละเอียดทุกอย่างทุกประการ พระองค์
 ทรงพระประสงค์อยู่อย่างเดียว คือทรงปรารถนาอยากกระทำความ
 มิตรไมตรีภาพในระวางพระองค์และองค์สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินประ
 เทศฝรั่งเศสได้สนิทสนมเช่นเท่านั้น”

คำตอบของเจ้าคุณราชทูตนั้น เป็นพระยานให้คนในที่ประชุม
นั้นรู้เห็นว่า ถึงท่านเป็นคนไทยมาแต่เมืองไกล ภาษาฝรั่งเศสท่าน
ฟังออกพอรู้พอเข้าใจเป็นแน่, ถ้าหาไม่ที่ไหนท่านจะเปรียบเทียบมา
เปรียบเียนของพระนางราชินีแห่งเมืองสวาทกับการมาเมืองฝรั่งเศส
ของท่านได้สนิทสนมดี ให้เป็นที่เข้าใจว่าท่านหาได้มาเพื่อการค้า
ขายอย่างธรรมดาราชทูตในเมืองอื่นไม่ ท่านมาเหมือนพระนางเจ้า
ราชินีเมืองสวานั้น สำหรับจะได้รู้จะได้เห็นของน่ารู้ที่น่าเห็นเท่านั้น

พอกรมการออกจากที่ประชุม เมื่อเสร็จกิจธุระคำนับรับรองท่าน
ราชทูตแล้ว ท่านงัดเคอวิลเนฟซึ่งเหลืออยู่คนเดียวเป็นคนสุดท้าย
ได้มาอำลาท่านราชทูตตามธรรมเนียม และก่อนที่ท่านจะออกไปท่าน
ได้กล่าวกับเจ้าคุณราชทูตว่า . - “ ธรรมเนียมเมืองที่มหารอบอยู่ประ
จํา ย่อมมีอาณัติสัญญากันอย่างสิ้น ๆ สำหรับเมื่อพบปะกันที่ไหนจะ
ได้ใช้ได้ถามกันให้รู้ว่าเป็นทหารชาติเดียวกันหาใช่ศัตรูไม่ เพราะ
ถ้าเป็นศัตรูแล้วก็ไม่รู้คำอาณัติสัญญา ทั้งนี้เพื่อยोगกันมิให้ศัตรูปลอม
เข้ามาในเมืองได้โดยไม่มีใครรู้ตัว และเพื่อจะมีให้คำอาณัตินั้นจด
ไปจนรู้ถึงคนอื่นซึ่งเผอิญอาจได้ยินจึงมีธรรมเนียม ต้อง เปลี่ยนคำ
อาณัติกันทุก ๆ วันมิได้ขาด. วันนี้เจ้าคุณราชทูตก็เข้ามาอยู่ในเมือง
อาราสซึ่งเป็นเมืองทหารสำคัญ คำอาณัติก็ต้องเลือกหาทุกวัน เพราะ
เหตุฉะนั้นขอเชิญเจ้าคุณจงโปรด เลือกคิดคำอาณัติ สัญญาไว้สักคำหนึ่ง
เถิด เพื่อเป็นศุภมงคลโชคดีแก่หมู่ทหารของพระบาทสมเด็จพระเจ้า

หลายสัปดาห์ ๓๔ เชื่อว่าคำที่เจ้าคุณจะออกให้ทหารเมืองอาราส์คงเป็นคำ
 คักคิลีทซ์ของทศุคเป็นแน่ เพราะอาศัยพระบารมีของพระเจ้าแผ่นดิน
 ก็นทั้งสองพระนครเป็นร่วมโพธิ์ทองกันทางอยู่.

ขณะนั้นเจ้าคุณอัครราชทูตกำลังรำพึงถึงเหตุอันเหมาะ สำหรับ
 คิคคำอาณัติทหารนั้น ก็มาระลึกถึงความมั่นคงของเมืองอาราส์ซึ่ง
 เป็นเมืองแข็งแรงอย่างยิ่ง เจ้าคุณราชทูตก็เลยให้คำอาณัติสำหรับ
 คินนั้นว่า. — “Qui m'attaque se perd” (กิมะตักเซอแปร์ต)
 แปลว่าใครมาสู้ต้องแพ้ไปเอง. พออ้าลากันเสร็จสรรพแล้ว ท่าน
 กงต์เดอวิลเนฟ ก็ออกไป.

ส่วนท่านราชทูตนั้น รุ่งขึ้นวันหน้าท่านก็ได้ออกไปเที่ยวทไหนด
 เลย, ท่านอยู่ยังที่พักทวัน คอยรับรองท่านผู้หลักผู้ใหญ่ซึ่งออกมา
 เยี่ยมเยือนเป็นต้นว่าท่าน กงต์เดอ วิล เนฟ ซึ่ง เป็น ข้าหลวงพิเศษของ
 พระเจ้าแผ่นดินในมณฑลอาร์คูลัส, นายบิสเทสผู้บังคับการทหาร
 ในเมืองอาราส์, กับบรรดานายทหารและข้าราชการพลเรือนและ
 ขุนนางเป็นอันมาก

เย็นวันนั้นเจ้าหน้าทได้เชิญท่านราชทูตไปฟังดนตรีสังคพิเศษซึ่ง
 ได้เคยแสดงต่อหน้าพระที่นั่งที่เมืองโซซเมื่อพระองค์ได้เสด็จมาในงาน
 ของเจ้าคุณเซญอแล เสนาบดีผู้ใหญ่, เจ้าคุณราชทูตก็ยินดีรับ
 คำเชื้อเชิญ และถึงเวลาท่านกับขุนนางไทยอื่นๆ ก็ได้พากันไป
 ฟังคเป็นทพอใจในสำเนียงเสียงดนตรีคนวนนั้นอย่างยิ่ง, ว่าคาญอยู่
 อย่างเดียวทมิคนไปคู้ฟังกันมากมาย เพราะต่างไม่จำเพาะแต่อยาก

↓
 พงศนทร อยุธยาชมราชทูตของพระเจ้ากรุงสยามด้วย พอหมด
 การแสดงคนทรรำนราชทูตก็กลับไปยังที่พัก.

ในขณะนั้นนายทหารเคอบิสเซสซึ่งเป็นผู้บังคับการทหารในเมือง
 นั้นก็นำแผนที่เมืองอาราสมาให้ท่านราชทูต ให้สมความปรารถนา
 ที่ท่านได้แสดงเมื่อแรกเข้ามาถึงในเมืองเมื่อวันก่อน. ท่านราชทูตรับ
 แผนที่ดูพลางแล้วถามพลางอย่างคนทูลอยู่แล้ว ในขบวนรักษาเมือง
 ตามตำราพิชัยสงคราม. ก่อนที่ท่านผู้บังคับการทหารจะลากลับไป
 ท่านก็ขอคำอาณัติสัญญาสำหรับทหารในคืนวันหน้าอีก, เจ้าคุณราช
 ทูตรลึงถึงความกล้าหาญของพลเมืองอาราสเคยแสดงมาหลายครั้ง
 หลายหนในคราวที่ขยับขึ้นที่สุด ท่านเลยเอาความกล้าหาญนั้นเป็นเกณฑ์
 แห่งคำอาณัติว่า. — “Actions éclatantes” (อีกซึงเอกเลาตั้งค์)
 แปลว่า “ก็แกล้วกล้า” พอได้คำอาณัติสมประสงค์แล้วท่านผู้บังคับ
 การจะลุกออกไป แต่เจ้าคุณราชทูตทักถามก่อนไปว่า. — “นี่แน่ท่าน
 ผู้บังคับการ ท่านเป็นฝรั่งเศสแน่หรือ” ท่านผู้บังคับการตอบว่า. —
 “ข้าพเจ้าเป็นฝรั่งเศสแน่ซิคะทำไมเจ้าคุณยังสงสัยอยู่หรือ ? ถ้า
 มิฉะนั้นไหนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงมอบหน้าทูลรักษาเมือง
 หน้าคอกอย่างเมืองอาราสนี้ได้” ท่านราชทูตพูดต่อไปว่า. — “ที่
 ข้าพเจ้าถามเช่นนั้นมิใช่เพราะเรื่องอื่น เป็นเพราะหน้าตาหนวดเครา
 ผิวผมของท่านแทนที่จะมีลักษณะรูปและสีเหมือนชาวฝรั่งเศสอื่น ๆ
 ที่เคยเห็น ก็กลับไปมีลักษณะเหมือนคนไทยในเมืองสยามแทบทุก
 อย่าง จึงได้ถามดู” เมื่อได้ทราบความดังนี้ท่านผู้บังคับการ

ตอบว่า. - “ที่เจ้าคุณพุดมานั้นเป็นทฎกใจข้าพเจ้ามาก และหาก
ข้าพเจ้ามิได้เกิดมามีสัญชาติเป็นฝรั่งเศสแล้ว ข้าพเจ้าใคร่ได้เกิดมี
สัญชาติเป็นคนไทยเหมือนเจ้าคุณด้วย เพราะรู้สึกว่าจะเป็นเกียรติยศ
มิใช่น้อย.” พอพูดดังนี้แล้วต่างก็ลากลับไป.

บทที่ ๕๒

ท่านราชทูตดำเนินทางตามมณฑล

ฝ่ายเหนือต่อไป.

รุ่งขึ้นวันที่ ๒๑ เดือนตุลาคม ราชทูตสยามออกจากเมืองฮาราส
ขึ้นรถม้าเวลาเช้า ๘ นาฬิกา มีผู้คนมาส่งเหมือนขาเข้าเมือง มี
ทหารรักษาหน้าทตามทางที่จะออกไปเหมือนกัน ตามวัดวาอาราม
ก็ตระหงัง, ตามขอมก็ยังมีสลัตุ่งเหมือนกันที่เคยทำเมื่อรัชไม
มีศก. ตอนกลางวันนั้นท่านราชทูตไปกินเข้าที่ชนบทย่อยม ๆ
แห่งหนึ่งครึ่งทางจากเมืองฮาราสไปเมืองเบทันเรียกว่า แซส. ตอนเย็น
วันนั้นก็ถึงเมืองเบทัน ซึ่งเป็นเมืองหน้าคักมีขอมคูประกุธอรรพพร้อม
สรรพเหมือนเมืองหน้าคัก และเป็นเมืองอยู่ในมณฑลฮารตูอาสอย่าง
เดียวกับเมืองฮาราสเหมือนกัน. มีแม่น้ำเล็ก ๆ ผ่านกลางเมือง
เรียกว่าแม่น้ำเบยก. เมืองเบทันนี้เดิมทหารฝรั่งเศสได้จากสะเปญ
เมื่อ ค. ศ. ๑๖๔๕ และเมื่อพระเจ้าแผ่นดินสะเปญกับพระเจ้าแผ่นดิน
ฝรั่งเศสได้ทำหนังสือสัญญาสันติภาพในระวาง ๒ ประเทศซึ่งเรียกว่า

สัญญาแคปเรนส์เมื่อ ค. ศ. ๑๖๕๗ พระเจ้าแผ่นดินสเปนยอมยกให้เป็นสิทธิขาดของเมืองฝรั่งเศสต่อไป.

รุ่งขึ้นวันที่ ๒๒ ราชทูตออกไปยังเมืองแอร์ ในมณฑลอาร์คัวส์ ออก แต่เป็นเมืองใกล้เขตต์แดนมณฑลฟลังด์ร. เมืองเล็กนี้เป็นเมืองสำคัญมากในเชิงพิชัยสงคราม ทั้งสำคัญเพราะถนนหนทางกว้างขวางเรียบร้อมมาก ทั้งว่าอาหารามโบราณแน่นหนาและสวยงามกว่ายลิตกว่าธรรมดาเมืองเล็ก ๆ น้อย ๆ ทั้งปวง.

ก่อนที่จะถึงเมืองแอร์ น กงทหาก็ได้ออกมาต้อนรับราชทูตเหมือนทอน และเมื่อผู้บังคับการทหารนั้นได้แลเห็นรถราชทูตก็วิ่งจากหลังกมาเพื่อคำนับราชทูต. พอสนทนากันหน่อยหนึ่งกระบวนก็ออกเคียวเข้าในเมืองต่อไป. มีทหารกระทำวนทิวาอยู่ทั้งสองข้างทาง, พลเมืองคำนับและให้ร้อง กรรมาการเมืองก็ออกมาต้อนรับและพาไปยังที่พักเหมือนเช่นเมืองที่ทานเคยผ่านไป.

พอสนทนายังที่พักเสร็จหมดแล้วท่านผู้บังคับการขอคำอาณัติสัญญาจากท่านราชทูตตามเคยทุกเมืองที่มทหาว ท่านราชทูตก็เลือกเพนคำอาณัติที่เหมาะสมกับภูมิประเทศนั้นว่า. — “Bien атаqué, mieux défenda” (เบียงอะตะเก้, มีอซ์เคฟังคิอ) แปลว่า “เข้าเก่งรุก, แรวกังไล่” ที่ท่านราชทูตเลือกคำนี้ก็เพื่อเป็นเกียรติยศกับท่านผู้บังคับการเองซึ่งมารับหน้าทึกรักษาเมืองนี้. เมื่อพวกราชศัตรวแวล้อมเกือบได้แล้ว แต่พอได้มาอยู่ยังคัมการไม่นานพวกศัตรวก็ได้เปรยบอยู่แต่ก่อนกลับพ่ายแพตองทั้งเมืองหนีเอาตัว รอดในไม่สั้ทนนาน.

รุ่งขึ้นวันหน้าท่านราชทูตกับท่านผู้บังคับการทหาร ไต่พากัน
ไปดูบ่อหมัก ซอยบ่อหมักฝรั่งชาวสเปน เป็นบ่อหมักสำคัญและเข้าที่
น้ำดีด้วย เมื่อราชทูตเข้าไปที่บ่อหมักพวกทหารชั้นใหญ่ยิ่งปั่นกันเสียง
สนั่น ส่วนพลทหารก็ยืนเป็นแถวรับ. บ่อหมักนั้นแปลกกว่าบ่อหมักอื่น
คือรอบข้างเป็นคู ถ้าถึงคราวขบขันแล้วคนนั้นก็เปลี่ยนแม่น้ำลำคลอง
ก็ได้ทันที เพราะมีประตูน้ำไหลเข้าในคูนั้นไปทุกทาง. ท่าน
ราชทูตเห็นบ่อหมักชนิดนี้ก็นึกชอบใจว่า :— “เหมาะสำหรับประเทศ
ไทยนัก. ประเทศไทยนั้นหากำยลน้ำท่วมคูเมืองได้ง่าย แต่จะระบาย
น้ำให้คูแห้งตามชอบใจนั้นยาก. นกขี้ควายแห่งแผ่นดินนี้, ขี้ควาย
น้ำไหลเป็นแม่น้ำ. ก็จริง”

เมื่อดูบ่อหมักต่าง ๆ รอบเมืองแล้ว ท่านผู้บังคับการไต่พาไปดู
เมืองเอง แต่ไม่ว่าไปที่ไหนตำบลไหนในเมืองนั้นล้วนแต่พบคนงาน
กำลังสร้างอะไรต่ออะไรเสมอ. ท่านราชทูตเลยพูดขึ้นว่า :— “เราเที่ยว
ดูเมืองต่าง ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงดำไว้ไม่ว่าที่ไหน
ก็แต่คนทำงานสร้างบ่อหมักประตูหอรับทั้งนั้น. ชวนให้คิดว่าพระองค์
ได้แผ่นดินมากน้อยเท่าไร ก็ทรงเปลี่ยนแปลงให้เป็นบ่อหมักเสียหมด
ทรัพย์สินสมบัติและวิริยะความเพียร ของพระองค์ช่างไม่มั่งคั่งสัก
ทีตรงไหนเสียจริง ๆ ”

เย็นวันนั้นท่านผู้บังคับการถามคำถามตามธรรมเนียม และ
ราชทูตยังกำลังสนเรื่องบ่อหมักอยู่ ก็เอาเกียรติคุณของบ่อหมัก

ชนิคนั้นมาตั้งเป็นคำอาณัติว่า.— “Mavaleur est comme aux Indes” (มา วาเลอ์ แอส์ต์ กอมม์ โอซ์ แชนด์) เข้าใจเป็นหมายความว่า “ใช้ไ้ทั้งฝรั่งทั้งไทย”.

ราชทูตอยู่ที่เมืองแอรันจนถึงวันที่ ๒๔. ท่านได้ทำอะไรกัน, ท่านได้ทำอะไร, พลเมืองได้เป็นอย่างไร, ทหารรับรองราชทูตอย่างไร, ข้าพเจ้าขอถามไม่กล่าวเลย. ให้ท่านผู้อ่านเถาเอง เพราะก่อน ๆ เคยเป็นมาอย่างไรในเมืองอื่น การก็ได้ทำเนิรเป็นแบบน่าชมอย่างเดียวกันไม่มีผิด. พอท่านผู้อ่านรู้วราชทูตไปเที่ยววกเท่านั้น ก็อาจเข้าใจว่าท่านไปทำอะไรมาอยู่แล้ว, เพราะสิ่งใดที่ท่านผู้มีอยู่ในเมืองนั้นทำไร (ท่านผู้อ่านซึ่งเป็นฝรั่งเศสก็ย่อมรู้จักอยู่แล้ว) ท่านก็ได้ไปคุมหมคให้สมกับคความประสงค์ของท่านทอยาคคอยาคเห็น.

วันที่ ๒๔ ท่านราชทูตไปนอนพักอยู่ที่เมืองแซงต์โอแมร์ในมณฑลอาร์ตอัส. เมืองแซงต์โอแมร์ข้างหนึ่งเป็นเนิน เป็นเครื่องบังกันอยู่ในตัว แต่อีกข้างหนึ่งเป็นขังมีน้ำนองอยู่เสมอ. เกิมท่านถึงมราชแห่งเมืองเทรอาเนเป็นคนคิดสร้างขังเป็นเมือง เมื่อคริสต์ศคค ๖๖๐, แล้วต่อมาเมื่อคริสต์ศคค ๘๘๐ ท่านเจ้าอธิการฟูก ผู้ครองพระอารามเคอแซงต์แบร์แตง ก็ได้เริ่มการสร้างกำแพงล้อมแต่ทำไม่สำเร็จ; ต่อมาเมื่อคริสต์ศคค ๘๐๒ ท่านกงต์เคอฟลันด์ ซึ่งมีนามว่าโยดวงท ๒ และมีฉายาว่า “ท่านกงต์ศิรัษะล้าน” ก็สร้างกำแพงเมืองสำเร็จรอบหมคทั้งเมือง. ครั้นนานต่อมาเมื่อคริสต์ศคค

๑๖๗๗ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔, สมเด็จพระ
อนาธิราชเจ้าของพระองค์ได้ชัยชนะแก่อริราชศัตรูที่เมืองกาแซล;
เมืองแซงต์โอแมร์ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของแวนแคว้นนั้น ก็เลยตกเป็น
สิทธิ์แก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ อีกด้วย.

การรบรອງที่เมืองนั้นก็เป็นพิพาทใจของท่านราชทูตเหมือน
กับที่เมืองอื่นเหมือนกัน และคำอาณัติที่ท่านเลือกให้สำหรับ
คนที่ท่านอยู่ที่นั่น คือคำนี้.— “*Al' action on connait le sang*”
(อาลัคซียง ออง กอแนตฺเลอซัง) แปลว่า “สำเนียงบอกภาษา
กิริยาบอกสกุล” แต่ถ้าจะหันเข้าหาความตามศัพท์ฝรั่งแล้วแปลว่า
“กิจการบอกสายโลหิต” คือกิจการกล้าทำสำเร็จได้แต่ผู้ที่มีสาย
โลหิตอันแก่กล้ามาแต่เดิม ทั้งนี้เพื่อยกย่องสรรเสริญพระเกียรติ
ยศและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระอนาธิราช คราวที่พระองค์ทรง
ชนะศัตรูที่เมืองกาแซลซึ่งเป็นต้นเหตุให้เมืองแซงต์โอแมร์นั้นตกมาอยู่
ในอำนาจประเทศฝรั่งเศส. เมื่อท่านราชทูตให้คำอาณัตินั้นท่านยังซ้ำ
กล่าวชมเชยสมเด็จพระอนาธิราชเป็นเอกประการ ว่า “คำอาณัติ
สั้นๆ เพียงเท่านั้นไม่เพียงพอที่จะรู้คุณความดีของพระองค์ เพราะพระ
องค์มีบำเพ็ญแต่ทรงพระคุณแก่กล้าอย่างเดี่ยว พระองค์ทรงพระ
เมตตาคุณ, ทรงพระอาภัยกิริยาคุณอันลุ่มลุ่มอ่อนน้อมน่าจงรักภักดียิ่ง และ
เป็นถึงนักวยสรรพคุณสมบัติซึ่งพระองค์มีอยู่บริบูรณ์ในดวงพระฤทัย
ของพระองค์ ข้าพเจ้ายังจำได้แม่นเพราะได้เห็นปรากฏแก่ตาข้าพเจ้า
คราวที่ข้าพเจ้าได้เข้าไปเฝ้าพระองค์นั้น

เย็นวันนั้นเมื่อราชทูตนั่งรับประทานอาหารได้มีนางผู้ใดมาคอยคุก
ท่านราชทูตกินเขายังกว่าทุกที. กำลังกินเข้าก็มีพระโอรสคนตรพร้อม
ครนกินเข้าเสร็จแล้วก็ได้ มีการเดินเข้าเป็นเกียรติยศต่อท่านราชทูตนั้น

รุ่งขึ้นวันหน้าท่านสังฆราชสองพระองค์ คือพระสังฆราชเมือง
แซงต์โอแมร์นั่นเอง และท่านสังฆราชเมืองอัสปร์สก็ได้นำเยี่ยมเยียน
ราชทูต ๆ ๓ คนให้เหลือที่จะกล่าวที่ท่านผู้นำเคารพอย่างท่านสังฆราช
สองพระองค์นั้นยังอุบล่าออกมาเยี่ยมท่านถึงที่พัก. นอกจากท่านสังฆ
ราชนี้ ไม่ว่าผู้ใหญ่มหึมาอยู่ในเมืองแซงต์โอแมร์อยู่เท่าไร ก็
ควรนับได้ว่าได้ออกมาเยี่ยมท่านราชทูตถึงที่พักนั้นแทบทุกคนไม่มีเว้น

ครั้นรับเยี่ยมเสร็จแล้วเจ้าพนักงานผู้ประจำมิใช่ราชทูตก็ได้ชวน
ท่านราชทูตออกไปดูวัดวาอารามของท่านสังฆราชผู้มาเยี่ยมเยียนนั้น.

ท่านราชทูตจึงถามว่า. — “เป็นวัดสวยไหม? ” “ไม่สู้สวยมากนักอ้อ”

ท่านเจ้าพนักงานตอบ “เพราะเป็นวัดสร้างครั้งโบราณกาลนานมาแล้ว”

“ท่านสังฆราชที่ออกมาเยี่ยมเราอยู่วัดด้วยหรือไม่? ” ท่าน
ราชทูตซัก.

“เห็นที่อยู่แน่นอน ถ้าท่านรู้ว่าเจ้าคุณไป ท่านคงไปด้วย”

“อ้อ ถ้าอย่างนั้นก็แล้ว ท่านอยู่วัดก็สวย ถึงแม้จะ
โบราณคร่ำคร่าสักเท่าใด ถ้าท่านอยู่ด้วยสักก็เป็นแห่งที่ควรไปดู”

ทั้งราชทูตทั้งหลายก็ไปและไม่จำเพาะแต่องค์พระสังฆราชออก
มาอยู่ต้อนรับเท่านั้น พระสังฆราชอื่นซึ่งประจำอยู่โบสถ์อื่น ก็ออก
มาต้อนรับอยู่ด้วยกันพร้อม ไม่มีขาดสักองค์เดียว.

ครั้นออกจากวัดท่านสังฆราชแล้ว ท่านราชทูตได้ไปดูพระอารามใหญ่อีกแห่งหนึ่ง เรียกว่าพระอารามเคอแซงตแบรแตง. เมื่อท่านราชทูตเห็นพระอารามนั้นท่านก็แสดงความพิศวงว่า - “แหม, วัดนี้ใหญ่จริง” ที่ท่านราชทูตแสดงความพิศวงนี้ มิใช่การแปลกอะไรมิได้ เพราะเป็นความจริง วัดวาอารามที่มีขนาดใหญ่กว้างเท่าพระอารามนี้ไม่ว่าที่ไหนเมืองไหนก็ย่อมเป็นของหายากนัก. นอกจากวัดนี้ท่านราชทูตได้ ออกไปดูเข้าของในเมืองตามเคย ครั้นพอท่านกลับถึงที่พักก็มีผู้หลักผู้ใหญ่ทุกตำแหน่งที่อยู่ในเมืองนั้นได้พากันออกมาเยี่ยมท่าน. การเลี้ยงดูราชทูตก็เข้าไปตามระเบียบบรรพต คือมีนางผู้ติดตามงดด้วยเป็นอันมาก. วันต่อไปคณะบาทหลวงเยซุอิตในเมืองนั้นก็ได้เชิญท่านไปชมเลี้ยงที่พระอารามเหมือนที่เคยทำในเมืองอื่น.

เย็นวันนั้นเมื่อท่านผู้บังคับการทหารมาขอคำอาณัติ ซึ่งเกิดขึ้นเป็นธรรมเนียมแล้วไม่ว่าพักที่ไหน ท่านราชทูตเป็นต้องคิดออกให้เสมอ, ท่านราชทูตออกคำอาณัติว่า - “Magnifique en tout.” (มาญฟิ ก อังคฺ) แปลว่างามอัครวิเศษหมด เหตุซึ่งมันดาลให้ท่านมาถูกเลือกเป็นคำอาณัติได้ก็เพราะราชทูตรู้สึกว่า การรับรองของท่านรัสเซีย ผู้บังคับการอยู่ในเมืองนั้น ไม่ว่าทำอะไรอันเกี่ยวกับการรับรองราชทูตมิได้เลียดอาหารเป็นอัน ก็จัดการอย่างงามอัครวิเศษใจทุกอย่างทุกประการ. เพราะฉะนั้นบรรดาคนที่ได้เห็นการรับรองท่านเมื่อได้ทราบคำอาณัติสัญญาของท่านราชทูตจึงไม่ต้องคิดนานนัก พอ

ไต่ยนกร สักไต่ทนทว่าเ็นเพราะเหตุไ้ ท่านราชทูตจึงไ้สรวรค์เอาคำ
ชระนิตนมาท่งเ็นคำอาณัติ.

พอคุเมืองเล็ร้งแล้ว รุ่งขึ้นคณะราชทูตก็ลาออกจากเมืองนั้น
ทำเนิรทางต่อไปอีก. ตอนออกจากเมืองก็มีพวกทหารแห่แห่น สั่
เหมือนกบค้อนรบีเมือขาเข้าเหมือนกัน.

บทที่ ๕๓

ราชทูตเยี่ยมเมืองกาแลส์.

วันทราชทูตออกจากเมืองแซงต์ โอแมร์นั้น ท่านไ้ไปพักและ
กินกลางวันทเมืองย้อม ๆ ซื่อเรอคุชซึ่งอยู่ ตามทางไปเมืองทำสำคัญ
เมืองหนึ่ง ซึ่งท่านราชทูตมุ่งจะไปต่อ เรียกว่าเมืองกาแลส์,
เมืองนั้เ็นเมืองทำอันสำคัญสำหรับจะเชื่อมเขตต์แดนเมืองอังกฤษ
ให้ติดต่อกับประเทศฝรั่งเศสทางทะเลฝ่ายเหนือ, เมืองกาแลส์
เ็นเมืองท่งดงาม, ถนนหนทางเรียบร้อยมมาก, มีคนแน่นหนา,
ท่งคกรามท่งาม ๆ ก็มีมาก.

เมืองกาแลส์นี้ แต่ไหนแต่ไรมาเ็นเมืองทำอันแข็งแรงของ
ประเทศฝรั่งเศส ฝรั่งเศสหวงแห่นมาก แต่ถึงกระนั้น เมื่อปี
คริสต์ศักราช ๑๓๔๗ พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษทรงพระนามว่า พระเจ้า
เอ็ดเวิร์ดที่ ๓ ก็ไ้ให้กองทัพมาล้อมเมืองกาแลส์นั้นไว้ท่งปี เมือง
กาแลส์ก็ยังไม่ยอมแพ้แก่อังกฤษ แต่่นานไปสละเบียงอาหารขั้ตสนลง

ผู้คนตายลงทุกวันคำท้ออาหารไม่มีอะไรจะกิน เจ้าเมืองเห็นจะสู้
 ท้อไปอีกไม่ได้ก็ออกมาเฝ้าพระเจ้าเอศวรค์ ยอมอ่อนน้อมให้อังกฤษ
 เข้าเมืองได้. แต่อาศัยเหตุที่อังกฤษต้องล้อมเมืองอยู่ช้านานเสีย
 สิ้นทรัพย์สินและผู้คนเป็นอันมาก พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษก็ยังไม่หาย
 พระพิโรธ คำรสสั่งว่าจะเผาเมืองให้พินาศและจะจับพลเมืองทั้งสัน
 มาฆ่าเสีย. เจ้าเมืองทูลวิงวอนแล้ววิงวอนแล้วว่าระยกเมืองให้ ขอ
 แต่พลเมืองอย่าให้สิ้นอันตราย. ถ้าพระองค์ไม่ทรงพอพระทัยเลย
 เป็นพลเมืองของพระองค์ เพราะเขาเป็นฝรั่งเศสชาติศัตรู เจ้าเมือง
 ยังหวังว่าจะอพยพครอบครัว ไปในเขตต์แดนฝรั่งเศสเสียให้หมด ไม่
 ให้มีเหลือเป็นทาสพระเนตรสักคนเดียว. พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษก็
 ยังไม่ทรงยินยอม กลับทรงพระพิโรธหนักขึ้นว่าจะไม่ให้ออกไปได้
 สักคนเดียวเป็นอันขาด. ครั้นเฝ้าวิงวอนนานเข้า พระเจ้าแผ่นดิน
 ทรงผ่อนโทษชาวเมืองกาแลส์ว่า แม้จะไม่ฆ่าหมดทั้งเมืองก็ต้อง
 ฆ่าฉิบหายผู้ใหญ่อายุ ๖ คน. เจ้าเมืองก็ต้องยอม.

พอเจ้าเมืองนำข่าวร้ายนั้นมาแจ้งให้ชาวเมืองกาแลส์ทราบแทน
 ที่ชาวเมืองจะร้องไห้เสียตายชีวิต ต่างคนต่างสมัครตาย แทน
 เพื่อนบ้านเมืองเดียวกัน นับแต่ท่านเฮอสตาซ เคอแซงต์เปียร์
 ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ที่สุกงมา จนเจ้าเมืองไม่ทราบว่าจะให้ใครไป ต้อง
 จับฉลากกัน เพราะต่างไม่ยอมที่จะให้ผู้อื่นไปตายแทนตน. รุ่งขึ้น
 ท่านเฮอสตาซเคอแซงต์เปียร์กับเพื่อนผู้ใหญ่ที่สุกงาย อีก ๕ นายก็ได้
 เสือยาวคลุมตัวแต่คอลงไปถึงเท้า, ทวอบคอมมีเชือกผูกเป็นข่วงอยู่

แล้วก็พร้อมกันออกไปเฝ้าพระเจ้าเอ็ดเวิร์ด ทูลถวายบุญแก่มือง
และชีวิตของคนเพื่ออุทิศให้ชาวบ้านผู้เป็นเพื่อนด้วยกัน.

พอพระเจ้าเอ็ดเวิร์ดทรงเห็นกริยาอาการของท่านผู้เฒ่า ผู้ใหญ่
ทั้ง ๖ นายนั้นทรงกริ้วจนมาทันที ทรงโยกพระหัตถ์ เรียก
เพื่อชมเชยให้ลงมือฆ่าค่อหน้าทั้งนี้ในบัดเดี๋ยวนี้. ขุนนางข้าราชการ
การฝ่ายอังกฤษเห็นดังนั้นต่างส่งสารนำตาไหล ทูลวิงวอนขอให้
ทรงผ่อนโทษท่านผู้ใหญ่นั้นบ้าง อย่าให้ถึงแก่ชีวิต, พระองค์
ก็ไม่ทรงยินยอม ทรงกระต๊อพระบาทว่า.—“เร็ว ๆ เข้าฆ่าให้มันตาย
เสียเดี๋ยวนี้” ข้าราชการและราชบริพารก็ไม่กล้าทูลคัดค้านอีก,
ตกลงเขาจะมาให้ตาย, แต่เผอิญก่อนที่เพื่อชมเชยจะลงดาพนั้น
พระมเหสีของพระเจ้าเอ็ดเวิร์ดเสด็จเข้ามาถึง ก็คุกเข่าลงแทบพระบาท
ของพระเจ้าเอ็ดเวิร์ดทรงพระกรแสง ขอมิให้ฆ่าพลเมืองดี ๆ ซึ่ง
รักชาติบ้านเมืองของตนถึงเพียงนี้, ในขณะนั้นพระเจ้าเอ็ดเวิร์ดมีพระ
อาการตกลงไปเป็นครู่, พระมเหสีเห็นได้ท่วงทีก็ขอร้องทูลขอโทษด้วย
ความอ่อนน้อมยิ่งขึ้น, ไม่ช้าพระเจ้าเอ็ดเวิร์ดก็ทรงพระกรุณาโปรด
ยอมตามคำวิงวอนของพระนางนั้น แต่ครั้นกลับพระมเหสีโดยไม่พอ
พระทัยว่า.—“เมื่อจะเอาเขาไปก็เอาไปเถอะ, อย่ารำไร, แต่ความจริง
ถ้าเจ้าไม่อยู่ในเวลานี้ก็จะดีมาก” ครั้นเท่านั้นที่ทรงพระกรุณาโปรด
ให้ปล่อยคฤหบดีผู้ใหญ่นั้นให้กลับไปบ้านตามชอบใจ แต่
ก็มีผลร้ายเท่ากันสำหรับประเทศฝรั่งเศส คือพระองค์เสด็จเข้าไป
ในเมืองกาแลส์ในขณะนั้น. แล้วแต่นั้นมาถึงคริสต์ศักราช ๑๕๕๘

คือในราว ๒๐๐ ปีเศษ เมืองกาแลส์นั้นก็ได้ตกอยู่ในอำนาจอังกฤษ
ตลอดมา จนเกิดมีนักรบฝรั่งเศสผู้ ๑ เป็นผู้เชี่ยวชาญในการพิชัย
สงคราม เรียกว่า เลอ ทีกเทอคิส ก็ได้กระทำการยุทธสงครามกับ
อังกฤษจนชนะได้เมืองกาแลส์คืน, นับว่าเป็นบุญอันประเสริฐยิ่ง
สำหรับประเทศฝรั่งเศส คำที่เมืองกาแลส์นั้นเป็นเมืองท่า อยู่ตรง
ปากช่องทะเลระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศส ถ้าประเทศใดได้ไว้ใน
อำนาจก็เป็นเหมือนได้กุญแจทะเลนั้นไว้กว่าได้. ระยะเวลาที่ฝรั่งเศส
เสียเมืองกาแลส์แก่อังกฤษนั้น ประเทศฝรั่งเศสเป็นเหมือนหนึ่งว่า
มีแสนหนามยอกอยู่ที่สี่ข้างจะทำอะไรไม่ถนัด และมีหน้าซำยัง
เป็นทางเปิดโอกาสให้อังกฤษรุกเข้ามาเมืองฝรั่งเศสได้ตลอดเวลาด้วย.

เมื่อท่านราชทูตทำเนิรทางมาถึงประตูเมืองกาแลส์นั้น ท่านผู้
บังคับการทหารก็ออกมาต้อนรับอยู่ที่นั่น แล้วก็ได้นำท่านมายังที่พัก
ตลอดหนทางทหารบันรายทาง และตามโรงทหารและบ้อมทั้งหลาย
ก็ยิงปืนใหญ่ตามธรรมเนียม. เมื่อถึงที่พักสักครู่บรรดาข้าราชการผู้
ใหญ่ในเมืองกาแลส์ก็ออกมาคำนับท่านราชทูตและนำสิ่งของต่าง ๆ มา
เป็นของกำนัลไว้ในนามของเมืองกาแลส์ พอคำนับเรียบร้อยกระทำความ
คุ้นเคยซึ่งกันและกันแล้ว ท่านผู้บังคับการทหารขอคำอาณัติจากตามท
เคยเป็นมาในเมืองอื่น. ท่านอัครราชทูตทราบว่าท่านผู้บังคับการคนนั้น
ไม่หลงกลอุบายของข้าศึกได้ง่าย ๆ เพราะปรากฏว่าตั้งแต่ท่านมาอยู่
รับหน้าทรมานเมืองกาแลส์นี้ ข้าศึกได้มาล่อลวงเป็นอนเณการประ
การแต่ก็ไม่สำเร็จสักที, ท่านผู้บังคับการรู้เท่าถึงการนี้ทุกที เพราะ

ท่านมิใช่พริบตาในทำนองกลอุบายของข้าศึกที่มา และท่านมิจำเพาะ
แต่รู้เท่าถึงการณ์เท่านั้น ท่านยังกลับเอากลข้อนอกอีกก็มีใช้น้อยหน
เพราะฉะนั้นท่านอัครราชทูต จึงเลยเอาการเดลิยวลลาคของท่านนี้
เป็นอาณัติกติกาวาว่า:—"Ou la valeur résiste, la ruse succombe"
(อู ลา วาเลอว์ เรลิสต์, ลา รุสส์ลิกกิงป์) แปลใกล้เคียงกับ
ความเต็มกว่าไหวพริบคิดกลแตก.

บทที่ ๕๔

ราชทูตถึงเมืองดิงแกร์ก.

ถัดจากเมืองกาแลส์แล้ว. ราชทูตไทยได้ไปชุมเมืองดิงแกร์กซึ่ง
เป็นเมืองท่าเรือสำคัญเหมือนกัน. เมื่อเที่ยวดูเมืองเสร็จแล้วท่านอัคร
ราชทูตออกปากสรรเสริญท่านแมครง ซึ่งเป็นผู้บังคับการในเมือง
นั้นว่า บัอมประตูหอรบและโรงทหารซึ่งท่านมีหน้าทูลแลรักษาน
ข้าพเจ้าขอออกปากสรรเสริญว่าสะอาดสะอ้านที่สุด. แม้สวนอุทยาน
หรือสนามหน้าพระลาน หน้าวังเจ้านายใหญ่โตกระบวนความสะอาด
แล้วก็แพ้สนามทหารของท่านนี้แทบทุกแห่ง ที่ไหนจะหาสนามและ
ตึกโรงร้านที่สะอาดเหมือนโรงทหารของท่านนี้กล้าหาญ

คำสั่งรเสริญของท่านราชทูตนี้ ถ้าจะคิดดูให้ซึ่งหน้อยก็หาใช่
เป็นคำสั่งรเสริญจำเพาะความสะอาดในบัอมและโรงทหารเท่านั้น แท้
จริงก็เป็นคำสั่งรเสริญถึงองค์แห่งความสามารถของท่านแมครงอีกชั้น

หนึ่งด้วย เพราะว่าธรรมดาผู้รักษาความสะอาดในที่อื่นกว้างขวางซึ่งมีผู้อาศัยมากมายเหมือนที่โรงทหารเมืองตึงแกรกันแล้วได้บังคับบัญชาให้เป็นไปจนสำเร็จโดยเรียบร้อยได้ ก็เป็นพระยานให้ทราบอยู่ในตัวว่าท่านผู้บังคับการเป็นคนสามารถ ผู้ใดจะเป็นตึงนั้นก็เที่ยวแปลว่าเป็นผู้มีความศักดิ์สิทธิ์ประจำอยู่ในตัว มิฉะนั้นเมื่อผู้บังคับไม่อยู่ที่ไหนพนักงานเหล่านั้นจะทำการตามหน้าที่เล่า คงเป็นไปไม่ได้โดยเอง เพราะเหตุนี้คนที่อาจให้คนในบังคับของตนรักษาวินัย, รักษาระเบียบโดยเคร่งครัดเช่นการรักษาความสะอาดเป็นต้น ต้องเป็นผู้มีความสามารถเช่นท่านแมกกรัน จึงจะเป็นผู้ปกครองบังคับบัญชาผู้อื่นได้

เมื่อลาท่านผู้บังคับการแล้ว ท่านราชทูตทั้งหลายก็ได้ออกไปเที่ยวชมเมืองพร้อมกับท่านเคอแวร์เยร์ ซึ่งเป็นผู้ดูแลการก่อสร้างตึกงามหลวงในเมืองนั้น และท่านผู้มีความรู้สำหรับอธิบายของผู้อื่นไม่รู้ให้รู้เข้าใจอย่างหาผู้เสมอปานนัก. เช่นท่านราชทูตสยามนั้นก็ยังไม่รู้ชำนาญในภาษาฝรั่งเศสนัก ส่วนท่านเคอแวร์เยร์เล่า แม้แต่คำไทยคำเดียวก็ไม่รู้จัก แต่ถึงกระนั้นอาศัยอุปนิสัยพิเศษของท่านสำหรับอธิบายของยากให้เป็นง่าย ท่านได้อธิบายเรื่องก่อสร้างให้ท่านราชทูตฟังอย่างกระจ่างแจ่มแจ้งสนิทสนมราวกับเป็นชาติเดียวกันทีเดียวกันก็ว่าได้ ท่านราชทูตชอบใจนายช่างคนนั้นจนติดใจทั้งกันไม่ได้ ไปไหนไปด้วยกันเสมอ และท่านราชทูตว่าอยากจะ

เอาตัวไปถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามให้จงได้ เพราะนายช่างวิเศษชนิดนี้ในเมืองสยามกำลังต้องการนัก. อย่างไรก็ตามที่ตลอดเวลาที่ราชทูตอยู่ที่เมืองตังเกี๋ยนั้น นายช่างคนนั้นก็ประจำอยู่กับท่านเสมอ และจนที่สุดเมื่อถึงเวลาจะออกจากเมืองไปเมืองฮิรส์ก็ไปราชทูตยังชวนท่านนายช่างนั้น ให้ติดกระบวนมาส่งถึงเมืองแบร์คด้วย นายช่างก็ไป แล้วตอนเมื่อจะกระทำการอำลานั้น ท่านราชทูตกล่าวว่า “ข้าพเจ้าขอบใจท่าน เป็นอันมาก เหลือที่ข้าพเจ้าสามารถจะหาคำมาแสดงให้เห็นจริง เพราะท่านอธิบายล้วนแต่ฟังง่าย, เข้าใจได้ทุกอย่างพิเศษกว่าคนทั้งหลาย ที่เคยพบเคยเห็นมาหนักต่อหนักแล้วในชีวิตของข้าพเจ้า แม้ที่สุดท่านจะไม่พูดเพียงแต่ทำท่าทางมือไม่ให้ดูเท่านั้นก็ยังรู้เรื่องกันง่าย กว่าผู้อื่นซึ่งอธิบายด้วยปากจนหมดฟังเสียอีก”

เมื่อท่านราชทูตได้ดูของในเมืองที่มีอยู่ชุกชุม ท่านปลาคูเลต์ ซึ่งเป็นพนักงานบังคับการฝ่ายทะเลสำหรับเมืองตังเกี๋ยนั้น ก็ได้มาเสนอเชิญท่านราชทูตให้ไปดูเรือแพทงอยู่ประจุน้ำ ซึ่งอยู่ในบัญชาของท่าน ท่านปลาคูเลต์กล่าวกับท่านราชทูตว่า:—“เชิญเจ้าคุณราชทูตมาเถิดเห็นที่เจ้าคุณคงชอบ บัดนี้ข้าพเจ้าได้เตรียมการไว้คอยรับเจ้าคุณเสร็จแล้ว ประจุน้ำและอุ้งก็เตรียมครบบริบูรณ์อยู่แล้ว เพียงแต่จะขึ้นสกรูออกนิตก็เรียบร้อยแล้ว เชิญเจ้าคุณมาเถิด บัดนี้เดี๋ยวเดียวเจ้าคุณจะได้รู้เห็นสิ่งที่น่ารู้น่าเห็นเป็นอันมาก และโดยไม่เปลือง

แรงคิดเพราะเห็นกับตา, ทั้งไม่เปลืองเวลาเพราะทำให้แล้งงานที่ควรควรเห็นในปริบตาเกี่ยวกับว่าไต่เชื้อมาเกิด”

เจ้าคุณศรีราชทูตจึงซักถามทันทีว่า:— “อู่แป่ประตูท่าเหล่านี่เป็นของสร้างแต่โบราณหรือพมจีนใหม่ในสมัยสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ นี้ ?”

“ของโบราณก็มีอยู่ข้างเหมือนกัน, แต่โดยมากเป็นของประคิษฐานใหม่ในแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ นี้เป็นพน”

“อ้อ ถ้าอย่างนั้นแล้วก็จำเป็นจะต้องไป ที่ใดมีสิ่งซึ่งสร้างขึ้นโดยรับสั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินปัจจุบันแล้วไม่มีปัญหาเป็นต้องไปดูทั้งนั้น เพราะรู้ล่วงหน้าว่าเป็นของประเสริฐน่าชมเชย อย่าว่าแต่จะต้องเสียเวลาดูอยู่เพียงครู่เดียวเลย ถ้าเป็นของน่าดูค่าว่ามีพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชเจ้าแล้ว ก็จะต้องอยู่ดลแลดูกันตั้งวันกนิคไปทุกทั้งวันไม่เลิกเสียเวลาสักกนิคเดียว”

พอท่านปลาทูเล็ดเห็นน้ำใจของท่านราชทูตเป็นดังนี้ แล้วท่านก็พูดว่า:— “ถ้าเจ้าคุณไม่รังเกียจ จะไปเดิวนกัไต่เพราะรถเครื่องพาหนะสำหรับรับท่านราชทูต อยู่ทุก ตรูทุก ข้าพเจ้าได้เตรียมสำรองไว้พร้อมสรรพแล้ว กำลังคอยทำท่านอยู่หน้าบ้านเอง เจ้าคุณว่าอย่างไร ?”

“ไปเดิวนกัไต่ของท่าน ก็เหมือนกัน ” ว่าแล้วต่างก็ชวนกันไปขึ้นรถขับไปยังท่าเมืองตึงแกร์ก. พอรถออกที่ริมประตูน้ำ, ท่าน

ปากเล็กให้เปิดประตูหน้าต่าง. ในไม่ทันไรผู้ก็เต็มไปด้วยน้ำเป็นท
น้ำพิศวง, ท่านราชทูตจึงกล่าวว่า. - “ทราบใดที่ท่านรักษาประตูน้ำ
เหล่านี้, ทราบนั้นข้าพเจ้ารับรองได้ว่าอยู่เมืองตึงแกร์จะไม่วัน
เสื่อมลงเป็นแน่, มีแต่จะเจริญขึ้นส่วนเดียว”

พอประตูน้ำเสร็จแล้ว ท่านปากเล็กก็พาราษฎรทุกคนไปยังอ
พิเศษ ซึ่งพึงสร้างขึ้นใหม่สำหรับเรือทเรือหลวง อันนั้นชื่อว่าป
ชนหนึ่งในบรรดาของประเสริฐที่เกิดขึ้นสำหรับพระบารมี พระบาท
สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๕. พออยู่เสร็จก็ให้ไปอยู่ต่อเรือกำปั่น
ใหญ่ด้วย ล้วนเป็นที่ถูกใจราชทูตทั้งนั้น

บทที่ ๕๕

ราชทูตไปอยู่เมืองตูร์เนย์.

ครึ่งทางจากเมืองตึงแกร์ไปเมืองตูร์เนย์ ราชทูตได้พักกลาง
ทางที่เมืองแบร์ค. เรือรับรองและไปควักควากบ่อม ขอบกไม่กล่าว
เลยเพราะเป็นไปตามเคย, ครั้นถึงวันที่ ๖ ราชทูตมาถึงเมือง
ตูร์เนย์ (ซึ่งในเวลานั้นเป็นของประเทศฝรั่งเศส แต่ทุกวันนี้เป็นของ
เมืองเบลเยียมเสียแล้ว.) เมืองตูร์เนย์นี้เป็นเมืองแข็งแรงในทาง
ศึก มีชาโตหรือบ่อมโบราณอย่างใหญ่แน่นหนานี้ว่าคนชาติอังกฤษ
ได้มาสร้างไว้แต่ครั้งโบราณ.

การเข้าเมืองของราชทูต ได้เป็นไปด้วยเต็มเกียรติยศแก่ราชทูต
เมืองใหญ่จะได้รับ กล่าวคือข้างในเมืองไต่ยงขึ้นใหญ่สุดถึง ๒๐ นก
และทหารกษัตริย์ทางสองข้างถนนแต่ประตูเมืองถึงที่พักของราชทูต.

พอกระบวนแห่ราชทูตมาถึงที่พักแล้ว ท่านกงศุลเดอโมเล-
เวียร์ ซึ่งเป็นผู้ว่าราชการเมืองในจังหวัดตุรเณนั้น ก็ได้พาข้าราชการ
การมาคำนับท่านราชทูต และท่านเดอส์มิง ได้ออกมาข้างหน้าคำนับ
ราชทูตแล้วกล่าวคำต้อนรับแทนข้าราชการผู้อื่นว่า.—“ท่านอัครราชทูต
นานมาแล้วข้าพเจ้าเคยได้ยินว่าพระเจ้าแผ่นดินเมืองสยามเป็นพระมหา
กษัตริย์ซึ่งมีพระอภินิหารอัศจรรย์ยิ่งนัก ว่าพระองค์ทรงปกครอง
พลเมืองของพระองค์ด้วยคุณธรรมอันมหาประเสริฐ วันนั้นข้าพเจ้าเห็น
สมจริงถึงคำที่เขาเล่าลือแล้ว โดยที่เห็นพระองค์ไม่ย่อท้อต่อความ
ลำบาก ทรงพระอุตสาหะส่งเจ้าคุณมาให้สอดส่องกิจการในเมือง
ต่างประเทศ มีประเทศฝรั่งเศสเป็นต้น เพื่อเจ้าคุณจะได้นำเอาแสง
สว่างค้ำชูระเบียบแห่งการปกครองพลเมืองให้เป็นสุขของเมืองนี้ ไป
กราบทูลให้พระองค์ทรงแลเห็นทางเจริญยิ่ง และเอาเบี่ยงอย่างอันงาม
จากความสังเกตเห็นของเจ้าคุณ. ข้าพเจ้าทั้งหลายรู้สึกปิติยิ่ง
ในการที่เจ้าคุณได้เคิรทางทะเลไกลจากยุโรปมาถึงเมืองนี้ โดยปราศ
จากภัยอันตราย และข้าพเจ้าขอร่วมใจยินดีกับพระเจ้ากรุงสยามที่เห็น
ผลแห่งความเพียรพยายามของ พระองค์อุปถัมภ์มีผลสำเร็จสมตาม พระ
ราชประสงค์ทุกประการอยู่แล้ว.

ข้าพเจ้าทั้งหลายขอโมทนาคุณพระผู้เป็นเจ้า ซึ่งทรงพระกรุณา
โปรดบันดาลให้พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงปรารถนาที่จะผูกสัมพันธ์ไมตรี
ไมตรีกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส ซึ่งทรงประกอบ
ด้วยเดชานุภาพและทรงประกอบไปด้วยพระเมตตาธิคุณและปรีชาญาณ

อันประเสริฐยิ่งอย่างมหัศจรรย์สำหรับทำให้บรรดาพลเมืองในพระราชอาณาจักรของพระองค์นี้ นอกพระราชอาณาจักรก็มีความผาสุกกันทั่วไปในเหล่าประเทศยุโรปในยุคสมัยของพระองค์นี้.

สักขีพยานแห่งพระเมตตาคุณของพระองค์อันหนึ่ง คือความพยายามของพระองค์ในการที่จะทรงชักชวนพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามให้เลื่อมใสในศาสนาของพระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ยิ่งในสากลโลก ให้พระเจ้ากรุงสยามเสวยผาสุกในพระทัยทุกเกี่ยวกับชาวชนพลเมืองคริสตังทั้งหลายผู้มีความจงรักภักดีเลื่อมใสในองค์พระผู้เป็นเจ้านั้น."

พอล่าวกังนั้นแล้ว ท่านเคอส์มิง นำของกำนัลให้ท่านราชทูตในนามของเมืองตูร์เนย์ คือขวตเหล้าองุ่นเก่าต่าง ๆ ๓๐ ขวต แล้วท่านก็คำนับและถอยออกมาให้ห่างในที่อันควรแห่งหนึ่งพร้อมด้วยข้าราชการอื่น ๆ.

ท่านอัครราชทูตจึงกล่าวตอบไปว่า.— "ท่านทั้งหลาย พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทรงพระราชประสงค์จะกระทำมิตรไมตรีกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส จึงได้ให้ข้าพเจ้าราชทูตานุทูตมาเจริญทางพระราชไมตรีให้สนิทสนม กเป็นพระเดชพระคุณอันล้นพ้น ฝ่ายข้างหนึ่ง แต่ว่าการต้อนรับของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสก็เต็มไปด้วย พระเมตตา กรุณา เหลือล้น เหมือนกัน การที่จะเตรียมทางทำมิตรไมตรีจึงเป็นการสะดวกสบาย แก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย ไม่ต้องหนักอกหนักใจอะไร กลับเป็นเกียรติยศและขวัญหูขวัญตาอย่างพิเศษพิสดารอีกส่วนหนึ่งด้วย เช่นที่เมืองตูร์เนย์ น

เป็นต้น การต้อนรับของท่านก็เป็นที่น่าพอใจไม่ทรงจืดชืดในระหว่างนั้น และกันอย่างสนิทสนมหนา, ข้าพเจ้าจึงขอแสดงความขอบพระคุณของท่านทั้งหลายในโอกาสอันด้วยเทอญ."

พอราชทูตพูดแสดงความพอใจเสร็จแล้ว บรรดาข้าราชการทั้งหลายต่างก็ลากลับบ้าน, แต่ก่อนที่จะกลับท่านกงศัลเคอโมเลเวียร์ขอท่านอัครราชทูตคิดคำอาณัติคุณฤกษ์ให้ทหารสำหรับคนนั้น, ท่านอัครราชทูตก็ไปดูมาตรงหน้าท่านกงศัลสักครู่หนึ่งแล้วก็ให้อาณัติเป็นเชิงปัญญณ์ว่า.— "Aussi belle que brave" (ไอซี แบล์ เกอ บร่าฟ) หมายความว่าถึงตัวท่านกงศัลเองว่า ดวงหน้าก็งามและใจก็แก่กล้าแล้ว แต่ถ้าจะรักความไทยให้เข้าหาความฝรั่งตามวิธีผูกประโยชน์ก็ควรว่า "งามเท่ากล้า"

เวลาบ่าย ๕ นาฬิกาท่านสังฆราชเมืองตูร์เนย์กับท่านเคอแมคริน ผู้บังคับการในข้อมค่ายก็ได้ไปหาท่านราชทูตซึ่งที่พักแล้ว พอเวลาบ่าย ๖ นาฬิกาต่างได้จัดการจุดดอกไม้ไฟ เพื่อเป็นการรณรงค์ในการที่ท่านราชทูตมาถึง เครื่องรานที่ตกแต่งดอกไม้ไฟนั้นสูงราว ๔-๕ เมตร, กว้าง ๘ เมตร สี่เหลี่ยมจัตุรัส ที่ตรงกลางมีรูปช้างอยู่ ๒ รูป ตั้งอยู่บนฐานสูง, และในระหว่างข้างนั้นมีรูปดวงพระอาทิตย์ส่องรัศมีไปทั่วทุกทิศ นอกนั้นตามรอบตัวข้างก็มีความวิจิตรรอบดวงอาทิตย์ก็ยังมีประดับด้วยคำอวยพรชัยแก่พระมหากษัตริย์ทั้งสองพระนคร. คำอวยพรพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสติดอยู่ในบริเวณ ดวงอาทิตย์ ซึ่งเป็นเครื่องหมายพระองค์, และคำอวยพรถวายแก่พระเจ้ากรุงสยาม ติดติดอยู่กับรูปช้าง ซึ่งเป็นเครื่องหมายของชาติสยาม.

ตอนเมื่อจะเขียนคำอำนวยพรชัยนี้ ได้เกิดเป็นปัญหาหลัก
 อยู่สักหน่อย ข้าพเจ้าจะขอเล่าให้ท่านทราบบ้าง. คือตามธรรมเนียม
 เมืองฝรั่งเวลาจะให้ถวายชัยก็, จะเขียนคำอำนวยพรถวายก็, มัก
 ไม่จำเพาะแต่ร้องไชโย หรือเขียน “ขอให้ทรงพระเจริญ” เฉยๆ
 เหมือนในเมืองไทย มักเพิ่มร้องออกพระนามเช่นมักร้องว่า .-“วิฟ
 เลอ รุอา หลุยส์ เลอครั้งที่” คือ แปลว่า “ขอให้พระเจ้าหลุยส์มหา
 ราชเจ้าทรงพระเจริญ” ดังนี้เป็นต้น. เมื่อเจ้าพนักงานจุดดอกไม้ไฟ
 เขียน คำอำนวย พรชัยสำหรับสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ก็ไม่มีปัญหาเขียน
 กันง่าย, แต่ครั้นมาถึงคำอำนวยพรสำหรับสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม
 จึงได้เกิดเรื่องขึ้น. เจ้าพนักงานไม่รู้ในขนบธรรมเนียมเมืองไทยก็
 ถาม ท่าน ราช ทูตว่า .-“จะเขียนพระนามพระเจ้ากรุงสยามอย่างไรที่
 เจ้าคุณ?” ท่านราชทูตตอบว่า .-“เขียนพระนามไม่ได้. พระนามของ
 พระองค์ชาวไทยเราไม่เรียก. ต่อเมื่อสิ้นพระชนม์จึงจะเรียก ถ้า
 เมื่อพระองค์ยังดำรงพระชนม์อยู่ไม่มีใครเรียก. หรือจะว่าไม่มีใครรู้
 จักพระนามก็ว่าได้. ที่เมืองไทยไม่มีธรรมเนียมระบุพระนามของพระ
 เจ้าแผ่นดิน” พอทราบธรรมเนียมกันเจ้าพนักงานก็เขียนคำอำนวยพร
 ชัยอย่างกลางๆว่า “อุทิศถวายพระเจ้าแผ่นดินสยาม” ก็หมด
 ปัญหาเรื่องพระนามพระเจ้าแผ่นดินท่านนี้ แต่ทำให้ชาวฝรั่งเศสแปลก
 ใจมิใช่น้อยที่ชาวเมืองไทยไม่รู้จักพระนามของพระเจ้าแผ่นดินของตน.
 ขอกลบบอกถึงเรื่องจุดดอกไม้ไฟอีกหน่อยหนึ่งว่า พอถึงเวลา
 เจ้าพนักงาน ก็เอาชะนวนจุดดอกไม้ไฟให้ราชทูตดูก็เป็นที่พอใจของ

ท่านทุกอย่าง แต่สิ่งที่พอใจมากที่สุดก็ช่างกับดวงอาทิตย์นั้น; คือ
ธรรมชาติดอกไม้ไฟฟูแล้วก็ลุกลืนแสงเพลิงสีต่าง ๆ แล้วก็ดับ
ส่วน ตัว ช่าง สอง ตัวกับดวงอาทิตย์ที่อยู่ตรงกลางไฟนั้นลุกส่องแสง
รุ่งโรจน์สีขาวลอยอยู่เสมอ ไม่นับเหมือนดอกไม้ชนิดที่ทุกแฉ่ม ที่เป็น
ดังนี้ ก็ เพราะเจ้าพนักงานใช้ชนิดที่น่ามึนกินชนิดหนึ่งจึงทนไฟอยู่ได้
นานไม่ไหม้ เขาก็ให้จำเพาะมาด้วยเอาเมื่อเวลาที่เล่นงานมหรศพ
เสร็จแล้ว ดอกไม้นั้นก็เหี่ยวลุกลุ่ย ดับก็ด้วย แต่ช่างกับดวงอา
ทิตย์นั้นยืนแผ่รัศมีอยู่ตรงกลางเสมอ.

ครั้นเล่นดอกไม้ไฟแล้วท่านราชทูตไปสังเกตเครื่องสูบน้ำ & สูบ
ซึ่งมีอยู่ในที่นั้นซักถามเจ้าพนักงานว่า .—“นี่เป็นเครื่องอะไรกัน?”
เจ้าพนักงานตอบว่า .—“เครื่องนี้เป็นเครื่องสำหรับสูบน้ำเตรียมไว้ล่วงหน้า เพื่อหาว่าจะเกิดอัคคีภัยขึ้นเมื่อใดจะได้พ่นน้ำดับไฟนั้นเสียทันที
ที่ ไม่ต้องเกิดอันตราย” ท่านราชทูตยังไม่คุ้นเคยกับเครื่องสูบน้ำ
ชนิดนั้น จึงขอให้เจ้าพนักงานได้ไปรื้อเปิดดูที่กลองให้ดู เจ้าพนักงาน
ก็นำไปให้ดู แต่เพราะเหตุที่คนมาดูออกหนาแน่นล้นหลาม
ถนนแคบจะสับสนเสีย ๆ ไม่ให้ดูใครไม่ได้ด้วยเอง ก็เลยเกิดเป็น
การสนุกพิศมัยออกขึ้นหนึ่ง ต่อเมื่อแลเห็นบรรดาคนที่มาดูต่างถูกสาย
น้ำสาดฉีดเข้าหูเข้าตา ต่างวิ่งตัวเปียกเอาตัวรอดคนละข้างสองข้าง
เป็นอลหม่าน พอสูบน้ำให้ดูแล้วท่านราชทูตก็ลุกจากที่นั่งอยู่เพื่อไปดู
เครื่องสูบล้อ ๆ ให้ความรู้ว่าเป็นเครื่องชนิดใดแน่ แล้วพอได้เวลา
หมดเครื่องไฟส่องน้ำต่างก็ลากลับบ้าน.

เย็นวันนั้น ในราว ๗ นาฬิกาท่านอัครราชทูตได้ให้ไปเชิญ
บุตรชายของท่านกงต์เคอโมเลเวียร์มานั่ง กิน เข้า ด้วย กันและท่านก็
มา พอท่านมาถึงท่านราชทูตก็เชิญนั่งโต๊ะทันที เย็นวันนั้น
นางผู้พี่หลาย นาง ด้วยกันมากุท่านราชทูตเวลาท่านกำลังรับประทานอาหารอยู่ การก็ดำเนินไปตามปกติ.

รุ่งขึ้นวันที่ ๗ ท่านกงต์เคอโมเลเวียร์ ให้รด ๓ คันมารับ
คณะราชทูตพาไปคูเมืองตูร์เนย์ ตามย้อมต่าง ๆ ท่านก็ไปแต่ไม่ทั่ว
คืบยังไม่คืบข้าง เพราะท่านมีแผนที่อยู่แล้วพอเหนื่อยก็เลย ก็อาจเภา
เอาเองได้ อาศัยแผนทนนเป็นหลักพิจารณาการง่ายว่า ตอนนั้นเป็น
อย่างไร วันนั้นท่านนั่งรถเที่ยวคูเมืองตลอดทั้งวัน หยุดเมื่อเวลา
กลางวันสำหรับกินอาหารเท่านั้น

เย็นวันนั้นภรรยาของเจ้าเมืองก็ได้จัดละคอนให้ท่านราชทูตดู
เรื่องการเล่นเป็นเรื่องตลก และธรรมคาเรื่องตลก ต้องแต่งเป็นพื้น ๆ
ตามท้องเรื่องที่เป็นจริง แต่คราวนี้พอจะอวดราชทูต ถึงเล่นเรื่อง
ตลกก็ให้แต่งอย่างคนชาวโรมันครั้งโบราณ ทำท่าทางไว้ภูมิฐานจึง
กลับเป็นของตลกคนองผิดกว่าที่คาดไว้เสียอีก เป็นอันสมประสงค์
๒ อย่าง คือได้อวดเสียแพ่ง ๆ งาม ๆ ครั้นโบราณให้ท่านราชทูตดู
และทั้งให้เล่นละคอน เรื่องตลกแปลกกว่าทุกที.

เวลาเลิกละคอนท่านผู้บังคับการทหารได้ขอคำอาณัติราชทูตอีก
ท่านคิดให้ดังนี้. — “Je m'appuie du bâton en combattant de
l'épée” “เขย มีปี่ย ก็ ยาทัง อังกงบะต้าง เคอ เลย์” หมายความว่า

ว่า "ช่วยถือไม้ ขวาทือคาฟ" ทั้งนี้เป็นเกียรติยศแก่ท่านกงต์เคอ
โมเลเวียร์ซึ่งเป็นคนแก่ ไปไหนต้องถือไม้เท้าเสมอ แต่ถึงแก่
ถึงนั้น หัวใจราวกับคนหนุ่มทำศึกสงครามอย่างแข็งแรง คำ
อาณัติใครได้ยื่นเขมือคไม้เท้าของสมเด็จพระที่นั่งว่าคมคายดีเหลือเกิน.

กลางคืนวันนั้น ท่านผู้ว่าราชการเมือง ๆ คุร์เนย์ ยังได้พา
ราชทูตไปทูลการถึงปิ่นใหญ่ ทั้งถูกระเบิด และอะไรต่อมิอะไรซึ่ง
เกี่ยวกัษัตริย์อีกหลายอย่าง เป็นที่ชอบใจไม่ว่าที่ไหน. ข้อที่เป็นที่
ชอบของราชทูตนั้น คือเจ้าพนักงานไม่ปิดบังอะไร อยากรู้อะไร
ก็อธิบายให้ดูให้ฟังจนเป็นที่พอใจเข้าใจทุกที.

พอถึงรุ่งเช้าก็กลับมากินเช้าที่บ้าน เวลากินข้าวก็นั่งฟัง
เครื่องสังคีตต่าง ๆ อีก.

รุ่งขึ้นเวลาเช้า ๘ นาฬิกา ราชทูตให้ไปเชิญท่านกงต์มานั่งกิน
เช้าด้วยกัน ท่านก็มา แล้วต่างก็พากันไปวัดใหญ่ที่มีอยู่ในเมืองนั้น
ที่วัดนั้นเผอิญไปได้พบท่านสังฆราชอยู่ด้วย เติมน้ำจะไปหาท่านที่
สำนักกุฎิ แต่เมื่อพบบันในวัดแล้วก็เป็นอันงดไม่ต้องไปหา เวลาไป
วัดนั้น ท่านราชทูตสยামแสดงอาการผิดกว่าคราวไปวัดอื่น คือ
ไปวัดอื่นท่านไปเพื่อคุยให้รู้เห็นว่าภายในจะเป็นไปอย่างไร แต่ที่วัด
เมืองคุร์เนย์ ซึ่งเป็นวัดน่าคุยยิ่งกว่าหลายวัดที่ท่านเคยไปมาแล้ว
ท่านไม่ค่อยจะผูกตาคูเหมือนตอน คุยท่านสำรวจมิจิตต์เสงี่ยมกาย
อย่างกัษัตริย์ทรงกลใจให้เกิดเลื่อมใสศรัทธาหรืออย่างไร ท่าน

จึงได้พบกับท่านสังฆราชเมืองตูร์เนย์นั้นว่า .- “ขอให้คุณได้ช่วย
 สวดภาวนาอุทิศให้พวกข้าพเจ้าจงมาก ๆ ด้วยเถิดครับ ข้าพเจ้า
 บังคับมีกมณธ์และไม่เห็นแจ้ง ในข้อการณ์ข้างหน้าอีกมากมาย
 ควรให้คุณจะเอาเป็นอุระวิงวอน ขอแต่พระเจ้าเที่ยงแท้ ให้ข้าพเจ้า
 หายมีกมณธ์ กลับเห็นสว่างแจ้งเถิดให้คุณ” ส่วนท่านสังฆราชก็
 ตอบว่า .- “ให้คุณอย่าถือครองในเรื่องนี้เลย อย่าว่าแต่เราเท่านั้น
 ยินดีสวดอุทิศให้ท่านที่ไม่เห็นความจริงให้ได้แลเห็น ถึงแม้สัป
 บุรุษทั้งหลายในทั่วจังหวัดพระศาสนาก็คงต้องสวดอุทิศให้สำเร็จไป
 ดังนั้นอยู่ทุกวันมิได้ขาด ขอแต่ให้ให้คุณทำใจให้เลื่อมใสตามความเห็น
 ทัมมอยู่แล้วก็พอแล้ว ถ้าให้คุณอุทิศสวดสวดที่ระปฏิบัติตามความเห็นที่
 ทัมมอยู่แล้วนั้น อย่าวิตกไปเลย สักวันใดวันหนึ่งพระเจ้าเที่ยงแท้คง
 ทรงพระมหากรุณาโปรดดลใจ ให้ให้คุณแลเห็นแจ้งกระจ่างในทุกข้อ
 ซึ่งเวลานี้ให้คุณยังมีความสงสัยสับสนเท่ห้อย” ว่าแล้วก็พาไปพบพระแท่น
 และบริเวณแห่งพระแท่นนั้น ซึ่งเป็นพระแท่นชั้นชอลอนามว่างามยิ่ง
 แล้วต่างอำลากันไป.

ในวันเดียวกันนั้นคือวันที่ ๘ พฤศจิกายน ท่านราชทูตก็ออก
 จากเมืองตูร์เนย์ไปยังเมืองกงเท ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านฝ่ายข้างทิศตะวันออก
 ออกเฉียงเหนือ เป็นเมืองอยู่ในมณฑลแซโนต์ ทั้งสองฟากแห่งลำ
 แม่น้ำแอ็ส โกต์ได้ตกเป็นของฝรั่งเศส เมื่อคริสต์ศักราช ๑๖๗๖
 ราชทูตได้พักอยู่ในเมืองนั้นวันเดียว.

บทที่ ๕๖

ราชทูตถึงเมืองวาลังเซียนส์

รุ่งขึ้นวันที่ ๘ พฤศจิกายน ราชทูตไปถึงเมืองวาลังเซียนส์ ซึ่งเป็นเมืองมีคนอยู่มาก นักครัวเรือนได้ถึงสหราชอาณาจักร (๔๕๓๓) มีพลเมืองถึงสองหมื่นหนึ่งพันร้อยแปดคน (๒๓๓๐๘) แต่พลทหารซึ่งมีอยู่เป็นอันมากก็มีกันเข้าในจำนวนนี้ด้วย. โปสถ์มีอยู่ถึง ๓๔ หลัง, พระอารามมีอยู่ ๒๓ พระอาราม เป็นเมืองโบราณที่มีชื่อนานาน ได้ตกมาอยู่ในปกครองของประเทศฝรั่งเศสในมณฑลสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ โดยพระองค์ที่ได้จากราชศัตรู. เมืองวาลังเซียนส์มีสำนักหลวงอยู่ถึงสองสำนัก ๆ หนึ่งตั้งอยู่ในโบสถ์เดยวัน และอีกสำนักหนึ่งซึ่งเคยเป็นที่ประชุมของรัฐมนตรีสภาแห่งพระเจ้าชาร์ลมหาราชาเป็นครั้งแรก เดยวันเปลี่ยนเป็นพระอารามแคธอลิคเดอเลียร์สเสียแล้ว.

เมื่อท่านเจ้าเมืองได้เชิญให้ราชทูตเข้าไปพักอยู่ในที่ซึ่งเตรียมไว้สำหรับเรียบริบร้อยแล้ว ท่านจึงได้นำข้าราชการและคฤหบดีที่สำคัญในเมืองนั้นมาคำนับท่านราชทูต และในโอกาสนั้นท่านซาโตซ์ ข้าราชการชั้นสูงตำแหน่งที่ปรึกษาสำหรับ เมืองนั้นก็ได้อธิบายถึงคำต้อนรับราชทูตเป็นใจความดังนี้ว่า.

“ท่านอัครราชทูต :

ข้าพเจ้ามีความยินดีอย่างยิ่งที่ได้มีโอกาสมาพบปะราชทูตานุทูตแห่งพระมหากษัตริย์ผู้ทรงอำนาจราชศักดิ์อันสูงสุดในยุโรปประเทศ

การที่พระเจ้าแผ่นดินของท่านได้ทรงมุ่งหมายพระทัยสั่งท่านมากระทำ
 มิตรไมตรีกับพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสพระมหากษัตริย์ของ
 ข้าพเจ้าทั้งหลายนี้ เป็นราชกรณียกิจอันมหาประเสริฐ เพราะพระเจ้า
 มหากษัตริย์ของข้าพเจ้าทั้งหลายบรรดาชาวवालึงเซียนสัน มิจำ
 เพาะแต่ทรงพระเตชานุภาพจนอาจทรงปราบอริราชศัตรูทั้งปวงให้อ่อน
 น้อมต่อพระองค์อย่างไ้เคยของท่านนี้ แม้พระเมตตาธิคุณและราช
 ธรรมจริยาอันประเสริฐ พระองค์ก็ได้ทรงบำเพ็ญให้เป็นที่ประจักษ์
 กษัตริย์ ขัตติยาธิปัตย์ทั้งหลาย ที่เป็นสัมพันธมิตรไมตรี กับพระองค์ทั่วไป
 เพราะเหตุฉะนั้น การที่พระเจ้าแผ่นดินของท่านได้สั่งท่านเข้ามาทำ
 มิตรไมตรีกับพระเจ้าแผ่นดินของข้าพเจ้าคราวนี้ มิแต่จะนำคุณวิริยอุตสาห
 ญ์เป็นอเนกประการไปสู่ประเทศสยามของท่านเป็นมั่นคง ฉะนั้นข้าพเจ้า
 จึงรู้สึกปิติยินดีเป็นอย่างยิ่ง.

แต่บัดนี้ ถ้าท่านราชทูตทั้งหลายจะใคร่ให้ข้าพเจ้าทั้งหลายในท
 ะวังรู้สึกปิติยินดีให้ทวีมากขึ้นอีก ข้าพเจ้าขออัญเชิญท่านได้โปรดรับ
 เครื่องกำนัลอย่างเล็กน้อย ซึ่งข้าพเจ้ายินดีนำมามอบให้ท่าน คือ
 เหล้าองุ่นเกยรติยศซึ่งเป็นธรรมเนียมบ้านเมือง ย่อมต้องนำถวาย
 เกยรติคุณในโอกาสที่มาเหยียบเมืองवालึงเซียนสัน อย่างหนึ่ง เพื่อ
 เป็นทางเชื่อมความคุ้นเคยและมิตรไมตรีในระหว่างข้าพเจ้าและผู้มาเยี่ยม
 เยือนนั้นให้ยิ่งแน่นแฟ้นขึ้น อีกประการหนึ่ง อนึ่งข้าพเจ้ายินดี
 มอบตัวอย่างแพรวตัวอย่างผ้าทอขึ้นในเมืองवालึงเซียนสัน ให้แก่ท่าน
 เพื่อเป็นการเชื่อมพณิธ การให้ติดต่อกัน ในระหว่างประเทศสยามและ

ประเทศฝรั่งเศส ทั้งที่ได้เคยทำมาแล้วสำหรับนานาประเทศที่อยู่
ห่างไกลกับประเทศฝรั่งเศส ตลอดทางทวีปเอเชีย, ทวีปอาฟ
ริกาและอเมริกา. นานาประเทศเหล่านั้น แต่พอได้เห็นตัวอย่าง
หัตถกรรมแห่งเมืองวาลังเซียนส์ต่างก็แสดงความพึงพอใจ อยาก
ได้ต่อไปเสมอ ข้าพเจ้าหวังว่า วันที่ประเทศสยามได้แลเห็นตัว
อย่างซึ่งข้าพเจ้ามอบให้ท่านราชทูตคราวนี้แล้ว การเชื่อมพณิชการใน
ระหว่างสองประเทศคงจะดำเนินไปตามรอยนานาประเทศนั้นและต่อไปทั้ง
สองประเทศก็จะแสดงอาการความอยากได้กระทำการติดต่อกันในเชิง
ค้าขายเข้ารูปกัน เหมือนกับนานาประเทศฉะนั้น, เพราะเหตุนี้ ขอ
ท่านราชทูตจงบันทึบริวัตคุณอันดีของเมืองวาลังเซียนส์ด้วยเทอญ.”

เมื่อสิ้นคำคำนับของท่านชาโตซ์แล้ว ท่านก็นำเอาผ้าแพรที่
เป็นชนิดเอกอย่างละผืนมาส่งให้ท่านราชทูต ชั้นแรกท่านราชทูตจะ
ไม่รับเพราะท่านไม่เคยรับสินค้าชนิดใดเลย แต่เมื่อได้พิจารณาเห็นว่า
เป็นแต่ตัวอย่างสินค้า หาใช่ของกำนัลส่วนตัวของท่านไม่ ท่านจึงได้
รับพลางกล่าวว่า.—“รับก็ได้ จะได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายให้พระบาทสม
เด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามทรงเห็นเป็นตัวอย่าง” แล้วท่านก็รับเอาไป.

ครั้นถึงเวลาจะเลิกประชุมก่อนรับกันนั้น ท่านเคอมาคาลอดก็
ได้มาขอคำอาณัติตามเคย, ท่านราชทูตออกคำอาณัติให้ว่า.—
“Miracles de nos jours” (มิราคล์ เดอ โนส์ ยัวร์ส) ซึ่งแปลว่า
“อัศจรรย์ปาฏิหาริย์” คือหมายความว่าตัวอย่างหัตถกรรม เชิงทอผ้า
ทอไหมของเมืองวาลังเซียนส์นั้น เป็นของทำโดยประณีตบรรจง

ไม่มีใครอาจทำได้ให้เหมือนเป็นทนายฉรรพ์ ซึ่งคนสมัยยุคก่อน
ไม่อาจทำขึ้นได้แต่สมัยนี้ทำได้ เลยควรเรียกว่า “ปทัชฺชันปาฏิหาร”
นั่นเอง.

รุ่งขึ้นวันหน้าท่านสตอร์ฟ เจ้าพนักงานผู้ประจำราชทูตป่วย
เป็นไข้ ท่านราชทูตได้ออกไปเยี่ยมหลายคน และแสดงความ
เสียใจที่ท่านสตอร์ฟมาป่วยลงดังนี้ ท่านสตอร์ฟชอบใจท่านราชทูต
และพูดว่า .- “ที่เจ้าคุณออกมาเยี่ยมข้าพเจ้าโดยตนเองดังนี้ เป็น
การไม่สมควร เพราะเจ้าคุณเป็นถึงราชทูต และข้าพเจ้าเป็น
เพียงข้าราชการผู้น้อย ตำแหน่งต่ำกว่าท่านมาก ไม่ควรที่ท่าน
จะมาเอง เพียงใช้คนมาถามข่าวก็พอแล้ว” เจ้าคุณราชทูตตอบ
ว่า .- “อย่าว่าสูงว่าต่ำเลย ขอให้คิดว่าเป็นเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน
คนหนึ่งก็แล้วกัน ที่จริงเรารักท่านเหมือนพี่น้องจะใช้คนอื่นมา
แทนดูไม่สมควร เราจึงมาด้วยตนเอง และใช้ว่าเราจะเป็นแต่
เพียงมาเยี่ยมเท่านั้นเมื่อไร ใจเรายังอยากให้ท่านหายวันหายพรุ่ง
เสียอีก”

ในวันเดียวกันท่านราชทูตทั้งหลายได้ออกไปพักผ่อน และ
ในสนามข้างบ้านนั้นท่านราชทูตได้มีโอกาสสนทนากับนักเรียนนายร้อยหลาย
กอง ซึ่งกำลังหัดเพลงอาวุธและทำนองยุทธวิธีต่าง ๆ กันอยู่.
ท่านอัครราชทูตพูดเพลินอยู่สักครู่แล้วก็เอมระขอลงไปลองทำท่าทำทาง
ทหารอย่างทำนองยุทธวิธีเหมือนเขาบ้าง. เจ้าพนักงานผู้ไปด้วย
เห็นท่านราชทูตชอบดังนี้ก็ถามว่า .- “เจ้าคุณชอบหรือ?” ท่าน

ราชทูตก็ตอบว่า.- “เราชอบ ชอบจริงชอบแทบลิ้มทั่วทั้งตัว ทุก
วันถ้า मैं เรามีได้เป็นอัครราชทูตตำแหน่งผู้ใหญ่ เราก็นึกแสน
ที่จะยินดีที่จะลงไปทำเพลงอาวูกับศิษย์นักเรียนทหารเหล่านี้ ตัวเรา
เป็นเชื้อทหารแท้วิชาใดเกี่ยวกับ การทหารแล้วเป็นวิชาที่โปรดของ
เราทั้งนั้น ความปรารถนาอันใหญ่ยิ่งของเราคือถ้าหากว่าเวลานี้จะ
มีศึกสงครามเกิดขึ้นในเมืองฝรั่งเศสนี้ เราก็นึกสละชีวิตถวาย
พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔. เสียตายโอกาสนั้นไม่มา ชรอย
เราเป็นคนบุญวาสนาไม่ถึงจึงมิได้มีโอกาสอันประเสริฐดังที่ปรารถนา
อยู่นี้”

เป็นวันนั้นข้าราชการผู้ใหญ่ท่านผู้ว่าราชการเมืองเป็นต้นได้มา
นั่งกินข้าวเป็นการส่งราชทูตออกจากเมืองวาลังเซียนส์นั้น การก็ได้
เป็นไปโดยเรียบร้อยทุกประการ รุ่งขึ้นเวลาเช้าท่านเคอมาคาลอติกย
ขุนนางผู้ใหญ่ทูลหน้ากันก็ได้นำส่งท่านราชทูตทั้งหลาย ท่านราชทูต
ได้ขอบใจท่านเจ้าเมืองและท่านผู้อื่นทั่วไปตามสมควร ว่าเมื่อถึง
เมืองสยามคนจะไม่ ลืมแสดงความรักของเมืองวาลังเซียนส์ให้
ทรงทราบในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท สมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม
ว่า ป็นผู้มีใจโอบอ้อมอารีเอื้อเฟื้อเป็นอย่างดี ทั้งมิได้ลายมือทางหัตถ
กรรมก็เขียนเย็บมวยคาน่าชมเชยทุกอย่าง ว่าแล้วก็ตรงไปขึ้นรถ
พอย่างเท้าก้าวขึ้นไปบนรถนั้น ท่านราชทูตก็ได้เห็นรูปใหญ่ๆ ใส่
กรอบงามอยู่สองรูปภายในรถ คือรูปที่ได้ส่งมาจากเมืองปารีส
เพราะเจ้าพนักงานได้ทราบมานานแล้วว่า ท่านราชทูตจะเยอทะยาน

อยากไ้เป็นที่สุด คำที่รูปนั้นเกี่ยวกับท่านราชทูตอยู่ด้วย เป็นรูป
 ที่นายช่างเอกไ้วาดตามรอยสั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔
 เพื่อไว้เป็นพระลัทธิถึงการกระทำมิตรไมตรี ในระวางกรุงสยามและ
 กรุงฝรั่งเศส รูปนั้นเป็นรูปท่านราชทูตานุทูตไทยทั้งสี่รับกับพระ
 บรมรูปของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และพระบรมวงศานุ
 วงศ์ข้าราชการขุนนางฝรั่งเศส เมื่อคราวรับราชทูตท พระที่นั่งวง
 แวรชัยสนั่นเอง และเพื่อให้ท่านราชทูตรู้จำผู้คนในรูปนั้นไ้ง่าย
 ที่รูปของคนหนึ่ง ๆ ในรูปนั้นก็ไ้ทำเป็นเครื่องหมายให้รู้จักเช่นถ้า
 เป็นฝ่ายฝรั่งเศสก็มีตัว A ตัว B และถ้าเป็นไทยก็มีเลข 1. 2. 3.
 ตามลำดับแล้วก็มีอธิบายชื่อเสียงตำแหน่งพร้อมเสร็จกำกับตัวอักษร
 และตัวเลขอยู่ด้วย. เมื่อราชทูตไ้รูปงามๆ ที่ๆ เหล่านั้นสอง
 รูปท่านก็แสดงความชื่นชมยินดีเป็นล้นพ้น เพราะมีจำเพาะเป็นขวัญ
 ตาสำหรับท่านเองอย่างเดียว เป็นขวัญตาที่จะไ้เป็นสักขีพยาน
 แห่งความเย็นใจของอาการส่งพระราชสาส์นแห่งพระบาทสมเด็จพระ
 เจ้ากรุงสยามต่อพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ให้ทรงทราบเห็นตระหนัก
 อยู่กับพระเนตร ว่าไ้ดำเนินไปอย่างไรด้วย เพราะรูปนั้นเหมือน
 กับความเป็นจริงทุกอย่างทุกประการ.

นี้เป็นลำดับรูปบุคคลซึ่งปรากฏอยู่ในสองรูปนั้น :

a. สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔

b. สมเด็จพระยุพราช “เลอ โดแฟง”

c. สมเด็จพระอนุชาธิราช “ มงเซียร์ ”

d. ในกรม “ ตึก เกอ ชาร์ตร์ ”

e. พระโอรสของในกรมตึกเกอชาร์ตร์

f. เจ้า “ ตึก เกอ บัวร์บง ”

g. เจ้า “ ตึก ค้อ แมน ”

h. เจ้า กงท เกอ ตูลส์

i. อธิบดีกรมพระภาษามาลา

j. หม่อมมหาดเล็กรับใช้

1. ท่านอัครราชทูต

2. ท่านอุปทูต

3. ท่านตรีทูต

4. นายพล เกอ ลา เพอียาค

5. นายพล เกอเล็กซังบัวร์ค

6. ท่านเกอ บอเนย กรมรั้งแขกเมือง

7. ท่านสทอร์ฟ กรมรั้งแขกเมือง

8. ท่านชากหลวง เกอลียอน (ล่าม)

9. ท่านยิโร็ค

10. ชุนนางไทย ๖ นาย

11. คนใช้ถือเครื่องยศของราชทูต.

แต่เกิมนั้นเจ้าพนักงานไต่ถามจะทำรูปพิเศษ จำเพาะรูปของท่าน
ราชทูตแผนกหนึ่งต่างหาก ไม่ให้เกี่ยวข้องกับรูปของผู้อื่นเลย แต่

ครั้นเมื่อได้เห็นรูปหมู่ในทึบเฝ้าทวงแสร้งชายสน เห็นรูปท่านราชทูต
ได้ชัดเจนนี่ จะทำให้ชดถกว่านอีกเป็นเหลือฝีมือเป็นแน่ เพราะ
เหตุการณ์การดำรงที่จะทำรูปเกยวนนี้เป็นอันต้องเลิกเสีย ทำแต่รูปหมู่อย่าง
เดียว เพราะถึงจะเพิ่มรูปจำเพาะราชทูตก็ไม่ให้ คชินอะไร.

บทที่ ๕๗

นางภิกษุณีเมืองเคอเนง

ขณะเมื่อเฝ้าทางจากเมืองวาลังเซยนส์ จะไปเมืองกุแอยนน์
ท่านเคอมาคาลอติ เจ้าเมืองวาลังเซยนส์ ได้แนะนำท่านราชทูตว่า
ทางที่จะไปข้างหน้ามีพระอารามภิกษุณีอยู่พระอารามหนึ่ง เป็นพระอา
รามแปลกด้วยเหตุหลายประการ. เมื่อผ่านไปทางนั้นควรแวะเข้า
ไปชมคุ้ย้าง เพราะเหตุฉะนั้นพอถึงเมืองเคอเนง ราชทูตจึงได้เข้า
ไปชมพระอารามนั้น.

พระอารามนี้มีตำนานกล่าวว่า ท่านเจ้าเมืองผู้หนึ่งสมัยก่อนชื่อ
อาคิลแบร์ต คอสตระวัง กับคุณหญิงของท่านชื่อแรน เป็นภิกษุณีของ
สมเด็จพระเจ้าแปดแปง แห่งประเทศฝรั่งเศสต่างมีศรัทธากล้าหาญ
พร้อมใจกันอุทิศเคหะสถานบ้านเรือนที่อยู่ชวง ตน ให้เป็นพระอาราม
สำหรับภิกษุณี และยังอุทิศเรือกลสวนไรรานถวายเป็นที่ธรณีสงฆ์
สำหรับบำรุงพระอารามนั้นอีก แต่ทุกวันนี้ธรณีสงฆ์เหล่านั้นได้ตก
เป็นของหลวงเสียโดยมาก.

ท่านเจ้าเมืองมริคดาถึง ๑๐ คน ๆ หวังป้อนางรังพรวิทย์และธิดา ๑๐ คนเหล่านั้นล้วนแต่ได้บวชเป็นภิกษุอยู่ในอารามนี้ หมกด้วยกัน ทั้ง ๑๐ คน และภายหลังปรากฏว่าได้สำเร็จพระอรหันต์เป็นนักบุญสิ้นทุกคนพร้อมทั้งบิดามารดาด้วย นับว่าเป็นวงศ์สกุลนักบุญแท้

ตามปกติพระอารามนี้มีเสนาสนะพอเพียงแก่ภิกษุจนถึง ๑๘ คน แต่คราวที่ท่านราชทูตสยามเข้าไปเยี่ยมชมนั้น มีแต่เพียง ๑๔ คนเท่านั้น ซึ่งล้วนเป็นธิดาของขุนนางชั้นสูงด้วยกันทุกคน เพราะมีวินัยอยู่ว่า ถ้าไม่ใช่เป็นลูกขุนนางมาแต่เดิมแล้วจะ เข้ามาขอบวช ในพระอารามนี้ ไม่ได้เป็นอันขาด.

ตามธรรมเนียมนักบวชในพระศรีศคศาสนาในวันทนต์บวชต้องให้ปฏิญาณสัญญาว่าจะลงบวชคู่เท่านั้น ปีเท่านั้นวรรษาก่อน. ครั้นเมื่อคนใดว่าเรียนและฝึกหัดถือพระวินัยตามนิกายที่ตนเลอกบวชนั้นครบจำนวน ปีที่สัญญาไว้แล้ว เมื่อไม่มีศรัทธา จะลาสิกก็สึกได้ แต่ถ้ามีศรัทธาจะบวชต่อไปก็ต้องทำสัญญาใหม่ ว่าตนจะบวชอยู่ในพระศาสนาตามนิกายที่ตนนิยมเห็นชอบนั้นจนตลอดชีวิต ไม่มีวันสึกหรือลาสิกขาบวชอีกต่อไปเป็นอันขาด คือบวชอยู่จนตายนั่นเอง

แต่สำหรับอารามนางภิกษุนี้ ความเป็นไปได้ในวิธীবวชไม่ได้ จำเนียรตามแบบนเลย วิธীবวชสำหรับภิกษุเหล่านั้นนั้นในชั้นต้นเป็นแต่เพียงใช้ให้ทนายเชื้อขุนนางผู้หนึ่ง ให้การรับรองแทนตนว่าตนเป็นเชื้อขุนนางจริง เพราะได้เห็นตราประจำตระกูลของนางนั้น

เป็นสำคัญ พอทนายรับรองแล้วนางที่ขอขวชนักคุกเข้าลงต่อหน้า
ที่ประชุมภิกษุและอ้อนวอนว่า - “โคธะ พระบารมีของพระผู้เป็น
เจ้า ขอแม่พระและนักบุญรังฟรีย (นางภิกษุองค์แรกในพระอา
รามนั้น) เป็นที่พึ่งขอได้โปรดให้ข้าพเจ้ารับส่วนแบ่งในภิกษาหาร
แห่งพระอารามนี้ด้วยเทอญ ” ว่าเท่านั้นแล้วนางหัวหน้าภิกษุก็เรียก
ชนมยังก้อนใหญ่ ๆ มาสองก้อนแล้วยื่นให้นางภิกษุผู้ขอขวชใหม่
นั้น เป็นอันเข้าใจกันในที่ว่าขอขวชและให้ขวชสำเร็จบริบูรณ์ แล้ว
ส่วนนางภิกษุใหม่ก็นำไปได้รับชนมยังสองก้อน แล้วก็ตัดให้และแจก
จ่ายไปให้คนขอทานทันที เมื่อนั้นเสร็จพิธีขวชภิกษุในพระอารามนี้
เท่านั้นไม่สู้ยากเลย.

ถึงเมื่อรับเข้าขวชแล้วเล่า การวินัยก็ไม่เคร่งครัดอะไรมิได้
มีอยู่แต่ว่าเมื่อขวชใหม่ทดลองสัปดาห์ต้องเรียนทางวินัยบัญญัติและวิส
สณาธุระประจำวัด สวดภาวนาทุกเช้าเย็นเหมือนพระภิกษุสงฆ์ไม่มีผิด
ออกจากบริเวณพระอารามไม่ได้เป็นอันขาด แต่ครั้นล่วงพ้น ๔ ปีคั่น
แล้วจะออกไปจากพระอารามบ้างก็ได้แต่ไม่เกินกว่าปีละ ๒ เดือน

การนุ่งห่มของนางภิกษุนี้ขาวล้วน เสื้อธรรมคาเป็นเสื้อยาว
ปกคลุมแต่ศีรษะลงมาถึงข้อเท้า แต่เวลาเมื่อจะเข้าไปสวดต้องสวม
เสื้อชนิดสั้นและหลวมที่ขอกชั้นหนึ่ง แล้วก็คลุมเสื้อใหญ่ ๆ อีก
ที่ขอกชั้นที่ ๓ เสื้อสามชั้นเหล่านี้เป็นเครื่องขาวล้วนดังว่ามาแล้ว

แต่ริม ๆ เย็บเป็นขลิบต่างสีกัน คือเลือกใช้ประจําอันขลิบด้วยสี
 น้ำเงิน ชั้นที่ ๒ ขลิบด้วยกำมะหยี่ดำชั้นที่ ๓ ขลิบด้วยขนสัตว์สีขาว
 เว้นแต่สำหรับนางอธิการินี เสด็จชั้นที่ ๓ ขลิบด้วยสีขาวสั้ทำสลับกัน
 เเบียงบนศีรษะนั้นนางภิกษุณีใช้ปกปิดด้วยผ้าขาวบาง ๆ สองชั้น แล้ว
 มีหมวกทึบเป็นหย่อมอยู่ตรงกลางกระหม่อมอีกชั้นหนึ่ง คล้ายกับสวม
 มงคลในงานพิธี อุเหมาะสมแก่สำหรับนางภิกษุณีไม่สวยไม่งาม
 เหมือนหมวกหม่อม ซึ่งประดับด้วยดอกไม้ต่าง ๆ.

เมื่อราชทูตได้แลเห็นนางภิกษุณีเหล่านั้นในชั้นแรกชักงง ๆ ไปสัก
 ครู่หนึ่ง คำที่เห็นแปลกตาในการนุ่งห่ม ซึ่งตั้งแต่ท่านเข้ามาเมือง
 ฝรั่งเศสยังไม่เคยเห็นที่ไหนมาก่อนเลย พอค่อย ๆ หายงงลงบ้างแล้วจึง
 ได้พูดออกมาว่า .— “เลือกชาว ๆ ถึงนี้เขาที่มากสมควรกว่าเลือกอื่น ๆ
 ทั้งหมด ชนชื่อว่าสตรีแล้วแต่งชาวเป็นการเหมาะ” การที่ท่านราชทูต
 ออกความเห็นในเรื่องสีขาว ว่าเหมาะสำหรับการนุ่งห่มของสตรีนั้น
 บางทีจะเป็นเพราะท่านเคยเห็นนางชีไทยนุ่งขาวห่มขาวเป็นพื้นเสื้อ
 กะมัง แต่อย่างไรก็ตามพอท่านแสดงความเห็นเรื่องนุ่งขาวห่มขาวแล้ว
 การเจรจาในระหว่างราชทูตและนางภิกษุณีเหล่านั้นจึงค่อยสนิทกันขึ้นไม่
 กระดากเหมือนตอนต้นเมื่อแรกพบ.

เมื่อคํานับกันเสร็จแล้ว ราชทูตก็ได้พากันไปดูละออราวมแล้ว
 ได้แวะเข้าไปดูกระฎีของนางภิกษุณีผู้มีอาวุโสสูงในพระอารามนั้น แต่
 หาได้ไปที่กระฎีของนางอธิการินีไม่ เพราะตำแหน่งว่างมาตั้งแต่ท่าน

อธิการินีก็มาถึงแก่ความมรณภาพลง จนในเวลานั้นก็ยังหาได้ทันต้ง
อธิการินีคนใหม่ไม่ ในระหว่างเวลาที่ไม่มีอธิการินี การบังคับบัญชา
ในพระอารามนั้นสำเร็จไปโดยนางภิกษุณี ๔ นาง ซึ่งถูกเลือกตามอายุ
อาวุโสให้เป็นผู้รับหน้าต่ออธิการินี เมื่อท่านราชทูตไปชมกระฎีของนาง
ภิกษุณีผู้มีอาวุโสแล้วก็ได้คุยกันถึงเรื่องวินัยบัญญัติต่าง ๆ แล้ว
นางภิกษุณีเหล่านั้นก็ได้อธิบายให้ฟังว่า เวลาใดตำแหน่งอธิการินีว่างลง
การเลือกตั้งอธิการินีใหม่เป็นไปโดยวิธีดังนี้ คือให้บรรดานางภิกษุณี
ทั้งหลายต่างเลือกเอานางที่ตนเห็นว่า ควรแก่ตำแหน่งอธิการินีคนละ
สามนาง ครั้นแล้วจึงรวมคะแนนความเห็นเหล่านั้นดูแล้วก็เลือกเอา
นางภิกษุณีที่ได้คะแนนสูงแต่เพียงสามนาง และนางภิกษุณีที่ได้คะแนน
สูงสามนางนั้นก็ยังอยู่ในระหว่างพิจารณาของพระเจ้าแผ่นดินที่จะต้อง
ทรงเลือกตั้งขนนางหนึ่งแต่ในสามนางนั้นให้เป็นอธิการินีต่อไป นาง
อธิการินีนี้ แท้จริงก็ไม่ต้องมีคำมั่นสัญญาพิเศษกว่านางภิกษุณีนอื่น
ว่าจะบวชและปกครองพระอารามอยู่นาน เท่าใดจะเป็นก็พรรษา ๆ ก็ได้
แล้วแต่ใจสมัคร แต่โดยมากนางภิกษุณีเหล่านั้นมักบวชอยู่ในพระ
อารามนั้นเพียงชั่วคราวก็นั้น ต่อเมื่อใดนางใดมีโอกาสดำเนินการ
การวิวาหมงคลกับขุนนางผู้ใหญ่ก็ลาสิกขาบทในเวลานั้น และการลา
นั้นไม่ต้องมีพิธีต้องอะไรเลย เป็นแต่ลาเพื่อนภิกษุณีสาวด้วยกันและ
ขอไปในการที่ได้ให้อาศัยอยู่ในร่มพระศาสนาเท่านั้น

เมื่อท่านราชทูตทราบวิธีบวชวิธีสึก ทั้งทราบในพระวินัยของนาง
ภิกษุณีเหล่านั้นแล้ว ท่านก็กล่าวว่า “วินัยนี้ดูเหมือนถือไม่ยากเลย

อะไร ๆ ก็เหมือนช่างง่ายกายด้วยกันทุกข้อ จะบวชเมื่อไรก็ได้ จะสึกเมื่อไรก็ได้ ถ้าเป็นเมืองไทยลาก็เข้าใจว่าคงบวชไม่นานเป็นแน่ เพราะชายผู้ใดหมดทั้งบ้านทั้งเมือง ต่างคงมุ่งหมายแต่จะใคร่ขอเป็นคู่ครองหมดด้วยกันทั้งนั้น”

คุยกันไปคุยกันมา นางภิกษุณีเหล่านั้นเลยเชื่อเชิญราชทูตเข้าไปในห้องกิน เข้าหวังจะเลี้ยงท่านตามธรรมเนียมแขกเมืองชั้นผู้ใหญ่ แต่ราชทูตไม่รับเชิญ เป็นแต่รับเลี้ยงน้ำชานิดหน่อยพอมิให้เสียไมตรีแล้วก็ลาออกจากพระอาราม ทั้งนั้นก็เพราะเกือบถึงกลางวันอยู่แล้ว และเจ้าพนักงานหลวงแผนกบริวารองค์แลราชทูตก็ได้เตรียมอาหารสำหรับรับประทานกลางวันคอยทำอยู่แต่ในห้องเล็ก ๆ ซื่อเกรงซึ่งเป็นเมืองรายทางไกลเข้าไปกับพระอารามนั้นอยู่แล้ว.

บทที่ ๕๘

ราชทูตถึงเมืองคุแอย์.

เมื่อท่านราชทูตรับประทานอาหารกลางวันในเมืองย้อม ๆ ซื่อเกรงนั้นแล้ว ก็เริ่มออกเคียวทางจะไปเมืองคุแอย์ ซึ่งเป็นเมืองหน้าค้ำแน่นหนาแข็งแรงต่อไป ตามความสันนิษฐานของนักโบราณคดีเขาใจกันว่า เมืองคุแอย์นั้นคือเมืองหลวงของชาวคาทอลิกเก่า ซึ่งพระเจ้ายูลเซซาร์พระมหากษัตริย์โรมันกล่าวถึงในหนังสือพงศาวดารพระองค์ทรงนิพนธ์ เมื่อพระองค์มีชัยชนะแก่โคลัวส์ คือชาวฝรั่งเศสโบราณ.

เมืองคูแอยน์ยังมีช อระบุร่ากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารแผ่นดิน
สมเด็จพระเจ้าอลเวงสือครั้งหนึ่งว่า ในรัชสมัยของพระเจ้าอลเวงส
นั้น มีนางผู้ใหญ่ของพระองค์คนหนึ่งชอัสกานาลักเป็นผู้มีศรัทธา
สร้างวัดแม่พระชอน้อรตามชนทเมืองคูแอยน์ อยู่ในราวศตวรรษที่ ๕
แห่งคริสตศก ในเมืองนี้มีโบราณสถานสำคัญที่น่าทึ่งน่าชมอยู่
สามแห่ง คือโรงเรียนวัดสองโรงเรียน และโรงเรียนมหาวิทยาลัย
ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าฟิลิปที่ ๒ แห่งประเทศสเปนได้เป็นผู้ทรง
สถาปนาขึ้นตามคำขอของสันโตปาปิโอที่ ๔ เมื่อ ค. ศ. ๑๕๖๓ เมืองนี้ได้อยู่ในอำนาจความปกครองของประเทศสเปนมา
เป็นเวลานานจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ครั้น
ได้เกิดสงครามในระหว่างประเทศฝรั่งเศสและประเทศสเปนขึ้นใหม่ ๆ
เมื่อศก ๑๖๖๗ นี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงยกทัพ
เข้ายึดเอาเมืองคูแอยน์ได้ และครั้นทำหนังสือสัญญาพระราช
ไมตรีกันใหม่ เมื่อศกหลังที่เมืองแอลส์ลาซาแป้ พระเจ้าแผ่นดิน
สเปนเลยยก เมืองคูแอยน์ถวายแก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์
ที่ ๑๔ เป็นสิทธิขาด.

ก่อนที่ราชทูตจะถึงเมืองคูแอยน์ หนทางประมาณ ๒ ลี (๘,๐๐๐
เมตรเท่ากับ ๒๐๐ เส้น) มีทหารม้าเมืองคูแอยน์ออกมาต้อนรับอยู่แล้ว
และตอนเข้าในเมืองก็ได้มีการแห่แหนอย่างเอิกเกริกเหมือนนักกีฬาเคย
ทำสำหรับพระเจ้าแผ่นดินที่ออกมาเยี่ยมเมือง คือมีทหารรายบัน
รายทางสองข้างถนน ตั้งแต่ประตูนครเข้ามาถึงที่พักของราชทูตเป็น
เกียรติยศ และมีชาวชนพลเมืองออกมาทูลรับด้วยเป็นอันมาก,

พลองราชทูตตกลงจากรถชนไปลงบนทพกท่านเคอปอมะรอย
ผู้เป็นเจ้าเมืองก็นำพวกขุนนางข้าราชการฝ่ายทหารและพลเรือนเข้ามา
เยยมเป็นลำดับ แล้วท่านเคอเบ็ค กรรมการพิเศษของเมืองคูแอย์
ได้กล่าวคำต้อนรับค่านับท่านราชทูตแทนชาวเมืองว่า .—

เจ้าคุณราชทูต

การที่ข้าพเจ้าชาวเมืองคูแอย์พากันทำปฏิสันถาร ต้อนรับเจ้าคุณ
ทั้งหลายโดยเกียรติยศอันสูงเช่นนี้ แม้จะยื่นไปตามกระแสพระบรม
ราชโองการก็ดี แต่ข้าพเจ้าขอกล่าวโดยน้ำใสใจจริงว่า ข้าพเจ้า
ทั้งหลายได้ทราบข่าวอยู่ก่อนที่กระแสพระบรมราชโองการจะมาถึงแล้ว
ว่าคณะราชทูตจากสยามจะเข้ามาเยยมเมืองคูแอย์ และข้าพเจ้าก็
ได้ตกลงพร้อมใจกันอยู่ก่อนแล้วว่า จะจัดการรับรองท่านทั้งหลายโดย
เกียรติยศอย่างสูงตามความสามารถที่จะทำได้ให้สมแก่ฐานะรูป
แห่งท่านทั้งหลาย ผู้เป็นราชทูตของพระมหากษัตริราชอันยิ่งใหญ่
เพราะฉะนั้นขอให้เจ้าคุณราชทูตพึงทราบตระหนักเถิดว่า การรับรอง
ที่ข้าพเจ้าทั้งหลายได้จัดทำไปแล้ว และจะทำต่อไปอีกนั้น มิใช่
ข้าพเจ้าทั้งหลายจะปฏิบัติเพราะตามกระแสพระบรมราชโองการ
อย่างเดียวหามิได้ ข้าพเจ้าต่างยังมีความปลาบปลื้มยินดีที่จะรับรอง
ด้วยความตั้งใจของตนเองอีกส่วนหนึ่งต่างหากด้วย เพราะต่างมา
รู้สึกถึงถึงความเมตตาของเจ้าคุณที่ได้อุตสาหะทำเนิรทางมาเยยม
เมืองของข้าพเจ้าทั้งหลายด้วยความลำบาก ข้าพเจ้าทั้งหลายถือว่า

เจ้าคุณได้นำสิริมงคลและเกียรติยศมาสู่เมืองข้าพเจ้า เพราะฉะนั้น
ต่างจึงมีความยินดีรับรองทั่วทุกตัวคน ถ้าเจ้าคุณยังพักแรมอยู่
ในเมืองนี้ตราใบ ข้าพเจ้าทั้งหลายก็ยินดีจะรับใช้ สอดส่องอยู่ทุกเมื่อ
ขอเจ้าคุณอย่าได้เกรงใจเลย.

ในคืน ข้าพเจ้ามีใตงใจที่จะรำพันสรรเสริญคุณานุคุณและ
บุญบารมีของ พระ มหา กษัตริย์ สยามโดย พิสดารให้เป็นการ เน้นซ้ำ
เพราะรู้สึกอยู่เต็มตัวแล้วว่ารำพันเท่าไรก็มีรสสิ้นสุด ทั้งจะหาคำ
มาอุปมาสาธกก็เหลือที่จะหาให้สม แต่กระนั้นจะเว้นไม่กล่าวถึง
ต้นเหตุแห่งความยินดีปราโมทย์ของข้าพเจ้าในการรับเจ้าคุณเสียเลยที่
เดี๋ยวก็ไม่เหมาะ ข้าพเจ้าจึงขอโอกาสกล่าวแต่เพียงปฐมเหตุเท่านั้น
ปฐมเหตุนี้คือที่เจ้าคุณ ทรงใจมาครั้งนั้น โดยจะมาผูก พระราชสัมพันธ์
มิตรไมตรีให้เป็นสุวรรณพลัดพ้อแผ่นเดียวกัน ในระหว่างกรุงสยามกับ
กรุงฝรั่งเศส และจะใคร่ปลุกความสมัครรักใคร่และนิยมนับถือกัน
และกันของพลเมืองแห่งประเทศทั้งสอง ให้สนิทสนมมั่นคงถาวร
ไปชั่วกาลนาน ปฐมเหตุที่เจ้าคุณมานี้แหละ ให้เป็นปฐมเหตุแห่ง
ความยินดีปราโมทย์ของข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นอย่างยิ่งด้วย.

ก่อนเมื่อเจ้าคุณจะออกมาจากประเทศสยามนั้นเจ้าคุณได้ยื่นคำยก
ย่องสรรเสริญบุญบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ของข้าพเจ้า
เป็นอนุเคราะห์มาแล้ว เป็นต้นได้ยื่นว่าพระองค์ทรงพระชนมายุทุกทิศ
นับตั้งแต่แม่น้ำแควในพราจิณทิศถึงภูเขาลิปส์ในทิศอาคเนย์ ตลอด

ถึงเขาปิเรนเนส์ในทักซิติก กับได้ยินยกยอสรรเสริญพระองค์ว่า
ทรงบุญญาฤทธิปราบปรามบรรดาภคินิราชา ซึ่งยังไม่มีใครอาจปราบ
ปรามให้ราบคาบลงได้ และทรงทำการสำเร็จนั้นไม่ว่าในเวลาฤกษ์กาล
อันเหมาะแก่การสงคราม หรือในเวลาที่มีฝนฟ้าอากาศมาขวางเป็น
อุปสรรค ถึงกับควรทรงพระนามว่าพระเจ้าผู้ทรงชนะทั่วทั้งสี่ทิศ.

อนึ่ง ไซ้ว่าพระองค์จะมีชัยชนะณะเฉพาะแต่ศัตรูหมู่ปราชัย
นอกเท่านั้นหามิได้ แม้ข้าศึกภายในมีโลกศัตรูเป็นต้นซึ่งยากที่บุคคล
จะชนะได้ พระองค์ก็ทรงประหารด้วยพระขรรค์อันวิเศษ กล่าว
คือพระศรืธำณของพระองค์จนพ่ายแพ้แก่พระองค์ เกิดเป็นมหา
ชัยมงคลพิเศษอันส่วนหนึ่ง เช่นพระองค์ทรงมีชัยชนะแก่ราช
ศัตรูได้เมืองนี้เมืองนั้น แล้วเพื่อทรงเห็นแก่สันติภาพและความสุข
สบายของชาวชนพลเมืองในเมืองนั้น ๆ พระองค์กลับทรงมอบคืนเมือง
เหล่านั้นเหล่านั้นแก่เจ้าของเดิม มิให้น่ากรรอนใจถึงไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน
กินของพระราชศัตรูเอง ชัยชนะอันนั้นแหละเจ้าคุณ เป็นชัยชนะอัน
มหาประเสริฐ ซึ่งน้อยคนอาจกระทำไปได้ เพราะต่างโลกต่าง
อยากได้ยิ่งมามากยิ่งเป็นธรรมดา อาศัยมหาชัยอันประเสริฐนี้ ชาว
ชนพลเมืองทั้งหลายจึงยินดีถวายพระบรมนามาภิไธยพิเศษ เรียก
พระองค์ว่า มหาราช หรือมหาราช เพราะพระองค์ทรงไว้ซึ่งคุณา
นุภาพ ธรรมานุภาพอย่างมหัศจรรย์จริง.

ส่วนพระคุณความดีต่าง ๆ นอกจากที่เจ้าคุณเคยได้ยืมเขาเล่า
ลือกันทั่วโลกนั้น ข้าพเจ้าจะมีพดลกล่าวถึงเลยเพราะเจ้าคุณอาจ

ทราบตระหนักด้วยตนเองโดยเอาหูเอาตาเป็นเครื่องพิสูจน์ กระทำดู
อาการของพระนางเจ้าราชินีเทอสยา ซึ่งเคยตรัสเมื่อพระนางได้ชม
พระบารมีสมเด็จพระเจ้าสโลมอนในอดีตกาลว่า.— “Verus est sermo
quem audivi in terra mea?” แปลว่า คำเล่าลือที่ข้าไต่ยินในเมือง
ข้า ๆ เห็นสมจริงทุกประการแล้ว

เจ้าคุณไม่เคยนึกชมพระบารมีพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ฤๅพระนาง
เจ้าราชินีเทอสยาชมพระบารมีของสมเด็จพระเจ้าสโลมอนบ้างแลหรือ
เจ้าคุณไม่เคยนึก เห็นเป็นการ ควรอย่างยิ่งหรือ ที่พระราชาในโลกจะ
กระทำมิตรไมตรีกับพระมหากษัตริย์เช่นสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ นี้
ข้าพเจ้าหวังใจว่าคงเคยได้นึกมาแล้ว แต่ยังไม่อาจพยากรณ์ยืนยันลง
เป็นหนึ่งแน่ได้ จะอย่างไรก็ตามบัดนี้ข้าพเจ้ามีความยินดีขอเชิญเจ้าคุณ
รับเหล้าองุ่นแห่งไมตรีซึ่งชาวเมืองบูแอย์ได้จัดรับรองในบัดนี้เทอญ”

เมื่อท่านอัครราชทูตได้ฟังคำต้อนรับนี้เสร็จแล้ว ท่านจึงตอบ
ว่า.— “ท่านทั้งหลาย ใจความในสุตท้ายแห่งสุนทรพจน์ของท่าน
เรายินดีขอรับรองว่าเป็นการสมจริง เพราะกิตติศัพท์ที่สรรเสริญพระ
บารมีสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ซึ่งเราเคยไต่ยินมาแต่เมืองไทยนั้น
เราได้มาเห็นประจักษ์แก่ตาอยู่แล้วว่าสมคำเล่าลือทุกประการ อนึ่ง
ที่ว่าพระองค์ทรงชนะทุกทิศนั้นก็มิราชมหาเขตต์ขอบขัณฑสีมาณ
ทุกต่าง ๆ ซึ่งเรากำลังผ่านไปเป็นลำดับอยู่ในเวลานี้เป็นสักขีพยาน
ปรากฏอยู่ และคำเล่าลือที่ว่าพระองค์ทรงพระอภิเนหาบารมีศรีสง่า

ก็มีพระยานในพระราชสำนักวังแวร์ซายส์ ซึ่งเราไท้ไปดูเห็นมาแล้ว เพราะเป็นความจริง ทั้งแต่เกิดมาเรายังมิเคยได้เห็นพระราชสถานใด ๆ จะคงงามตระการตาเท่าที่พระราชสำนักนั้นเลย อนึ่งที่ลือว่าไฟร่าพระราชธรรมาภรณ์ของพระองค์ล้วนแต่เจริญด้วยธรรมสมบัติ และคุณสันทนา ๆ นั้น เราก็เห็นประจักษ์แก่กาตุดีเดียวกัน โดยเพียงดูฟังท่านทั้งหลายผู้มาต้อนรับบรรดาเราคราวนี้ ฉะนั้นเราจึงมีความพอใจและชอบใจท่านทั้งหลายทั้งเพราะว่าจากที่ท่านฟังกล่าวเชื้อเชิญเราในบัดนี้ ทั้งเพราะของกำนัลอันถูกใจที่ท่านนำมาคำนับให้เราด้วย ครั้นเสร็จการต้อนรับกันเรียบร้อยแล้ว ท่านเจ้าเมืองคูแอย์ก็พาท่านราชทูตไปชมมหาวิทยาลัยในเมืองนั้น.

มหาวิทยาลัยนั้นได้มีคำอวยพรคำนับราชทูต และอธิบายความเป็นไปของวิทยาลัยนั้นด้วย แต่เพื่อให้สมเหมาะแก่ที่เป็นสถานศึกษาเล่าเรียนโบราณคดีชั้นสูง แทนที่จะได้ใช้ภาษาฝรั่งเศสตามที่เคยในท่อน ๆ คณะผู้แสดงคำอภิปรายเชื้อเชิญนั้นได้ใช้ภาษาละตินซึ่งเป็นภาษาโบราณมีศรีศรั้งว่าอยู่ในตัวว่าภาษาสมัยปัจจุบันซึ่งเป็นธรรมดาต้องเป็นทนิยมนับถือของปราชญ์ราชบัณฑิตน้อยกว่าภาษาละตินซึ่งเป็นภาษามืออาชญาวุโสสูง,

เย็นวันนั้น ท่านอัครราชทูตได้คิดคำอาณัติสัญญาสำหรับททหาในเมืองว่า.— “*Sanctus qui triumphat, Je me réjouirai*” (ดังที่กิล ตรียงเฟอรา เบอ เมอเรย์เรย์) ซึ่งแปลว่า :— “พระองค์จะทรงมหาชัยอยู่นานตราบไต่ ข้าพเจ้าก็มีความยินดีอยู่นานตราบนั่น”

แท้จริง แม้ถึงท่านเคอปอมะเรยซึ่งเป็นนักคนตรีและชำนาญใน
ทางจินตกรรม เคอนิพนธ์คำเฉลิมพระเกียรติถวายจนมิช้อเสียดมา
หลายครั้งแล้วได้เป็นผู้ออกอาณัติเอง ก็คงคิดไม่เหมาะกว่าคำนี้เลย
ทั้งนี้เป็นที่น่าสรรเสริญท่านราชทูตสยามไม่ใช่น้อย.

การรับประทานอาหารเย็นของราชทูตที่เมืองบูแอย์ได้ดำเนินไป
ตามธรรมเนียมที่เคยมาในเมืองอื่น คือท่านเจ้าเมืองได้จัดให้พวก
มะโหรีมาบรรเลง และมีนางผู้ตีมานั่งทุและสนทนากัน แต่เพราะ
เหตุที่เมืองบูแอย์เป็นเมืองใหญ่ นางผู้ตีมาประชุมในเย็นวันนั้น
ออกจะมากจนล้นห้อง ขรรดาพวกผู้ชายเข้าไม่ได้เลยสักคนเดียว.

รุ่งขึ้นเวลาเช้า ท่านเคอ ปอมะเรย ได้จัดรถของท่าน ๓ คัน
มาคอยรับราชทูตจะพาไปดูโรงหล่อของกรมทหาร วันนั้นมงเชียร์
เกลล์แลร์ ผู้บังคับการแผนกหล่อหลอมต่าง ๆ ในโรงหล่อนั้น
ได้ตระเตรียมมะหลอมปืนใหญ่ชนิดกระสุนหนัก ๒๕ ซึ่ง ๔ กระบอก
และชนิดกระสุนหนัก ๓๖ ซึ่ง ๒ กระบอกให้ท่านราชทูต.

แต่ขณะทว่าราชทูตไปถึงนั้น นำแร่ที่จะหล่อเป็นปืนนั้นยังหลอม
ไม่ค่อยจะได้อีก ฉะนั้นในระหว่างเวลาคอยนำแร่ให้ได้อีกที่เหมาะสมสำหรับ
หล่อนั้น มงเชียร์เฟลอรจเรเป็นใหญ่ได้พาท่านราชทูตไปดูแม่พิมพ์
สำหรับหล่อปืนเหล่านั้นไปฟางก่อน และได้อธิบายเรื่องแม่พิมพ์แบบ
หล่อนั้นให้ราชทูตเข้าใจดี สิ่งในแม่พิมพ์ซึ่งท่านราชทูตได้ดูแล้วก็อ
ทวยความทะเยอทะยานอยากกรืออยากเข้าใจจริงคือแม่พิมพ์ที่ใช้สำหรับ
หล่อปืนใหญ่ ท่านเฟลอรจเรได้อธิบายให้ราชทูตฟังจนเข้าใจตอนนั้น

แล้ว ท่านก็ได้พาไปดูเครื่องมือต่าง ๆ มีเลื่อยเหล็กเป็นต้นซึ่งใช้เลื่อย
สลักแต่่งไม้ ๆ ปรบ ๆ ที่มีคติดตามลําคะบอกป็นข้างตามกันป็นข้าง.

ดูพลางดูพลางท่านราชทูตกล่าวว่า:— “ที่เมืองไทยก็มีปืนเขื่อง ๆ
อยู่เหมือนกัน แต่ทำเกลี้ยง ๆ ไม่วิจิตรพิสดารเท่าที่เห็นอยู่ที่เมือง
คุเอ๋ยน แต่ทว่าถ้าจะพดไปถึงเนื้อแร่ธาตุที่ใช้ทำปืนแล้ว ก็ดูเหมือน
ว่าเนื้อแร่ที่ใช้ในเมืองไทยจะดีกว่าเนื้อแร่ที่ใช้ในเมืองคุเอ๋ยนเสียอีก ”

ต่อมาท่านราชทูตสังเกตเห็นตามลําคะบอกป็นใหญ่นั้น ขาง
กะบอกเป็นรูปสัตว์สิงห์และเครื่องไม้ต่าง ๆ ท่านก็ถามว่า:— “ก็รูป
สัตว์สิงห์ต่าง ๆ เหล่านี้เขาทำอย่างไรกัน เห็นจะยากกะมัง ” ท่าน
พลตรอบว่า:— “ทำไม่ยากอะไรนักดอกเจ้าคุณ เชิญเจ้าคุณมาทาง
นี้เถอะ จะได้เห็นว่าเขาทำอย่างไรกัน ” แล้วก็พากันไปดูพวกช่าง
แผนกแกะกะบอกป็น พอท่านราชทูตแลเห็นวิชาทำกันก็เข้าใจ
ได้ทันทีว่าเป็นของทำไม่สู้ยาก นอกนั้นท่านยังได้รอกการขัดเกลาล
ลําคะบอกข้างใน และการหล่อเหล็กหล่อน้อย จนกว่าน้ำแร่สำหรับหล่อ
ป็นใหญ่จะได้ที่ ต่อมาสักครู่หนึ่งพอน้ำแร่ได้ตกแล้วเจ้าพนักงานก็ได้
เชิญท่านไปดูการหล่อป็นใหญ่นั้นแต่ต้นจนสำเร็จ ก็เป็นที่พอใจอย่างยิ่ง
การไปดูครั้งนี้ท่านราชทูตถามแล้วถามอีก วัตแล้ววัตเล่า จนรู้ขนาด
วิธีสร้างอาวุธยุทธภัณฑ์อย่างที่ทำ กันในเมือง คุเอ๋ยน สิ้นทุก อย่างทุก
ชนิดก็ว่าได้.

ครั้นนอกจากการดูหล่อป็นใหญ่แล้ว เจ้าพนักงานได้พาไปดูโรง
เก็บสาหร่ายต่าง ๆ สำหรับค้าขายเมืองคุเอ๋ยน มีทั้งป็นใหญ่กะบอกยาว

กระบอกลั่น ป็นยิ่งด้วยกระสุนเหล็กกระสุนศิลา พร้อมด้วยลูก
 กระสุนเสร็จจับทั้งสามร้อยกระบอกล ทำนราชทูตจึงกล่าวชมเชยไป
 ต่าง ๆ ว่า:— “ให้คุณเสนาบดีกระทรวงกลาโหมช่างมีปรีชาญาณ
 และเพียรพยายามสำคัญจริงหนอท่าน หาไม่ก็ไหนเมืองคูแฉะนี้ยังจะ
 พร้อมไปด้วยเครื่องสาตราวุธอยู่ทมิฬมากมายล้นหลาม เหมือน
 กับหมอยู่เตียงนี้เล่า อย่างว่าแต่มีอาวุธและกระสุนดินปืนเพียงพอ
 สำหรับของกันมิให้เมืองคูแฉะตกอยู่ในเงื้อมมือศัตรูเลย ถึงจะส่ง
 อาวุธอยู่ทมิฬเหล่านั้นไปยังค่ายอื่นเมืองอื่นเพื่อยของกันก็ช่างเท่าไรๆ
 ก็ยังเหลือพอถมเถไปเสียอีก”

เมื่อเทิรออกมา ท่านราชทูต ยังกล่าว ชมเชยท่านเสนาบดีกลา
 โหมไปอีกต่าง ๆ ว่า:— “พล ๆ ล ๆ ช่างสามารถจริงใจเพราะเมือง
 คูแฉะนี้เป็นแต่เพียงซีกเสี้ยวอันเล็กๆ น้อยๆ ในหน้าที่ของท่านๆ
 ยังจัดการได้แข็งแรงถึงเพียงนี้ แท้จริงก็ไม่ประหลาดอะไร เพราะ
 ธรรมดาพระมหากษัตริราชเจ้า ผู้ทรงพระอภินิหารเป็นทมิฬหัตถ์
 เหมือนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๑๔ พระองค์แล้ว เป็นต้อง
 ประกอบไปด้วยข้าราชบริพาร อันสามารถสำหรับคู่พระบารมีอยู่
 เสมอ พระองค์ท่านทรงพระวิจารณ์ญาณอันประเสริฐจึงเลือกเฟ้น
 จำเพาะวิริยบุรุษที่สามารถเช่นนี้มาทรงตั้งเป็นเจ้าพนักงานสำหรับดูแล
 การบ้านเมืองทั่วไปต่างพระเนตรพระกรรณของพระองค์” ที่จริงท่าน
 ราชทูตกล่าวด้วยยกย่องพระบารมีทรงหวัชอัน นับว่าเป็นความเฉลียว
 ฉลาดของท่านเป็นพิเศษยิ่ง เพราะความจริงประเทศบ้านเมืองฝรั่งเศส

รุ่งเรืองถึงปานนี้ ก็ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงตั้งผู้สามารถในหน้าที่
สำคัญต่างพระองค์นั้นเองมิใช่คนอื่นเลย.

พอออกจากโรงแสงสรรพาวุธแล้วได้ไปอยู่โรงเรียนทหารปืนใหญ่
และเข้าพนักงานให้สองยิงปืนใหญ่นี้ให้ดู ท่านราชทูตเห็นแล้วก็
สรรเสริญว่า:— “ยิงแม่นจริง ถูกศูนย์กลางขาวแทบทุกที แต่การยิง
แม่นยานั้นเป็นส่วนหนึ่งแห่งความดีของทหารปืนใหญ่เหล่านี้เท่านั้น
สิ่งที่น่าสนใจยิ่งอีกก็คือการแคล่วคล่องว่องไว ใหนยัดเดี่ยวบรรทุ
ยัดเดี่ยวเล็ง ยัดเดี่ยวยิง ยัดเดี่ยวบรรจุใหม่อีก ยัดเดี่ยวเช็ดแล้ว
ในทันควันทีเดียว หน้าשמมาก” พอดูการยิงปืนใหญ่แล้วก็ได้ดู
การขว้างปาด้วยลูกระเบิด แล้วไปเที่ยวดูรอบค่ายเมืองตลอด.

ในตอนบ่ายวันนั้นราชทูตได้ ไปดูค่ายเคอแลสการ์ ยี่อีกค่ายหนึ่ง
ท่านคือ เรอแปร์ ผู้บังคับการอยู่ที่นี่ก็ได้ยิงปืนค่านับร้อยราชทูต และ
มีทหารปืนเรียงรายเป็นเกียรติยศอีกตามเคย แล้วท่านก็ได้เชิญ
บรรดาราชทูตให้เข้าไปในบ้านของท่าน เพื่อจะให้ดูบ้านอันไพศาลความ
หนาวลงหน่อยเพราะวันนี้อากาศค่อนข้างจะหนาวมากอยู่ด้วย ที่
บ้านนั้นท่านราชทูตได้พบกับนางคือ เรอแปร์และธิดากับหม่อมมารดา
เคอแคงซี และนางผู้ดีอีกหลายคน ได้สนทนากันอยู่ริมเตาไฟ
สักครู่หนึ่งแล้ว ๆ หม่อมเคอเรอแปร์ได้เลี้ยงท่านราชทูตด้วยของ
ว่างกลางวัน แต่ท่านคือเรอแปร์คิดกันว่า:— “วันนี้หนาวนัก
เชิญเจ้าคุณพระประทานเหล้าอุ่นกันดีกว่าเสียก่อนเถิด แล้วจึงค่อย

รับประทานของอื่นต่อไป” ใคร ๆ ก็เห็นพ้องด้วย ก็เลยพากันชิมขบคนขบคนนั้นเป็นหลายขบหลายช้อนก็จึงได้ลงมือรับประทานอาหาร.

ในเวลาที่กำลังเลียงกันอยู่นั้น ท่านราชทูตได้สังเกตเห็น رفتارของท่านคือเรอแปร่ประกอบด้วยลักษณะรูปร่างสวยงามนัก ท่านจึงเอ่ยขึ้นว่า:- “บุตรีของท่านคนนั้นรูปร่างเข้าทีมาก ถ้าท่านและบุตรีของท่านเห็นด้วย ข้าพเจ้ายินดีจะรับเป็นลูกสะใภ้ เพราะที่เมืองไทยนั้นข้าพเจ้ามีลูกชายอยู่คนหนึ่ง เข้าใจว่าสมเหมาะแก่ที่จะมาเป็นลูกเขยของท่าน ด้วยว่าต่อไปข้างหน้าข้าพเจ้าเชื่อว่าเขาคงมีศบรตาคักกิดเป็นขุนนางผู้ใหญ่ในเมืองไทยคน ๑ เหมือนกัน ท่านจะว่ากระไร” ท่านพ่อยังไม่ทันตอบ บุตรีซึ่งค้ำขันก่อนว่า:- “ทีฉันไม่เห็นด้วย จะเห็นด้วยไม่ได้ เดี๋ยวจะเป็นนอ้ยเป็นหลวงอะไรกันยุ่ง เมื่อกี้ร้อยทั้งนี้ฉันไม่ยินดีเจ้าค่ะไม่ยอมรับเป็นอันขาด” ท่านราชทูตจึงตอบว่า:- “เธออย่าฟังปฏิเสธเด็ดขาดเลย ถ้าเธอได้ไปเมืองไทยให้ลูกเราเห็นหน้าแล้วเข้าใจว่า ลูกเราคงผูกสมิ์ตรักใคร่แต่เธอคนเดียวเป็นแน่ คงไม่กังวลกับการที่จะแสวงหาหญิงอื่นมาปรนนิบัติอีกต่อไป ขอเธออย่ามีความสงสัยเลย”

ขณะที่กำลังสนทนาปราศรัยกันอยู่อย่างเพลิดเพลินเจริญใจยังมีคนที่ขึ้นร้องราวลงกัฟอดิคนใช้มาบอกว่า:- “คุณพ่อเขยวิตได้เตรียมการไว้คอยทำสำหรับรับรองท่านราชทูตอยู่พร้อมเพรียงแล้ว”

ก็เลยลาและพากันไปเยี่ยมสำนักของท่านบาทหลวงเยซุทซึ่งอยู่ใน
เมืองคูแอยนั้น พอเข้าไปในสำนักนั้นก็เห็นเป็นห้องโถงใหญ่สำ
หรับเป็นที่ประชุมคนมาก ๆ มีคนคิดสวดเข้าร้องรับขับเพลงต่าง ๆ
อย่างทราซทูตยังไม่เคยเห็นที่ไหน ดูก็น่าจะเล่าสู่กันฟังบ้างพอเป็น
ใจความเล่า ๆ โดยสังเขป

การต้อนรับที่สำนักบาทหลวงเยซุทนี้จัดเป็นละคอนเทวดากับ
มนุษย์สลับกัน ในองค์แรกมีเทพยดาผู้ประจำเมืองฝรั่งเศส (จะ
สมมุติเป็นพระเสื่อเมืองพระหลักเมืองฝรั่งเศสก็ไม่ผิด) เสด็จออก
มาจากหลังฉาก ทรงพระหัตถ์พระสยามเทวราชพลางชวนว่า—
“เชิญน้องมาเถิด! มา! เราจะพากันทำมิตรไมตรีกับพระเจ้าหลุยส์
ซัคติยมหาราชเชิญน้องมาเถิด! มา!”

ถัดมาองค์ที่ ๒ เมื่อพระสยามเทวราชกำลังเจรจากับ พระฝรั่งเศสเทวราชอยู่นั้น มีเทพยดาอีก ๒ องค์ คือพระเทพเผยเทศก่า
จาย และพระเทพบรรยายคุณกัจจรังมีหน้าที่เป็นผู้ประกาศพระ
เดชานุภาพและเกียรติคุณของพระมหากษัตริราช ใต้ออกมา
ร้องเพลงสรรเสริญพระบารมีชมพระเกียรติ พระยศ พระคุณธรรม
พระศรัทธาธรรมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ให้โลกเห็น
ว่าพระองค์ทรงธรรมมาภรณ์และกอบไปด้วยเดชไชยย์ สมเป็นปิตมหาราชาธิราชโดยแท้.

ในองก์ที่ ๓ เมื่อพระสยามเทวราชได้ทราบคุณพระวักอันเป็น
คุณมงคลจากเทพยดาทั้ง ๒ ซึ่งได้อุโฆษณาการในองก์ที่ ๒ กัน
นั้นแล้ว ก็ยังเกิดความโสมนัสปีติยินดีเป็นที่สุดที่จะเห็นชาวไทย คน
ในอารักขาของตนได้มาร่วมส่วนร่วมเย็นในฉาบา แห่ง พระ เกียรติคุณ
ของพระองค์พร้อมด้วยมหาสัมพันธไมตรีของพระองค์อันมีอยู่ใน โลก
วิสัยทั้ง ๘ ทิศ ก็ร้องเพลงสาธุการยินดีชวนชาวไทยให้มาทำมิตร
ไมตรีกับชาวฝรั่งเศส.

ในองก์ที่ ๔ ซึ่งเป็นองก์สุดท้าย พระสยามเทวราช พระ
ฝรั่งเศสเทวราช กับยวีราร ก็เสด็จมาแต่ทิพย์วิมาน สำหรับช่วย
เหลือในพิธีการมงคลซึ่งบังเกิดมีในมนุษย์โลกครั้งนี้ ต่างก็รัก
หัตถ์ชวนชาวไทยชาวฝรั่งเศสเข้ามาทำมิตรไมตรี สัมคร รัก ใคร่ กัน
เป็นเหมือนพี่น้อง ตลอดเป็นงานใหญ่หลวงและหลามไป ด้วย ชาว
ชนพลเมืองทั้งสองพระนคร ซึ่งแสดงความยินดีเอิกเกริกครึกครื้น

ครั้นสิ้นละคอนเทวดาแล้ว คุณพ่อเยชวักนั้นได้เชิญราช
ทูตไปรับประทานอาหารอีก แต่อาศัยที่พึงไถ่ขบประทานมาจากบ้าน
ของท่านคือเรือแปร์ผู้บังคับการในค่ายไม้สูงนาน จึงเป็นแต่เข้านั่ง
ร่วมโต๊ะด้วยพอเป็นพิธีมากกว่าอื่น เพราะใคร ๆ ก็ยังไม่หิวเลย
ท่านราชทูตจึงกล่าวคำขอบใจบรรดาคุณพ่อเหล่านั้นว่า.— “อาหาร
เครื่องบำรุงกำลังที่คุณพ่อจัดขึ้นล้วนแต่ของดีมีโอชาวิเศษอยู่ แต่

อาหารเครื่องบำรุงใจ กล่าวคือละครคอนเทพยดำนันยังมีโอซารสกว่า
อาหารอื่นๆเสียอีก ยิ่งรับประทานก็ยิ่งอยากไม่มีอัมเลบ น่าชมเชย
คุณพ่อเป็นอันมาก ในการที่อุทิศสัพเพคารมฝากฝนกุดบุตรให้เฉลียว
ฉลาดในทางทศทั้งสามดังนี้ แท้จริงขบวนครุฑาอาวรณ์แล้วคุณพ่อ
เป็นเอกไม่มีที่สงสัยไม่มีใครจับเป็นแน่ก็จริง เป็นการกุศลจริง”

เย็นวันนั้น เมื่อกลับบ้านแล้วราชทูตให้อาณัติสัญญาสำหรับ
ทหารในคืนวันนั้นว่า.— “Aux amis je fournis du bruit aux
ennemis la mort” (โอซามิสโย ฟูนันซ์ ทือ บรุษต์; โอเซเนอมิส
ลามอธ) แปลว่า ชื่นชมว่ามีตรแล้วข้าร้องสรรเสริญ, แต่ชื่น
ช้อยว่าศัตรู ข้าร้องขึ้นตาย หมายความว่า เมืองกูแอยันถ้าใคร
มาเยี่ยมเป็นมิตรเหมือนเช่นราชทูตไทยนั้นเป็นต้องยิงปืนสลุกทันที แต่
หากจะเป็นศัตรูเข้ามาแล้วเป็นต้องยิงปืนจนมันวินาศทีเดียว กล่าว
ทั้งนี้เพื่อเกียรติกองทัพเมืองกูแอยัน ซึ่งเป็นเมืองสำคัญในทางหล่อปืน
ใหญ่นั้นเอง.

เย็นวันนั้นถึงราชทูตจะได้กินเข้ามาสามแห่งแล้วก็ แต่เมื่อ
ท่านแลเห็นมีนางผู้ใดมาคอยจะทักทายปราศรัยในเวลาท่านกินเข้าตาม
ธรรมดา ท่านก็ยังไม่อดสำหันธ์ที่ไต่กินไปอีกหนึ่งเป็นครั้งที่ ๔
เพื่อมิให้เสียพิธีให้นางผู้ใดเหล่านั้นเก้อกลับบ้าน โดยไม่ได้พูดจาปรา
ศรัยกับราชทูตสมดังกับที่ตกลงมา,

ราชทูตถึงเมืองกังแบรย์

รุ่งขึ้นวันที่ ๓๓ เดือนพฤศจิกายน ราชทูตพากันเฝ้าทางไป
เมืองกังแบรย์ต่อไป การออกจากเมืองค็อยมีทหารเฝ้ากองเกียรติ
ยศรายเรียงไปตามทางคึกคักยิ่งเมื่อเข้าเมืองไม่มีผิด พอมาถึง
เมืองกังแบรย์ ก็มีการยิงปืนและมีการเรียงรายไปตามทางคอบริบ
เป็นแบบเดียวกัน ผิดกันอยู่แต่ที่ผู้คนมากอบุญแน่นกว่าที่เมือง
ค็อยเท่านั้น.

เมืองกังแบรย์นี้ มีชื่อปรากฏมาแต่โบราณว่า เป็นเมืองใหญ่
โตงามสง่าแข็งแรงในทวีปยุโรป ตั้งอยู่เหนือแม่น้ำแอสโกต์ มี
ป้อมอยู่สองป้อมแน่นหนายิ่งนัก และมีวัดน้อยอยู่วัดหนึ่ง
เป็นวัดใหญ่และงามมากกว่าวัดอื่น ๆ พระสงฆ์ทรงถาดันตรศักดิ์
ในวัดนั้นมีอยู่ถึง ๔๗ องค์ และพระสงฆ์น้อยอีก ๘๕ องค์ เกิม
วัดนี้เมื่อก่อนคริสต์ศักราช ๑๐๘๕ ก็เป็นวัดขึ้นของท่านสังฆราชเมือง
อาราส แล้วต่อมาก็มีสังฆราชปกครองคณะสงฆ์เป็นอิสสระอยู่
ต่างหาก ไม่ต้องขึ้นต่อท่านสังฆราชเมืองอาราสตลอดมา จนศก ๑๕๕๘
ครั้นถึงศาสนสมัยขององค์สันโตปาปาเปาโลที่ ๒ พระองค์ได้ทรง
เพิ่มเกียรติยศแก่วัดเมืองกังแบรย์ นอกขึ้นหนึ่งทรงตั้งตำแหน่งสังฆราช
ขึ้นเป็นมหาสังฆราช มีอำนาจว่ากล่าวสั่งสอนสังฆราชวัดอื่นอีกด้วย

เมืองกังแบรย์นี้ สมเด็จพระเจ้าโคลดิยงเป็นพระราชอาองค์แรก
 ที่ได้นำมาเป็นราชอาณาจักรของประเทศฝรั่งเศส ในคริสต์ศักราช
 ๔๔๕ เมืองกังแบรย์จึงได้ตกเป็นของฝรั่งเศสตลอดมาจนถึงศก ๘๔๓
 ซึ่งเป็นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าชาร์ล เลอ โชล (ขุน
 หลวงชาร์ลที่ ๕) ขณะนั้นเมืองกังแบรย์ได้เป็นเมืองแก่งแย่ง
 กันในระหว่าง ๓ เจ้าของ ค็อกษัตริย์ฝรั่งเศสฝ่ายหนึ่ง กษัตริย์
 สเปนฝ่ายหนึ่ง และท่านกงต์เดอ ฟลันด์ร ซึ่งขึ้นเจ้าแคว้นฟลันด์ร
 คือดินแดนซึ่งเป็นบริเวณทะเลแอตแลนติกเมืองกังแบรย์นั่นเอง ข้างฝ่าย
 ฝรั่งเศสเพื่อจะมีให้เสียไมตรีกับประเทศสเปน ได้ยินยอมให้เมือง
 กังแบรย์เป็นเมืองเอกราชส่วนหนึ่งทางหาก มีให้พระเจ้ากรุงสเปน
 เข้าไปมีอำนาจเกี่ยวข้องด้วย การแก่งแย่งก็เป็นอันสงบมา ส่วน
 พระเจ้ากรุงสเปนต่อมาอีกหลายพระองค์ก็ยังถือสัญญาเพื่อจะมี
 ให้เสียทางพระราชไมตรีเหมือนกัน คงยินยอมให้เมืองกังแบรย์เป็น
 อิสสระก่นกลางอยู่ในระหว่างแดนดินฝรั่งเศสและเมืองขึ้นของสเปน
 ลำดับมา แต่ครั้นมาถึงรัชสมัยของพระมหากษัตริย์ชาร์ลแกงค์
 หรือพระเจ้าชาร์ลที่ ๕ แห่งสเปนพระองค์ทรงอำนาจมาก
 กลับไม่ทรงยินยอมให้เมืองกังแบรย์เป็นเมืองอิสสระกลาง ๆ สม
 ตามความตกลงเดิม พระองค์จึงยกกองทัพเข้าเมืองกังแบรย์ได้ แต่
 เพื่อจะมีให้ชาวเมืองกำเริบ พระองค์มีทรงบอกเงื่อนแห่งพระราช
 ประสงค์ กล่าวคือพระองค์ทรงประกาศว่า การที่พระองค์ยกมา
 ครั้นนี้ ขออย่าให้ชาวเมืองเข้าใจผิด พระองค์มิได้มาเพื่อจะยึด

เขาเมืองกังแบรย์เป็นเมืองขึ้นของประเทศสเปนหามิได้เลย พระองค์มา โดยหวังความสวัสดิ์ต่อชาวเมืองเองมิใช่อื่น และพระองค์อ้างว่า พระองค์ได้ทราบในราโชบายของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสว่าทรงหมายพระทัยจะยึดเมืองกังแบรย์ ทำเป็นประเทศราชของประเทศฝรั่งเศสท่าทาง และครวญเพื่อจะรักษาอิสสระของเมืองกังแบรย์ให้มั่นคงถาวรต่อไป ขอให้บรรดาชาวชนพลเมืองทั้งหลายจงช่วยชาวสเปนให้พริ้วพร้อมเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน จะได้สร้างค่ายคูประตูหอรบให้แข็งแรงมั่นคง ถึงข้างฝ่ายกรุงฝรั่งเศสจะปองร้ายหมายคิดครั้งใด ชาวเมืองจะได้รักษาบ้านเมืองมิให้เป็นอันตรายแก่ศัตรูโดยง่าย เมื่อชาวเมืองได้ยินดังนี้ จะเป็นเพราะเกรงพระบารมีหรืออะไรไม่ทราบ กลับเห็นด้วยพระราชกระแสของพระเจ้ากรุงสเปนเลยพร้อมกันช่วยสร้างค่ายคูข้อมกำแพงแข็งแรงแน่นหนา แต่นั้นมา (คริสต์ศักราช ๑๕๔๓) เมืองกังแบรย์ก็เลยตกเป็นเมืองประเทศราชของสเปน ทั้งทชชนชอลิอานามว่าเป็นเมืองที่ไม่แตก (กรุงศรีอยุธยาอีกกรุงหนึ่งนั่นเอง) ก็เนื่องมาจากที่สร้างกำแพงครวญ แต่ถึงเป็นเมืองที่ลือว่าไม่แตกนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชเจ้ายังทรงคิดแตกได้ในวันไม่กี่วันเลยเข้าเมืองกังแบรย์ได้ในวันที่ ๑๖ มีนาคม ๑๖๗๗.

ข้อมใหญ่สำหรับของกันเมืองกังแบรย์นั้นมีอยู่สองข้อมๆหนึ่งอยู่ในที่สูงเด่นกว่าเมืองอาศัยข้อมนั้นข้อมเดียวอาจบองกันเมืองทั้งเมืองก็ได้ครอบข้อมนั้นข้อมออกมาจากเนินศิลาล้วน ผังคูจึงเป็นกำแพงหินแข็ง

แรงทนทานยิ่ง คุน ๗ รอบเมืองซุกตลกและกว้างทงนิน ซามุฮอปป
อยู่รายทางตลอด และตามบ้านฝั่ง แม่น้ำมีบ่อใหญ่อยู่อีก บ่อหนึ่ง
ของกินเมืองจากทางทราย เพราะบ้านนั้นเป็นท้องทุ่งลุ่มมาก หาก
เปิดประตูคือน้ำจะท่วมทุ่งฝ่ายข้างคานนหมก เป็นที่ของกิน
เมืองอย่างคอกชนหนึ่ง

ถนนหนทางต่าง ๆ ในเมืองกิงแบรยนั้นล้วนหินเข้าหาศูนย์กลาง
ของเมืองทุกสาย และตรงหัวต่อที่ศูนย์กลางของเมืองนั้น เป็นที่คง
อยู่ของศาลากลางสำหรับว่าการมณฑลเป็นตึกสูงสง่างาม ข้างคาน
หน้ามีหอนาฬิกาใหญ่ เป็นนาฬิกาอย่างประหลาดน่าดู ไม่ว่าแขก
เมืองไหนที่มาเมืองกิงแบรยต้องพาไปดูนาฬิกากลางเมืองนี้ด้วย.

เมื่อราชทูตถึงที่พักแล้ว ไม่ช้าท่านกงเต็เคอมงบรรณผู้ว่าราช
การเมืองก็นำข้าราชการมาทักแดส์ ครือ เซเลียร์ส เป็นต้นมาเยี่ยม
เยียนราชทูตตามธรรมเนียม แล้วท่านแดส์ครือเซเลียร์สซึ่งใส่หมวก
กำมะหยัสดำสวมเสื้อยศยาวดำตามตำแหน่ง ก็ได้กล่าวรับรองว่า ราช
วาทิงน

“ท่านเจ้าคุณราชทูต กิจคุณมงคลซึ่งทำให้ข้าพเจ้าทั้งหลายมา
ประชุมกันเพื่อค่านับรับรองท่านนั้นเป็นสักขีพยานให้รู้เห็นกันชัดว่าถึง
แม้พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชาเจ้าเป็นพระมหากษัตริย์ ซึ่ง
บริบูรณ์ไปด้วยศฤงคารอย่างเหลือล้น ก็ยังไม่เทียบเท่ากักราชคุณ
ธรรมอันประเสริฐซึ่งอบรมอยู่ในดวงหทัยของพระองค์ และเปล่ง
รัศมีสว่างไพโรจน์แผ่สร้านไปทั่วทิศานุทิศ กระทั่งทิศบูรพาอันแสน

ไกลของท่านเจ้าคุณราชทูตพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามมหาราช
 เจ้าของเจ้าคุณ จึงได้ทรงพระปรารภในการที่จะผูกพระวาชไมตรีกับ
 พระองค์ พระองค์จึงได้ทรงเลือกตั้งเจ้าคุณทั้งหลายเป็นราชทูตา
 นุฑตของพระองค์ส่งมายังกรุงฝรั่งเศสคราวนี้ แท้จริงพระเจ้ากรุง
 สยามของ เจ้าคุณทรงปรารภในทางที่ถูก ด้วยเหตุว่าพระบาท
 สมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสของเรานี้ เป็นที่นิยมยินดีของชาวชน
 พลเมืองทั้งหลายในแคว้นแคว้นของพระองค์ ว่าพระองค์ทรงเจริญ
 ในทางสุจริตธรรมมิให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์อยู่เย็นเป็นสุขปราศ
 จากทุกข์จนสุดพระกำลังของพระองค์ จนแซ่ซ้องไปทั่วขอบจักรวาล”

“เจ้าคุณจงโปรดสังเกตว่า การผูกสัมพันธ์ไมตรีคราวนี้
 เป็นการสำคัญอย่างยิ่งหลวง ชะนิกที่ไม่ค่อยมีปรากฏในพงศาวดาร
 เพราะ เป็น พระ ราช ไม ตรี ใน ระวาง พระ มหา กษัตรา ธิราช เจ้า แห่ง
 บุรพทิศและพระมหากษัตราธิราชเจ้าแห่งปัจฉิมทิศ ซึ่งพระองค์
 เป็นหลักโลกองค์เกี่ยวฝ่ายละทิศ ถ้าพลิกพงศาวดารกลับถอยหลัง
 เกือบถึงพันพรรษา จึงจะได้พบ มงคลสมัยมิตรไมตรีอันวิเศษใน
 ระวาง บุรพทิศ และ ปัจฉิมทิศ กล่าวคือรัชสมัยของ พระมหา
 จักรพรรดิฝรั่งเศสองค์แรก คือสมเด็จพระเจ้าชาร์ลสมหาราชเจ้า
 เมื่อพระองค์ทรงปราบพวกลมบาร์ด ซึ่งเบียดเบียนพระองค์สิ้นโตปา
 ปาอาตริยาโนที่ ๑ และองค์สิ้นโตปาปาทรงถวายพระเกียรติยศให้
 พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ในบรรดาคริสต์ชาติหลายชน
 ขณะนั้น เกียรติยศเกียรติคุณของพระองค์ระบือลือไกลไปทั่วทิศานุทิศ

จนกษัตริย์กรุงเปอร์เซีย กษัตริย์กรุงแฟลส์ ต่างส่งราชทูตมา
เจริญพระราชไมตรีกับพระองค์ มีอยู่แต่คราวนั้นคราวเดียว และ
บัณฑิตเจ้าพาเรามาเข้าในมณฑลสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์
มหาราชเจ้าของเรานี้เข้าอีก ทั้งนักเพราะพระองค์ทรงคุณธรรมอัน
ประเสริฐ เสมือนหนึ่ง พระมหากษัตริย์พรทิ ชาร์ล มหาราชพระองค์เดิม
นั่นเอง ทั้งสองพระองค์ทรงมุ่งพระทัยถือเป็น เกณฑ์แห่งการ
ปกครองอย่างเดียวกันให้ราษฎรพลเมืองอยู่เย็นเป็นสุข และเป็นด้วย
เหตุนี้ทพระองค์ทรงขยับไล่พวกมิชลาทิกฐิบรรดาถือลัทธิวิสัยของมิชลา
ทาร์ยัลแทร์และกลวิน มิให้มันทำวุ่นวายในบ้านเมืองได้.

เป็นบุญของพลเมืองแห่งพระองค์เจ้าพาเรได้อุบัติขึ้นในรัชสมัย
ของพระองค์ และบุญมหาลาภอันนี้หากพระเจ้ากรุงสยามจะจำลอง
อย่างพระองค์ในการปกครองราษฎรแล้วไซ้ร้ ก็ได้บังเกิดมีขึ้นใน
ดวงกมลแห่งชาวเมืองไทยด้วยเหมือนกัน ถ้าต่างคนต่างเลื่อมใสใน
ทฤษฎีเห็นชอบของเจ้าคุณ ซึ่งเจ้าคุณจะได้นำไปเป็นสมบัติส่วนตัว
จากเมืองนี้แล้ว อย่างว่าแต่จะอยู่เป็นสุขในไคร้ร่มโพธิ์ทองอันประเสริฐ
ของพระมหากษัตริย์ในโลกนี้เท่านั้นเลย ยังจะหวงค่อความบรมสุข
ในไคร้ร่มโพธิ์ทองอันประเสริฐยิ่ง ของกษัตริย์แห่งกษัตริย์ทั้งหลายใน
วิมานสวรรค์ กล่าวคือพระผู้เป็นเจ้าผู้ทรงครองดินฟ้าอากาศให้
ดำรงในความร่มเย็นสุขสภาพอย่างหาเปรียบเทียบมิได้ด้วย.

อาศัยความหวังของเราต่อชาวเมืองไทยในสุตท้ายนี้ เราจึงขอ
กล่าวคำอำนวยการของจินตกรรมวิละตินโบราณว่า:—"Vivite Poelices.

quibus est fortuna, peracta. Vobis parta quies est. nullum
jam sequor a andum ซึ่งแปลว่า:— ‘จงอยู่เป็นสุขสดาวรเถิด การ
ที่ท่านได้พากเพียรพยายามจนทำ การ สำเร็จ ตาม ความ มุ่ง หมาย นั้น
บัดนี้ถึงเวลาพักด้วยสิริมงคลแล้ว ไม่จำเป็นที่จะต้องตรากตรำให้
ลำบากแล้ว ขอจงอยู่เป็นสุขเถิด’ และเราขอเพิ่มคำอธิบาย
ของเราที่ทักทายคำกลอนสองวรรคนี้ว่า:— ‘บรรดาชาวสยามทั้งหลาย
เอ๋ย ขอจงอยู่เป็นสุขเถิดในวาระที่ราชทูตอันแก่กล้าของท่านจะได้
กลับไปส่งสอนให้ท่านทั้งหลายรู้จักทางดำเนินอันชอบ เพื่อจะประสพ
พบเห็นบรมสุขอันแท้จริงทั้งในโลกนี้ทั้งในโลกหน้าด้วยเทอญ นี่แหละ
เจ้าคุณทั้งหลาย คำอำนวยการของเราชาวเมืองกิงแบรย์ ในโอกาส
ที่ท่านมาเหยียบย่ำบ้านเมืองของเราคราวนี้”

เมื่อเสร็จคำเชื้อเชิญของท่านแคสครือเซเลียร์สแล้ว บรรดา
ท่านกรรมการเมืองกิงแบรย์ได้นำเอาเหรียญทองตระกูลมาให้ราชทูต
เหรียญทองนี้หนัก ๒๗ ปอนด์ (ประมาณ ๗ บาท ๒ สลึงไทย)
ด้านหน้ามีพระบรมฉายาลักษณ์แห่งสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และมี
คำจารึกว่า,— *Ludivico Victore et pacis Datore* (สมเด็จพระเจ้า
หลุยส์ผู้ทรงชัยและสันติภาพ) และด้านข้างหลังเป็น รูปเมืองกิง
แบรย์มีคำจารึกว่า:— “*DOLCEAS VIVIMUS*” (เราอยู่
เป็นสุข) คำจารึกด้านหลังนี้มีแปลกอยู่หกขรรเหล่านี้ (ยกเสีย
แต่ตัว S) ถ้าจะรวมคำนวณตามราคาตัวหนังสือที่สมมุติใช้ต่าง
เลข (เช่นที่หน้าปัดนาฬิกาเป็นต้นซึ่งเรียกว่าเลขโรมันนั้น) ก็โตจำ

นวนเลข ๑๒๗๘ ซึ่งทรงพอที่กับปรีศัตตศักราชที่พระบาทสมเด็จพระ
 เจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงชัชวามระก้อพระเจ้ากรุงสเปน พระเจ้ากรุง
 สเปนต้องยอมยกเมืองกิงแบร์นขึ้นเป็นสิทธิขาดแก่พระองค์ (ขอ
 อธิบายวิธีนับนั้นหน่อย คือตัว D = ๕๐๐, ตัว V = ๕, ตัว L = ๕๐,
 ตัว C = ๑๐๐, ตัว I = ๑, ตัว V = ๕, ตัว V = ๕, ตัว I = ๑,
 ตัว V = ๕, ตัว I = ๑, ตัว M = ๑๐๐๐. ตัว V = ๕ รวมได้จำนวน
 เลขดังนี้ ๕๐๐ + ๕ + ๕๐ + ๑๐๐ + ๑ + ๕ + ๕ + ๑ + ๕ + ๑
 + ๑๐๐๐ + ๕ = ๑๒๗๘ ซึ่งตรงกับศักราชที่เมืองกิงแบร์นได้ตกเป็น

ของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔) เมื่อท่านแอสคริอเซเลียร์สได้ขึ้นเหรียญ
 ทองแผ่นให้เจ้าคุณราชทูตแล้ว ท่านได้กล่าวว่า :— “เจ้าคุณ
 โปรตริยเหรียญที่ระลึกนี้ด้วยเถิด เจ้าคุณรักษาวัวตราใบใดที่จะเป็น
 เครื่องเตือนสติตราบนัน ว่าเมืองกิงแบร์น อยู่เย็นเป็นสุข ในร่ม
 โโพธิ์ทองของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราช ทังคำจารึก
 ซึ่งชาวเมืองได้เขียนไว้ในนี้ เป็นสักขีพยานปรากฏอยู่ไม่สูญหาย ขอ
 เจ้าคุณจงทราบตระหนักใจและโปรดบ่าวร้องให้ชาวชนพลเมืองสยาม
 ทราบด้วย เพราะเป็นสิ่งที่น่าบ่าวร้องให้รู้ในทั่วทิศานุทิศ ให้คน
 ทั้งโลกทราบด้วย”

ว่าท่านแล้วท่านขึ้นเหรียญทองให้เจ้าคุณราชทูตแต่บนหน้าของ
 ที่ใส่เหรียญทองนั้นยังมีคำกลอนภาษาละตินเขียนอ่านว่าพรชัยออกชน
 ทนงกิงน:— Vicisti, Princeps, Urbi Pacemque dedisti, dabis.
 Qui Rex et Pater es, dulcius esse ซึ่งแปลว่า “ขอพระองค์ผู้ทรง

มหาชัยได้ทรงพระเจริญ ด้วยว่าพระองค์ได้ทรงนำสันติภาพมาสู่โลก
และยังตั้งพระทัยจะทรงนำของพิเศษกว่านี้ให้มาสู่ต่อไป ขอพระองค์
ผู้ดำรงตำแหน่งเป็นพระชนกและพระชตติยมหาราชของเราทรงพระ
เจริญเทอญ”

เมื่อเสร็จการให้เหรียญทองแล้ว กรมการยังได้อำเภอย่าง
น้อยละเอียดยกสามชั้นซึ่งเรียกตามภาษาตลาดมาหลายร้อยปีแล้วว่า
“ผ้าก๊วยแบร์ย” มาให้เจ้าคุณราชทูตเพื่อนำเอาไปไว้คู่เป็นตัวอย่าง
เป็นเสร็จการเชิดเชิญฝ่ายพลเมืองก๊วยแบร์ยท่าน เจ้าคุณอัครราชทูต
จึงได้แสดงความขอบใจว่า:-

“ท่านทั้งหลาย การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส
ทรงจัดการรับรองบรรดาเราชาว สยามด้วยเกียรติยศอันสูงใหญ่ทั้งนี้
เป็นพระมหากรุณาธิคุณหาที่สุกมิได้ พระตำหนักของพระองค์มีอยู่
เท่าใด ของประเสริฐคู่พระบารมีมีอยู่มากน้อยเท่าใด เมืองประ
เทศราชที่พระองค์ทรงตั้งมีชัยชนะอยู่ในทิศใด พระองค์ทรงพระมหา
กรุณาโปรดโอกาสให้เราได้ไปเยี่ยมได้ชมดูตามปรารถนาทุกสิ่งทุก
อย่าง เป็นพระเดชพระคุณอันเหลือล้น และไม่ว่าในทิศใดทั่วประเทศ
ฝรั่งเศสชาวเมืองทั้งหลายพร้อมกันยินดีรับรองเราและอำนวยความสะดวก มง
คลถวายแต่สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามปียมหาราชของเรา ซ่อนนี้เป็นข้อ
ซึ่งจารึกฝังอยู่ในดวงใจของเรามีไว้หาย ถ้าวันใดเราได้เหยียบ
ประเทศสยามมีโอกาสดูพระบารมีแห่งสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามแล้ว
วันนั้นท่านทั้งหลายอย่ามีความวิตกเลย เราตั้งใจจะกราบทูลความ

ชอบความงามของท่านทั้งหลายในหัวเมืองฝรั่งเศสให้พระองค์ทรง
ทราบทุกอย่างทุกประการ ถ้าถึงเวรกราบทูลกล่าวถึงเมืองกิงแบร์ย
ของท่านนี้แล้ว เราจะถวายเหรียญทองอันประเสริฐที่ท่านให้
เราเวลานี้ และไม่ต้องสงสัยว่าพระองค์จะไม่ทรงชอบพระทัยรักษา
ไว้เป็นพระยานแห่งไมตรีจิตของท่านต่อไปจนชั่วกัลปาวสาน” แล้ว
ท่านอัครราชทูตยังแสดง ความพอใจส่วน ตัวของท่านในเรื่องเหรียญ
ทองที่ระลึกนั้นเป็นหลายประการว่า :- “ถึงแม้เราจะได้รับเงินทอง
ทั้งร้อยทั้งล้านก็ เรายังจะไม่อับใจเท่ากับที่ได้เหรียญทองอันนี้เลย”
แล้วท่านว่ากับท่านแคสครือเซเลียร์ส ผู้กล่าวสุนทรพจน์นั้นว่า :-
“เรายังคิดใจคำเชื้อเชิญของท่านเมื่อณบัดนี้ ถ้าท่านมีความเมตตา
มอบรางวัลให้เราถือไปปฏิบัติตามชอบใจเมื่อเราว่าง ๆ จะถือเป็นพระ
คุณยิ่ง ”

ครั้นทบทวนเวลาเย็น ท่านเคอเฟเนอลงมหาสังฆราชแห่งเมือง
กิงแบร์ยซึ่งเป็นผู้มีชื่อเสียงปรากฏในทางจีน ตระว่ไถ่निพนธ์หนังสือ
ต่าง ๆ เป็นต้นว่า หนังสือเทศน์สำหรับถวายท่านชาย ที่ก เคอบูร
คองญ พระราชสันตปาทรงอ่าน เพราะท่านเป็นพระครูสำหรับถวาย
อักษรแก่องค์ชกตียางกูรก็ได้เข้ามาหาท่านราชทูตถึงสำนักที่พักของ
ท่าน ท่านอัครราชทูตซึ่งเคยได้ยินถึงคุณวุฒิและคุณสมบัติต่าง ๆ
ของท่านพระครูองค์คนมาก่อนแล้ว ทั้งท่านราชทูตก็เป็นผู้ที่สนม
การระต่อพระต่อเจ้าเป็นนิสัยติดตัวอยู่แล้ว ก็รู้สึกเป็นพระคุณ
พิเศษของท่านมหาสังฆราชในการที่ท่านมาเย ยมถึงที่พักดังนี้.

เมื่อพวกกันไปมาเสร็จแล้ว ท่านมหาสังฆราช เคอเฟเนอลง
 ให้สังเกตในจำพวกชาวสยามที่มาด้วยกับท่านราชทูตนั้น มีพระสงฆ์
 เมืองไทยของคหิงส์อินโกเนียวินโตเป็นคนมีความสามารถหลายอย่าง
 พูดได้คล่องแคล่วหลายภาษา เป็นต้นภาษาฝรั่งเศสและภาษาละติน
 ท่านมหาสังฆราช เคอ เฟเนอลง ก็เชิญพระสงฆ์เมืองไทยของคหิงส์
 ให้มานอนพักที่สำนักพระสังฆราช พร้อมด้วยกับกับท่านตลอดเวลา
 ราชทูตอยู่ในเมืองกังแบร์ยนั้น ท่านอินโกเนียวินโตก็กินอยู่หลับ
 นอนกับท่านมหาสังฆราชเคอเฟเนอลง ท่านมหาสังฆราชได้ถาม
 เรื่องราวเมืองสยามต่าง ๆ นานา ท่านอินโกเนียวินโตก็อธิบายความ
 เย็นไปของเมืองไทยจนท่านมหาสังฆราชรู้เรื่องไปอย่างคี่ เป็นที่พอใจ
 อย่างยิ่ง และเมื่อจะอำลากันไปนั้นท่านมหาสังฆราชเคอเฟเนอลง
 ใต้ให้เสมาทองคำ ๆ และลูกประคำสายหนึ่งไว้เป็นพระลัทธิแห่งกัน
 และกัน.

เมื่อท่านกงเทอมงบรองจะลาราชทูตนั้น ท่านขอคำอาณัติ
 สำหรับทหารในคืนหน้าต่อไป และท่านอัครราชทูตก็คิดให้ว่า :—
 “Fidèle à son choix” (ฟีแดล อาซง ชูอาซ) ซึ่งแปล
 ว่า “สมพระทัย” ทั้งนี้เพื่อบรรยายความว่า การที่พระเจ้าแผ่นดิน
 ทรงเลือกท่านเคอมงบรองเป็นเจ้าเมืองกังแบร์ยอินเป็นเมืองหน้า
 คักอย่างสำคัญนั้น เป็นการเหมาะ “สมพระทัย” ทุกอย่าง คำ
 ที่ท่านกงเทอมงบรองกราบทูลแด่ตามพระราชประสงค์ด้วยความเคร่ง
 กรัดสัตย์ซื่อ ซึ่งเป็นการนำสรรเสริญอย่างยิ่ง เพราะท่านยัง

มีอายุวัยไม่สู้มาก ถ้าตามปกติข้าราชการผู้ใหญ่แล้วต้องมีอายุ
มากกว่านี้เป็นอันมากจึงจะได้ ครอบหน้าที่สำคัญเช่นนั้นได้.

รุ่งขึ้นเวลาเช้าเจ้าเมืองให้รณมารักราชทูตพาไปทูลเมือง พอ
ราชทูตขึ้นรถไปถึงกำแพงเมือง ก็ได้เห็นเจ้าเมืองได้จัดน้ำไว้คอย
ทำอยู่แล้ว ราชทูตจึงลงจากรถและชวนข้ามาไปทูลค่ายคูประตูหอรบ
ครบทุกค่าย ถึงค่ายใดผู้บังคับการค่ายนั้นก็คลี่แผนที่ให้ท่านราชทูตดู
เมื่อราชทูตเห็นคุณลักษณะกำแพงสูงชันมาก ก็กล่าวว่า— “บ่สม
อย่างถ้าหากข้าพเจ้าได้มาอยู่ร่วมกับทหารฝรั่งเศสแล้ว อย่างว่าแต่
ไม่กลัวใครเท่านั้นเลย ข้าพเจ้าไม่มีศรัทธาใดที่จะเข้ามาช่วยรบเสีย
ด้วย เหตุไฉนหนอพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ยังทรงดีใจเล่า” ขณะเมื่อ
ท่านราชทูตดูบ่สมอยู่นั้น ฝ่ายนักเรียนทหารต่าง ๆ ก็แสดงกิริยา
บุชชให้ท่านดู ท่านมีความพอใจมากถึงกับออกอุทานชมพระบารมี
สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินอีกเป็นหลายประการ เป็นต้นท่านกล่าวว่า—
“ตั้งแต่เกิดจนแก่เฒ่าฉันเชื่อว่าทหารแล้ว พระองค์ทรงสุขเลี้ยงเหมือน
บิดาเลี้ยงบุตร ๆ ไม่ต้องเป็นกังวลด้วยการหาเงินทุกเช้าค่ำตลอดชีวิต
และไม่ว่าที่ไหนทั่วแผ่นดินล้วนแต่พบปะบุตรเลี้ยง ที่รัก ของ พระ องค์
เสมอ ทำไมพระองค์จะไม่ทรงชนะราชศัตรูเล่า” ว่าเท่านั้นแล้วท่านก็
แสดงความประสงค์จะลาไป โดยอ้างว่า— “การดูทหารครั้งนี้ใช้ว่า
จะไม่อยากอีกต่อไปเมื่อไร แต่ต้องขออำลาท่านก่อน เพราะเย็น
วันนี้เราตั้งใจจะไปเยี่ยมท่านมหาสังฆราชเคอเฟเนอสง เพราะว่าท่าน
สังฆราชของคัมภีร์เป็นบุรุษอันประกอบด้วยคุณานุคุณอันล้ำเลิศ นาน ๆ

ถึงจะได้มีโอกาสพบเห็นสักที แต่ทว่ากับยอมไม่เคยเห็นมานานมากต่อ
มากแล้ว ทั้งเข้าใจว่าคงมีโอกาสเห็นข้างหน้าต่อไปอีกเป็นแน่” ว่าท่าน
ท่านก็อำลาเจ้าเมืองนครลงไปหาท่านมหาสังฆราชนั่น.

พออย่างเข้าไปในโบสถ์ก็เห็นพระสังฆราชเคอเฟเนอลง มาคอย
รับท่านราชทูตอยู่พร้อมทั้งพระสงฆ์อันนับด้วยแล้ว ครั้นคำนับรับ
รองด้วยกันทั้งสองฝ่ายตามธรรมเนียมแล้ว ท่านสังฆราชเชิญท่าน
ราชทูตเคโรไปข้างหน้าเข้าไปในโบสถ์ต่อไป แต่ท่านราชทูตไม่ค่อย
ยอมไปข้างหน้าเกียจว่า.— “ให้คุณสังฆราชเป็นผู้อยู่ในศีลธรรม
ประกอบด้วยจิตต์ศรัทธาและญาณความรู้อันพิเศษ มีบั้งควรเลยที่
จะเคโรหลังเชิญพระคุณเจ้าได้โปรดเคโรไปก่อน พวกผมยินดีจะเคโร
ตามรอยอันนำเคโรของพระคุณเจ้า” ให้คุณสังฆราชเคอเฟเนอลง
จึงเคโรไปหนาพาไปคูอะไรต่ออะไรอันควรอยู่ในโบสถ์ของท่าน มีพาไป
ชมและฟังหีบเพลงออร์แกนใหญ่อันมีอยู่ในวัดนั้นเป็นต้น.

เย็นวันนั้นเมื่อราชทูตกลับยังที่พักแล้ว ท่านเจ้าเมืองให้ไปขอ
อาณัติตามที่เคย วันนั้นอาณัติเป็นดังนี้.— “Il achèvera son
ouvrage” (อิลาแซเวอร์อาชอนูวราช) ซึ่งหมายความว่ากิจการต่าง ๆ
สำหรับบ้องกันบ้านเมืองกึ่งแบรย์ มิให้ตกไปในเงอมนมือของศัตรู
กล่าวคือค่ายคูประตูหอรบที่ท่านเคอมง บรงกำลังคิดสร้างอยู่นั้นคง
สำเร็จ และคำนี้นั้นเป็นทชมเชยท่านเจ้าเมืองเท่าไร ข้าพเจ้าไม่จำเป็น
ที่จะต้องอธิบายในที่นี้ เพราะยอมแจ้งอยู่ในตัวเสร็จแล้ว

ราชทูตถึงเมืองเปรอน.

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ราชทูตลาออกจากเมืองกังแบร์
 เถียรทางไปเมืองเปรอนต่อไป เมืองเปรอนนั้นในจำพวกเมืองสำคัญ
 ของประเทศฝรั่งเศสเหมือนกัน เป็นทั้งกัญแจของประเทศกว่าได้
 ผู้ที่จะคนนั้นต้องเป็นคนสามารถจริง เพราะเป็นเมืองที่ขยา ค่าที่
 มีหนองบึงขยาล้อมอยู่แทบทุกด้าน พวกสเปนได้ลองแล้วลองอีก
 ที่จะเข้าเมืองเปรอนนี้ให้จงได้ ก็ไม่สำเร็จสักที แท้จริงถึงเมืองใดระมัน
 คงแข็งแรงและตั้งอยู่ในที่วิเศษอย่างไร ถ้าชาวเมืองเองไม่แน่ใจ
 วย เมืองนั้นก็ขึ้นอันต้องตกไปในเงื้อมมือของศัตรูสักวันหนึ่งเป็นแน่ แต่
 เมืองเปรอนนี้ทั้งมั่นคง และทั้งชาวเมืองด้วยกันก็ล้วนขึ้นชื่อลือนามมา
 แต่ไหนแต่ไรว่าเป็นชาตินักรบแท้ ฉะนั้นจึงรักษาเมืองไว้ไม่เป็นอันทราย.

ตอนเมื่อจะรับราชทูตเข้าเมืองนี้ หากไม่มีผู้บอกแล้วเข้าใจ
 ไม่ไว้ว่าเป็นเมืองหน้าศึกหรือเมืองกลางประเทศ โดยธรรมดา
 เพราะแลเห็นศึกก็ไปด้วยทหาร น่าจะเป็นเมืองหน้าศึก แต่แท้จริง
 ก็เปล่า มิใช่เมืองหน้าศึก มิใช่เมืองมีทหาร เป็นเมืองมีแต่พลเรือน
 ล้วนทั้งนั้น แต่กระนั้นเหตุไฉนจึงมีทหารมาต้อนรับราชทูตอย่าง
 เอกเกริกแน่นหนาเหมือนเมืองหน้าศึกไม่มีผิด ขอนอธิบายว่า
 พลเมืองเองชอบเป็นทหารถึงกับสมัครหัดเอง คัดเลือก ขอลาวุธ
 เองเสร็จ วันที่ราชทูตมาจึงได้รับทำนองอย่างทหารแท้ มียิงสลุต

ด้วยปืนใหญ่ มีกระทำวันทียาวด้วยหอกด้วยดาบ ด้วยธงพร้อม
เสร็จ ภาระฆวนทหารรับนั้นมียี่ ๓๖ กอง ยื่นเรียงรายไปตามทาง
และที่ประทับบ้านพักของราชทูตมีกองปืนสั้นอีก ๕๐ คนอยู่ใต้บังคับ
บัญชาของนายร้อยเอก นายร้อยโท และนายร้อยตรี คนสนิท
ของนายกองใหญ่ถือธงชัยประจำเมืองเปรอนซึ่งเรียกว่า ธงสุท
ธิวิธ หรือธงบริสุทธิ์เหมือนสาวพรหมจารี เพราะศักรยังไม่เคย
แตะต้องเลย เป็นธงพิเศษสำหรับเมืองนี้ ซึ่งศักรยังไม่เคยแตก
สักคราวเดียว.

ในการต้อนรับราชทูตที่หน้าเมืองนั้น บรรดากรมการก็ออก
มาทักสัน มีท่านโอเบเป็นหัวหน้า และนอกจากนี้ยังมีขุนนางข้าราชการ
พร้อมด้วยท่านมาร์กิสเคอแกงกรัต ผู้ว่าราชการเมืองเป็นหัวหน้า
อีกฝ่ายหนึ่ง หัวหน้าทั้งสองนี้คือ หัวหน้าฝ่ายราชการและหัวหน้า
ฝ่ายราษฎร ต่างถือลูกประแจเมืองคนละดวง ท่านมาร์กิสถือใน
นามของรัฐบาล และท่านโอเบถือในนามของเมืองซึ่งเป็นเกียรติยศ
พิเศษของเมืองนี้ที่ได้ถือประแจเมืองเอาเอง เพราะยังไม่เคยแพ้แก่
ศัตรูห่มุ่บิจามิตร จึงทรงไว้พระทัยชาวเมืองได้ พอรราชทูตมาถึง
สะพานหินข้ามคูรอบเมืองที่หน้าประตูเมือง ก็ลงจากรถเพื่อกระทำ
พิธีมอบและรับประแจเมือง ท่านมาร์กิสยื่นให้ท่านราชทูตถึงสามครั้ง
ตามธรรมเนียมราชทูตจึงรับ ครั้นแล้วท่านโอเบหัวหน้าราษฎรยื่นให้
อีกที แล้วจึงพาเข้าเมือง ขณะนั้นเสียงปืนใหญ่ เสียงระฆัง และ
เสียงผู้คนก็ประสานกัน เป็นที่แสดงความยินดีต้อนรับราชทูต

'เจ้าเมืองเปรอน หน้าสำนักที่พิภราชทูตก็ประทับด้วยทิว และ
ตราแผ่นดินสยามสลักกับดอกไม้ใบไม้สด มีใบยี่โถซึ่งถือเป็นใบ
ไชยพฤกษ์เป็นต้น.

พอราชทูตมาถึงที่พักไม่นาน ท่านมารักส์เคอแองกร์พร้อม
ด้วยขุนนางฝ่ายรัฐบาลและขุนนางฝ่ายเมืองก็พากันมาเยี่ยมราชทูต
และในโอกาสนั้นท่านโอเบหัวหน้านักราชทูตเมืองเปรอนได้กล่าวสุนทร
พจน์ว่า:— “เจ้าคุณราชทูต

“กรมการเมืองเปรอนขอโอกาส เพื่อยืนยันในที่จะเพาะหน้า
ท่านสักหน่อย จะได้แสดงให้ท่านหยิ่งรู้วาระน้ำใจว่า ยากข้อรับ
ท่านให้สมเกียรติยศอันสูงของท่าน และสมพระราชประสงค์แห่ง
พระเจ้าแผ่นดินของข้าพเจ้าด้วย คุณเอาเด็กท่านราชทูต เหตุการณ์
อันไม่น่าเป็น พระผู้เป็นเจ้าบนสวรรค์จึงอาจบันดาลให้เป็นไปได้
เมืองฝรั่งเศสกับเมืองไทยหรือก็ตั้งอยู่ในทอณัสน์ไกล มีภูเขา
และมหาสมุทรกั้นมิให้ไปมาหาสู่กันได้ง่าย ถึงกระนั้นอาศัยพระบารมี
แห่ง พระผู้เป็นเจ้าซึ่งทรง คือพระหฤทัย แห่ง กษัตริย์ทั้งหลาย ในท่า
พระหัตถ์ดีกว่าได้ พระองค์ยังทรงบันดาลให้กษัตริย์ของสองประเทศ
นี้ได้ทำมิตรไมตรีกัน นี่ควรมิใช่หรือที่จะถือว่าเป็นเหตุการณ์อัน
ไม่น่าจะพึงเห็นแล้วยังได้มาเห็นอยู่ฉะนี้ อีกประการหนึ่งเมืองเปรอน
นี้ก็เป็นเมืองลัทธิอยู่กลางประเทศ ควรอยู่เมื่อไรที่จะได้เป็นพยาน
แลเห็นการเป็นไปอันมหามงคลนี้ได้ แต่พระองค์ยังทรงคลอใจให้ท่าน
มาเยี่ยมเมืองน้อยอันลัทธิได้ ฉะนี้ นี่ก็เป็นข้ออัศจรรย์น่าพิศวงอันไม่

น่าจะพองเห็นเจ้าเพาะยังมาได้แลเห็นอีกชนหนึ่ง นับว่าเป็นบุญแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย แท้จริงบรรพบุรุษของข้าพเจ้าทั้งหลายในเมืองเปรอนนี้ ได้สละสมไว้ซึ่งเกียรติยศอันใหญ่ยิ่งมอบไว้เป็นมรดกของชาวเมืองในชนหลัง แต่ก็ไม่น่าจะหวังต่อเกียรติยศอันเสียอีกแล้ว แต่ครั้นมาซัดลเกียรติยศที่ท่านนำเข้ามาสู่เมืองในคราวมหาสงครามครั้งนั้น โดยไม่มีใครคาดคิดว่าจะพองมาถึง ข้าพเจ้าทั้งหลายจะไม่พากันชื่นชมยินดีค่านับท่านราชทูตทั้งหลายกระไรได้ ขอจงเชื่อเถิดว่า บรรดาชาวเปรอนทุกคนมีวาระน้ำใจล้วนแต่ปฏิบัติดีดั่งเดียวกับถ้อยคำที่ข้าพเจ้าอุทิศเล่าให้ท่านฟังฉะนี้แหละ ข้าพเจ้าทุกคนใคร่แสดงความเคารพนับถือในท่าน และใคร่ภาวนาขอให้ไมตรีซึ่งท่านมาผูกพันไว้ได้มั่นคงถาวรมีวิสัยอันมีวิสัยสุดเลย”

เมื่อสนกระแสสนทราพจนลงแล้วท่านผู้ที่เป็นล่ามของราชทูตจึงได้ขอร่างสนทราพจนนี้มาจากท่านปาสก และท่านปาสกส่งให้พลางว่า:- “ข้าพเจ้ารู้อยู่ก่อนแล้วว่า ท่านราชทูตคงจะใคร่ได้คำเชื้อเชิญของข้าพเจ้า ไปอ่านดู เพราะได้ทราบว่าคุณเคยขอมาจากเมืองอื่นแล้ว เมื่อครั้งหนึ่งได้เตรียมไว้พร้อมเสร็จ และยินดีมอบให้ท่าน ในบัดนี้” เมื่อล่ามรับมาแล้วก็อ่านพลางแปลพลางให้ราชทูตฟังจนรู้ความได้ดั่งที่ท่านอัครราชทูตจึงกล่าวตอบว่า:- “เราขอบคุณท่านทั้งหลายเป็นอันมาก ที่ท่านมาแสดงความยินดีในการต้อนรับเราฉะนี้ ถึงแม้เราจะกลับไปเมืองไทย ท่านอย่าพึงเข้าใจว่าเราจะลืมจะจดจำไว้จนชั่วอายุกาล ส่วนสัญญาพระราชไมตรีซึ่งพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระนครกระทำ

กันนี้ ก็คงจะมีคนถวารถอยู่ชั่วเดือนตะวัน ขอท่านทั้งหลายจงสวด
ภาวนาให้ฝรั่งเศสมีน้ำใจกลายเป็นไทยและไทยกลายเป็นฝรั่งเศส
มิตรไมตรีจะไม่รู้มีวันสิ้นสุดลงเลย ”

เมื่อกล่าวถึงนี้แล้วพวกขุนนางฝ่ายตุลาการและพระสงฆ์สมณะ
ก็ได้มาอวยพรชัยให้ราชทูตเป็นลำดับต่อไป ข้างฝ่ายพวกขุนศาล
มีมิ่งเชียวรายด์เป็นหัวหน้า และฝ่ายพระสงฆ์ก็มีท่านอาเบเทอแวลส์
เตียร์ เป็นหัวหน้า เพราะเป็นผู้มีความรู้ไต่กว่าพระสงฆ์ในเมือง
เปรอน ทั้งเป็นมหาเปรียญ เป็นที่ปรึกษาประจำของราชตระกูลเคอ
นาวาร์ร็ว ย คำอวยพรของท่านอาเบเทอแวลส์เตียร์นั้นดำเนินไปใน
ใจความดังนี้

“ เจริญพรยังท่านอัครราชทูต

ก็เมื่อมหาชนทั้งหลายกำลังพิศวงอยู่ในพระบารมีแห่งพระมหา
กษัตริย์ซึ่งเจ้าคุณรับตำแหน่งเป็นผู้แทนพระองค์ในเวลานี้ และเมื่อ
ต่างคน ต่างกำลังสรร เสริญพระปรีชาญาณซึ่งพระองค์ทรง แสดงใน
ราชกรณียกิจทั้งหลายของพระองค์เป็นต้นความ เพื่อยรพยายาม เพื่อจะ
ประสานพระราชไมตรีกับพระบาทสมเด็จพระทรงชัยของเรา ส่วน
อาตมภาพควรจะต้องสำแดงความเคารพนับถือต่อเจ้าคุณมากสักเท่า
ไร ถึง จะ สม กับอิสริยยศของราชทูตแห่งพระมหากษัตริย์ราชเจ้า
ซึ่ง ทรง พระ คุณ ธรรมอันมหาประเสริฐเป็นที่รักใคร่นับถือของคริสต์
ศาสนิกชนทั่วไป อาศัยที่พระองค์ทรง ปกป้องรักษาสันติสุข คริสต์
ทั้งทั้งหลายในแคว้นแคว้นอันแสนไกลให้อยู่เป็นปกติสุขเห็นปานดังนี้

ทหารนั้นล้วนคิดขนนกสีขาวเป็นพวงพู่ เมื่อแลดูรอบแถวทหาร
ทั้งหลายเหล่านั้น จึงเห็นขนนกปลิวสะบัดสีง้วนเป็นสีขาว น่าดู
มาก.

พอถึงคราวจะรบอย่าไปเข้าใจว่าจริง เปล่าไม่มีทั้งนั้น แทน
ที่จะรบกันจริงกลับเป็นรบกับขวตเหล้าองุ่นต่างหาก คือเมื่อสนทนา
ปราศรัยให้พริ้งงอและกันเสร็จแล้ว ฝ่ายเจ้าพนักงานเลี้ยงของ
กรมการเมือง ๑๒ คน ก็นำเอาขวตองุ่นมาเป็นขบวนแห่ คนเลี้ยงมี
ใช้คนอื่นล้วนผู้ใหญ่ฝ่ายพลเรือนทั้งนั้น เช่นพวกศาลเป็นต้น แล้ว
ถัดมาผู้บังคับการทหารสมัครที่ ๑ กับผู้ช่วยพร้อมด้วยองสมาคมหัด
กรรรม ๓๐ ถึง ชิงมาแทนสมาคมของตน ๆ แล้ว ยังแซมคนค
กลองอีกเป็นอันมาก ตอนปลายขบวนเห็นมีนายทหารอีกคนหนึ่ง
เป็นเส้ร็จขบวนแห่ขวต.

เมื่อขบวนเคิรมาถึงสำนักที่พักแล้ว ก็ขึ้นไปบนเรือนเป็นขบวน
แบบเดียวกัน แล้วหัวหน้าฝ่ายศาลจึงไ้เชิญเชิญราชทูตให้รับประทาน
เหล้าองุ่นซึ่งเมืองจัดเลี้ยง ท่านราชทูตรับเลี้ยงตามเชิญพลาง
กล่าวว่า.—“ที่ท่านรับรองพวกเราชาวไทยด้วยเกียรติยศอันสูงใหญ่
คะนี้เป็นที่ชอขใจยิ่ง แต่ก็ไม่ใช่ที่แปลกประหลาดอะไรค่าที่
ชาวเมืองเปรอนัน เคยเข้าหามาหลายทางแล้วว่า พวกชาวเมืองนี้
เป็นคนอัธยาศัยดีอย่างหาที่เปรียบยาก เราเห็นสมจริงแล้วทุกประการ
และการรับรองของท่านคราวนี้เราจะมิได้ลืมเลย เสียกายอยู่อย่าง

เดียวแต่ที่ท่านเป็นฝ่ายให้ข้างเดียว เรามีหน้าที่ทดแทนคุณความดีของท่านอย่างไร แต่ขอท่านจงเชื่อเถิดว่า ถ้าพวกเราหมั่นทางใดช่วยเหลือท่านได้เมื่อไร เรายินดีอยากจะช่วยอยู่ทุกเมื่อ”

เมื่อเลี้ยงเหล้าจนเสร็จแล้ว พวกทนายเล้ามาเลี้ยงนั้นก็จัดแจงออกเคียวเป็นขบวนแห่คุยเกี่ยวกับเมื่อเช้าเข้านั่นเอง ฝ่ายราชทูตก็อยู่แต่ลำพังในสำนักของท่าน ขณะนั้นฝ่ายพวกทหารโบราณซึ่งใช้ปืนสั้นมีขอเกยวอยู่ตอนปลายเป็นอาวุธ ก็ยิงระดมมาจากหอกกลาง ทำให้ราชทูตอยากทราบว่าอะไร ก็ออกไปดูทางหน้าลานเมือง และในขณะเดียวกันนั้น ฝ่ายพวกทหารสมัครซึ่งเข้าแถวทำท่าจะรบอยู่นั้นก็กำนิบราชทูตด้วยปืนปลายหอกขึ้นพร้อมกัน เล่นเอาราชทูตตกใจ เพราะท่านยังไม่ได้รู้เห็นว่าพวกทหารได้จัดการแสดงอยู่หน้าลานเช่นนั้น ส่วนทหารปืนชอนนั้น เมื่อรู้ว่าราชทูตเยี่ยมประตูหน้าต่างออกมาก็ตั้งตนยิงระดมไปอีกคราวหนึ่ง แล้วท่านราชทูตก็เข้าที่พัก

เย็นวันนั้นท่านมารักสโตแองกูร์ตไปขอคำอธิบายตามธรรมเนียม ท่านออกให้คำเดียวสั้นที่สุดว่า. — “La Pucelle” (ลาปัสเซล) คือพรหมจารีคาทอลิกเมืองเปรอนยังเป็นเมืองพรหมจารีอยู่ ราชศัตรูยังไม่เคยแตะต้องเลยสักที และท่านราชทูตอธิบายคำของท่านเองเป็นพิเศษว่า วันนั้นเราเลือกให้แต่คำเดียวโดยที่จริง แต่ถึงเคยถึงสั้นทั้งนี้ก็คุณความดีเต็ม เปี่ยมบริบูรณ์สำหรับ เป็น เกียรติยศอันสูงของเมืองเปรอนอยู่แล้ว คืนวันนั้นทวนเมืองเปรอน ชาวเมืองได้ตาม

ประทับโคมไฟกันทุกบ้านตามคำแนะนำของท่านโอเบ หัวหน้านกรม
การฝ่ายพลเรือน ส่วนทางวัดก็ได้อะไรขึ้นที่แสดงความรื่น
ด้วยทุกวัด จากที่พักของราชทูตนั้นแลไม่เห็นประทับต่าง ๆ ที่ชาวบ้าน
ตกแต่งประทับประดาไว้ เพราะเหตุนี้ ท่านสตอร์ฟเจ้าพนักงานรับแขก
เมืองผู้ติดตามหลังราชทูตเสมอ ก็ได้ชวนราชทูตให้ออกไปชมม
คณราชทูต ทราบดังนั้น ก็ลงจากที่พักไปดูถึงหน้าลาน ซึ่งทหาร กำลัง
ประลองยุทธ์กันให้ดู และเป็นเหตุให้ราชทูตสอ่แดงความพอใจอีก
ชั้นหนึ่งว่า :- “ท่านทั้งหลายรู้จักแสดงความจงรักภักดีของท่านต่อ
พระเจ้ากรุงสยามของเราช่างดีนัก . - น่าชมจริง ”

ที่เมืองเปรอนนั้นราชทูตเป็นแต่ค้างคืนเดียวเท่านั้น เพราะเหตุ
นี้ตอนหัวค่ำ เมื่อท่านนั่งกินข้าวมีคนพากันมาคุยมากเหลือล้น แต่
เข้าไม่ได้หมด เข้าได้แต่นางแหม่มชั้นสูงบางคนเท่านั้น คนอื่น
ต้องคอยอยู่ข้างนอก ในเย็นวันนั้นราชทูตขอแปลนของเมืองเปรอน
จากท่านมารกัส คอแองกรัต ๆ จึงให้นาย คังซอินช เนียร์หลวง
ไปเอามาให้ เมื่อได้แล้วราชทูตกับเจ้าเมืองได้คุยด้วยกันจนท่านราชทูต
เข้าใจได้ว่า เมืองเปรอนมีรูปสัณฐานเป็นประการใด .

รุ่งขึ้นเวลาเช้าท่านเจ้าเมืองให้ทหารสมัครมาขึ้นเรียงรายและ
ตามไปส่งราชทูตเป็นขบวนแบบเดียวกันกับคราวเข้าเมือง พอขบวน
ราชทูตออกไปถึงประตูเมืองแล้ว ต่างได้แสดงคำอำลากันเป็นอัน
เสร็จการผ่านไปเมืองเปรอน ราชทูตก็ออกเดินทางต่อไป ฝ่ายในเมือง
ก็ยังยืนใหญ่น้อยและตึระ ฆัง กันเป็น การ ส่ง ราชทูต ด้วย เกียรติยศ

ตอนกลางวัน วันนั้น ราชทูตไปพักและรับประทานอาหารกลางวัน
ที่เมืองแฟลน์ ออกจากเมืองแฟลน์แล้วก็เวิร่ทางจะไปเมืองแซงต์
กังแตงต่อไป.

บทที่ ๒๑

ราชทูตถึงเมืองแซงต์กังแตง.

เมืองแซงต์กังแตงนี้ เป็นเมืองอยู่สองฟากฝั่งแห่งแม่น้ำซอมม์
เดิมรวมอยู่ในแคว้นแคว้นแวร์มิงควาส์ ซึ่งเคยมีอิสรระของตัวอยู่มา
แต่ก่อน เวลารวมอยู่ในนณทลปีการก็ เป็นเมืองใหญ่มาก
หัตถกรรมหลายอย่าง เช่นแรกเมืองแซงต์กังแตง เป็นของทำนกงัด
เคอแวร์มิงควาส์ ปกครองอยู่ตามลำพัง ต่อมาได้ตกเป็นของ
พระเจ้าฟิลิปโอคิสต์แห่งฝรั่งเศส แล้วถัดมาได้เป็นส่วนหนึ่งในแคว้น
แคว้นของประเทศบูร์กอญ จนภายหลังตกเป็นของสเปนญีโตได้ ทั้งนี้
ถึงศก ๑๕๕๘ แต่ใน ปีนั้นได้มีสัญญาสงบศึกที่เมืองกาโตกิงแบร์ชส์
สเปนยอมตกลงยกเมืองแซงต์กังแตงกลับคืนเป็นของประเทศฝรั่งเศส
จึงได้เป็นของฝรั่งเศสแต่นั้นมา.

การที่ราชทูตเข้าเมืองแซงต์กังแตงนี้ เวิร่เป็นแบบเดียวกับ
ที่เคยเป็นมาในเมืองอื่น คือเจ้าเมืองและกรรมการอำเภอต่างขีม้า
และขึ้นรถออกไปรับราชทูตถึงนอกเมืองประมาณทางสองลิ พอพบ
กันกลางทางพวกทหารก็ออกไปคอยรับ จากในเมืองก็ยิงปืนสลุตตาม

ธรรมเนียมแล้วก็ตามันวันทยาธุพร้อมกันทุกหมวคห่มแล้วก็จักกัน
ให้ออกเฑียรมาเข้าเมืองเป็นขบวน พวกทหารกองอัศวินมหาเมฆ
ก็ล้อมรณราชทูต มือถือดาพเรือยมาเป็นการเคารพ แล้วขบวนก็
เคลื่อนออกเฑียร มีทหารแห่หน้าหลังทั้งขุนนางข้าราชการและขุนนาง
พลเรือนอีก ๒๐๐ คน พวกกองหน้าคือกองตำรวรภูธรมาเรโหเช

เมื่อขบวนเคลื่อนมาถึงกำแพงเมือง บนเชิงเทินทั่วไป ก็ยิง
ปืนใหญ่คำนับราชทูตตามเคยแล้วขบวนก็เฑียรเข้าเมืองต่อไป ตั้งแต่
ระยะนี้ไปตลอดทั้งสองข้างทางมีพวกชาวเมืองยืนเรียงรายมองดู
ราชทูต เป็นทิวแถวแน่นมิได้ขาด ตั้งแต่ประตูเมืองจนถึงที่พักซึ่ง
ได้จัดไว้คอยทํารับราชทูต หน้าประตูที่พักนั้นมีตราประจำรัชกาลของ
พระเจ้าแผ่นดินสยามเป็นเครื่องประดับเป็นทิวตาราชทูตยังนึก คำท
มเครื่องสิ่งของสลักกันงามมาก เมื่อถึงประตูที่พักแล้ว
ฝ่ายกองทหารป็นขอแบบโบราณซึ่งอยู่บนหอกกลางเมืองก็ ยิงปืนขอ
ของเขาร่วมกัน และอาศัยที่หอกกลางกับบ้านของราชทูตอยู่ตรง
ข้ามกันไม่ห่าง เจ้าคณะราชทูตมีจำเพาะแต่ได้ยินเสียงปืนขอเท่านั้น
ซึ้งยังได้เห็นทั้ง ปืนทั้งทศูยงโดยถนัดด้วย.

เมื่อราชทูตพักอยู่ในบ้านนั้นไม่นานนัก พวกเจ้าเมืองและขุน
นางทุกกรมทุกกองต่างก็มาแสดงคำเชื่อเชิญและชวนเลี้ยงเหล้าองุ่น
เหมือนที่เคยเป็นมาในทอน ผู้ที่แสดงสุนทรพจน์นั้นเป็นเจ้าพนักงาน
ฝ่ายศาลซอมงเซียร์โรอาร์ก ซึ่งท่านพึงได้เป็นผู้ใหญ่ฝ่ายพลเรือน
ขึ้นในปีนั้น ถัดมาพวกพระสงฆ์มาคำนับต่อไป และท่านอาเบค
คิเนต์ ผู้แทนท่านเคอโมยุ ซึ่งพึงรับตำแหน่งเป็นสังฆราชเมือง

กัศตรัสก็ได้เป็นผู้แสดงคำเชื้อเชิญและเป็นผู้ให้สิ่งของกำนัลจำเพาะ
ของพระสงฆ์เอง ซึ่งควรสังเกตอยู่หน่อย เพราะมิใช่ธรรมเนียมที่
สงฆ์จะให้อะไรแก่ฆราวาส ขอยแต่ฆราวาสถวายสิ่งของแก่สมณ
สงฆ์ต่างหาก .

ในคืนไม่ทราบสุนทรพจน์ของกรรมการเมืองแซงต์กิงแตง และ
ของคณะสงฆ์ว่าจะดำเนินไปประการใด แต่มีใจความของคำทอ
ยแห่งท่านอัครราชทูตว่าดังนี้.—“ สังฆมณฑลแห่งเมืองแซงต์กิงแตง
นี้ประกอบไปด้วยเกียรติก่อนสูงใหญ่ มีเหตุประจักษ์อยู่แก่ตา
หลายประการ ประการหนึ่ง สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ มหาราชเจ้า
มีจำเพาะทรงรับตำแหน่ง เป็นผู้อุปถัมภ์คณะสงฆ์แซงต์กิงแตงนี้
ยังทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ รับตำแหน่งกิตติมศักดิ์แห่งคณะนี้ด้วย
ก็เป็นผู้เกียรติก่อนที่สุดมิได้ ประการสอง คณะสงฆ์นี้อยู่ในสำนัก
ที่เก็บรักษาพระธาตุของนักบุญแซงต์กิงแตง ซึ่งเป็นองค์มาร์ตร อัน
ศรัทธาและแกวลักล้าอาหาญในการบำรุงพระคริสต์ศาสนา ก็เป็น
พระเกียรติก่อนใหญ่ยิ่งอีกส่วนหนึ่ง ประการสาม สมณกิริยาอาศัย
ของคณะสงฆ์นี้ เพียงเท่าที่สังเกตได้ดวยนัยน์ตาในขณะนี้ ก็สุภาพ
เรียบร้อยน่าชวนศรัทธาสำหรับผู้ที่หลายผู้ประสบเห็น ก็เป็นเกียรติก่อน
อัน สูงใหญ่ซึ่งสมควรแก่ตำแหน่ง คริสตบุตรในศาสนาของพระองค์
การที่แลเห็นบรรดาสงฆ์ทรงศีลศรัทธาแกวลักล้าคณะนี้ เป็นบุญวาสนา
ของผู้เห็น เพราะอาจให้บังเกิดความศรัทธาตามด้วยกิริยาสุภาพ
ของท่าน เป็นพระยานแห่งความดีของพระศาสนา ซึ่งได้อบรมนิสัย

ให้ละเอียดยุมนานับถือถึงเพียงนี้ และเป็นภัยเหตุอันเกี่ยวกัน
 แหละ ซึ่งได้บันทึกไว้ให้พระเจ้าแผ่นดินสยามของเรา เกิดมีความ
 เลื่อมใสในพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสของท่าน เพราะท่านทรงเห็นและ
 ทรงไต่ถามพระสงฆ์โจครักธากิริยามโนในศาสนาของท่าน บันทึกไว้ให้
 ออกไปเที่ยวประกาศศาสนาของท่าน ถึงในประเทศสยามของเรา
 ถึงนี้เป็นเบื้องต้น และพระองค์ทรงนับถือถึงกับชุบเลี้ยงอุปถัมภ์
 บำรุงมิให้อนาทรร้อนใจแต่ประการใดทั่วพระราชอาณาจักรสยามมิได้
 ขาด ยิ่งกว่านั้น พระองค์ยังทรงปลูกสร้างโบสถ์วิหารและสำนัก
 อาศัย์ สำหรับท่านและสัปบุรุษศิษย์หาของท่านในเมืองไทยด้วยนี้
 ก็ล้วนเป็นผลแห่งกิริยามรรยาทอันสุภาพน่านับถือ ของท่านพระ
 สงฆ์ผู้ได้ออกไปสอนศาสนาคริสต์ในเมืองไทยเป็นปฐมเหตุเบื้องต้น
 นั้นเอง ในที่สุดนี้ เราขอท่านได้โปรดสวดภาวนาแบ่งส่วนกุศล
 อุทิศให้บรรดาเราและชาวชนพลเมืองสยามด้วยจงมากเทอญ”

พอท่านราชทูตตอบปราศรัยยกย่องพระสงฆ์ท่านนั้นครั้นแล้ว
 ฝ่ายพระสงฆ์นั้นต่างก็มาคำนับราชทูตที่ละองค์ๆ แล้วพวกขุนคาล
 ฝ่ายหลวงและขุนคาลฝ่ายราษฎร พวกเจ้าภานุนายอากร มีภาษี
 เกลือเป็นต้น ก็ได้เข้ามาเป็นพวกเดียวกัน ครั้นคำนับกันเสร็จสรรพ
 แล้วฝ่ายท่านคายังกูร์ตข้าหลวงพิเศษก็ได้เข้ามาขออาณัติสำหรับคนนั้น
 และอาศัย์ที่ท่านราชทูตได้ทราบ ประวัติของ ท่านเจ้าเมืองซอมาร์กัส
 เทอปราแดล อยู่ข้างแล้วว่าเป็นนักรบสำคัญ เคยคิดศึกสงคราม

มาไม่รู้กราย และมีขาดแคลนเป็นเกียรติยศคិតหน้าไม่รู้แก่แห่ง ก็ตั้ง
คำอาณัติ ให้สมกับความชอบของท่านเจ้าเมืองผู้แก่ลัทธิลัทธิว่า -
"Plus chargé de lauriers que d'années" (ปลื้มชาร์เจ้ เกออลอ
เรียร์สโกอ คาเนส์) ซึ่งแปลว่า ท่านหนักด้วยดอกชัยพฤกษ์ ยิ่งเสีย
กว่าดอกหน้า อธิบายคือ ว่าชัยชนะเจ้าอายุและขาดแคลนของท่าน.

เย็นวันนั้นตามเมืองแซงต์กิงแตงได้ติดประทีบโคมไฟ กันทุก
บ้านเรือนเป็นต้นรอบสนามกลางเมือง ซึ่งเป็นสนามใหญ่และงาม
อย่างทหาให้งามและใหญ่เท่าไม้ค้อยได้ ในที่วราชอาณาจักรฝรั่งเศส
เวลานั้นเข้ามานางผู้ที่มาดูราชทูตเป็นอันมากตามเคย และได้มีการ
คិតลิตเข้าตลอดเวลานั้นด้วย

รุ่งขึ้นเวลาเช้าราชทูตให้ขุนนางไทยซึ่งมากับท่านนั้นไปวัด
ใหญ่กลางเมือง เพื่อจะให้รายงานถวายสมเด็จพระนารายณ์มเ
อกลับ ขุนนางเหล่านั้นก็พากันไปแล้วกลับมาแจ้งว่าเป็นวัดใหญ่และ
งามที่สุด พอกินเช้าแล้วก็ถึงเวลากำหนดจะเฑียรทางออกจาก
เมืองแซงต์กิงแตงกลับไปทางพระนครหลวงต่อไป แต่ก่อนที่จะ
ไปนั้น ตามวัดวาอารามต่าง ๆ ก็ได้ทิ้งระฆังกันออกเซงแซ่ และ
ทางบ้านเมืองก็ได้ยิงปืนใหญ่ ปืนเล็กกระหน่ำไป แล้วจึงได้ทิ้งกระ
ถวนแห่ แห่รราชทูตไปส่งชนพื้นบ้านเมือง หนทางเมืองสอง
ลี้เท่ากบมือขาเข้าเมืองเหมือนกัน จึงได้ลากันไป.

บทที่ ๒๒

ราชทูตกลับมาถึงเมืองลาแฟร์.

เย็นวันเดียวกันราชทูตถึงเมืองลาแฟร์ ซึ่งเป็นเมืองขอม
 ปรากฏอยู่ตามลำน้ำอวาส เป็นเมืองมีหนองน้ำอยู่รอบเป็นทิวของ
 กัน และมีกำแพงเชิงเนินแข็งแรงแน่นหนาอีกชั้นหนึ่ง ซ้ำลำแม่น้ำ
 อวาสแยกออกเป็นหลายสาย เป็นคูเมืองอย่างที่อยู่ด้วยอีก เพราะ
 เหตุนี้จึงเป็นเมืองยากที่ศัตรูจะเข้าได้ แต่กระนั้นก็ได้ตกส่นของสเปญ
 ไปพักหนึ่ง จนถึงคริสต์ศักราช ๑๕๘๗ แล้วจึงได้กลับคืนมาเป็น
 ของฝรั่งเศสอีกใหม่จนตรวบเท่าทุกวันนี้.

ก่อนที่จะเข้าเมืองลาแฟร์ หนทางไกลประมาณหนึ่งทวาร
 มา ๑๐๐ คนกับมังเซียร์เคอลาฟงแทนเป็นหัวหน้า บังคับการแทน
 เจ้าเมืองก็ได้มาต้อนรับถึงที่นั่น เมื่อถึงประตูเมืองก็มีทหารชื่อ
 “กองหน่ม” มาคอยท่าต้อนรับอยู่อีกคนหนึ่ง ถัดมาอีกหน่อย
 พอมาถึงบางแห่งดีฟรแมง ซึ่งอยู่ในประตูเมืองแต่่นอกกำแพง
 ชั้นใน มังเซียร์มาร์คอญู ผู้บังคับการเมืองก็ได้ออกมาต้อนรับ
 คำนับอยู่ที่นั่น ในคำคำนับนั้นท่านกล่าวว่า ท่านกับพลเมือง
 ลาแฟร์มีความยินดีเป็นอันมาก ในการที่ท่านราชทูตสยามมีโอกาสดำ
 ผ่านมาเหยียบยบเมืองลาแฟร์นั้น และมีพระราชโองการสั่งให้พา
 ท่านราชทูตไปดูอะไรก็อะไรที่น่าดูซึ่งมีอยู่ในเมืองลาแฟร์นั้น จนครบ
 เป็นตันเช่นค่ายกประตูหอรบ โรงเก็บอาวุธและโรงงานอื่น ๆ ที่สำ

คณู เพราะเหตุฉะนั้น ท่านราชทูตจะใคร่รู้สิ่งใดในเมืองลาแฟร์
ขอโปรดบอกจะยินดีปฏิบัติตามทุกอย่างไม่มีปดบังเลยสักสิ่ง ส่วน
ท่านราชทูตก็ตอบขอบใจและกล่าวเป็นใจความว่า สิ่งที้อยากรู้เป็น
ต้นนั้นคือแปลนเมืองกับค่ายเท่านั้น ตอนนั้นมายังมีผู้มาคำนับรับรอง
ตามเคยอีกหลายพวก เช่นพวกชนคาล พวกกรรมกรเมือง ฯลฯ
เมื่อแห่มายังปืนใหญ่พลางก็มาถึงที่พัก เมื่อราชทูตขึ้นอยู่
บนบ้านที่พักนั้นแล้ว ท่านสังฆราชเมืองลังกาก็เถรานเถระพระสงฆ์
สมณะในโอวาทของท่านก็มาคำนับท่านราชทูตถึงที่พักทีเดียว ถึง
เวลาแล้วราชทูตก็เชิญท่านสังฆราชของคณูกับมวงเซียร์มาร์คองเงให้
อยู่กินเข้าเย็นด้วยกัน เย็นวันนั้นก็หม่อมผู้คณูอยู่ด้วยมากมาย
ตามเคย และท่านราชทูตก็ดูแลเอาใจใส่อย่างน่าชม มีเชิญให้
รับประทานอาหารผลไม้สดบ้าง, ผลไม้กวนบ้างเป็นต้น จนเป็นที่ชอบพอ
ของท่านทั้งหลายในที่นั้นเหมือนที่อื่นเหมือนกัน.

เมื่อเลิกการเลี้ยง แล้วท่านมาร์คองเง ก็ขอคำ อาณัติสำหรับคน
ต่อไป ท่านราชทูตก็บอกให้ว่า .- "Je suis aux Indes"
(เยอ ซูยส์ โอแซงต์) แปลจะเพาะแก่นใจความก็คืออยู่เมืองลาแฟร์
นี้ ข้าพเจ้ารู้สึกเหมือนหนึ่งยังอยู่ในเมืองไทย ใจความของคำ
อาณัตินี้ใช้ไม่มีเหตุผลเมื่อไร ย่อมมีเหตุผลสมควรทีเดียว คำที่
เมืองไทยนั้นมีน้ำนองท้องทุ่งอยู่หลายเดือนทุกปี อยู่ในกรุงให้รู้สึก
ว่าเหมือนอยู่เกาะกลางทะเลเล็กเกือบจะว่าไต้ และสำหรับเมือง
ลาแฟร์นี้แลก็คล้ายกัน คำที่มหนองมีบงเป็นทงขน้าอยู่โดยรอบ

ทุกเที่ยวกันฉะนี้ ท่านจึงอาจกล่าวถึงความรู้สึกของท่านโดยถูกต้องดังนี้ พอให้คำสัญญาเสร็จแล้วราชทูตก็เข้าเมืองก็ได้เปลี่ยนแปลงของเมืองลาแฟร์กันอยู่อีกครั้งหนึ่งแล้วต่างก็ลากันไป.

รุ่งขึ้นเวลาเช้า เจ้าเมืองได้มาเยี่ยมราชทูตอีกและพาท่านเจ้าเมืองเขามาถึงราชทูตก็พา ท่านเจ้าเมืองไปดูข้างเตียงที่นอนของท่าน เพื่อให้ดูว่าเปลี่ยนแปลงเมืองซึ่งท่านเจ้าเมืองไหน ท่านราชทูตหวงแหนรักษาย่างกวดขัน ถึงกับเขาไปแขวนติดไว้ข้างเตียงที่นอนร่วมกับภาพเกียรติยศของท่าน ว่าจะไม่ให้ห่างออกไปจากกันเป็นอันขาด คำที่ขบถต่อกันทั้งสองสิ่ง.

ราชทูตออกจากเมืองลาแฟร์ เวลาเช้า ๘ นาฬิกา ก่อนเที่ยง มีขบวนพลทหารสมัครและพลเมืองแห่แหนเป็นขบวนเหมือนเขาเจ้าเมืองไม่ผิด เวลากลางวันได้ไปพักและรับประทานอาหารที่เมืองกรูซีย์ เลอซาโต และในค่ำนั้นมังเชียร์เคอโลแนยซึ่งเคยเป็นนายทหารรองในกองรักษาพระองค์ได้มาคำนับราชทูต เมื่อราชทูตได้ทราบ ว่านายทหารรองคนนั้นเคยเป็นผู้มีความชอบในการศึกสงครามมาก่อนก็แสดงความเคารพหลายอย่าง เป็นต้นโดยเชื้อเชิญให้บุตรของท่าน เคอโลแนยนั้นมานั่งรับประทานอาหารกลางวันด้วยกัน พอรับประทานอาหารและพักตามสมควรแล้ว ตอนบ่ายคณะราชทูตก็ได้ขึ้นรถเกิรทางเข้ากรุงหลวงอีก และเย็นวันนั้นก็ได้อยุตพักที่เมืองชวาซงส์

ราชทูตเข้าไปอยู่เมืองชาวซงส์

เมืองชาวซงส์เป็นเมืองโบราณตั้งอยู่ริมลำน้ำแอตส์ ซึ่งเป็น
บุญแก่เมืองมิไชน้อย คำที่เป็นโอกาสให้ค้าขายได้สะดวก แต่ครั้ง
รัชสมัยปฐมวงศ์กษัตริย์แรกที่ได้อำนาจในเมืองฝรั่งเศสนั้น เมืองชาว
ซงส์เคยเป็นราชธานีมาคราวหนึ่ง แล้วต่อมาเมื่อย้ายราชธานีไปตั้ง
ที่กรุงปารีสเมืองชาวซงส์ได้ตกลงเป็นเพียงที่ว่าการมณฑลปกครอง

วัดวาอารามโบราณทั้งาม ๆ ในเมืองนี้มีมาก เช่นวัดสังฆ
ราชเรียกว่า วัดนักบุญมาร์ทีร์แอร์แวลส์และโปรแตสแตนต์วัดแซงต์เม
คาร์ล วัดแซงต์เครส์เปง วัดนอกร์คาม วัดแซงต์ยง วัดแซงต์
เลเยร์ เป็นต้น เกียรติยศอันสูงสำหรับเมืองชาวซงส์คือว่า ถ้าถึง
คราวจะราชาภิเษกพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสแล้ว หากว่าท่านสังฆราช
เมืองแรงส์ไม่อยู่เป็นประธานในงานหลวงนั้นแล้ว ท่านสังฆราช
เมืองชาวซงส์เป็นผู้รองของท่านรับกระทำพิธีราชาภิเษกแทน (นี้ว่า
สำหรับครั้งก่อนเมื่อประเทศฝรั่งเศสยังเป็นราชาธิปไตย)

พอข่าวแห่งราชทูตสยามถึงเมืองชาวซงส์แล้ว อันว่ากรมการ
เมืองมีมงเซียร์บอเชวต์เป็นประธานก็ได้รีบจัดแจงเมืองให้สวดยสะอาด
สมควรเป็นที่พักแรมแห่งดีแทนพระมหากษัตริย์ราชฝ่ายยุโรปทิศทันที ทั้ง
เพื่อจะมีให้น้อยหน้าชาวเมืองอื่น ๆ ที่เคยต้อนรับราชทูตไทย มาแล้ว
นั้นด้วย เวลานั้นตำแหน่งสังฆราชเมืองชาวซงส์ว่างอยู่ เพราะ

เหตุฉะนั้น ท่านผู้สำเร็จราชการแทนพระเจ้าแผ่นดินพร้อมทั้งกรมการผู้ช่วยทั้งหลายจึงพร้อมกันลงความเห็น ว่า ควรจะจัดกำหนดที่ ท่านสังฆราชนั้นเองเป็นที่พักแรมของบรรดาราชทูตสยาม คำที่ ทัวเมืองชาวซ่งนั้นจะหาบ้านช่องเรือนโรงทั้งตงามและเหมาะเท่ากำหนดที่สังฆราชนั้นเป็นไม่มี ถึงพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสเองเล่า ถ้าทรงประพาสที่เมืองชาวซ่งสัปดาห์ใด ก็เสด็จมาประทับที่กำหนดที่นั้นทุกคราวไม่ได้ทรงพักที่ไหนเลย เมื่อตกลงเห็นพร้อมกันเช่นนั้นแล้ว ต่างก็ชวนเอาเตียงตู้โต๊ะของตกแต่งบ้านของชนทั้งตงาม ยิงมาตั้งประดับกำหนดที่พักของราชทูตสยามครบ มีเตียงถึง ๒๔ เตียง ล้วนแต่งามประณีตด้วยกันทั้งนั้น แต่ทั้งงาม ๆ ยิ่งกว่าที่ไหน ๆ หมด คือห้องที่พักของท่านอัครราชทูตนั้นงามมากจริง บรรดาประตุน้ำค้างประดับไปด้วยตราแผ่นดินสยามหมดทุกด้าน

อนึ่งเพื่อจะเพิ่มความสง่าแก่การรับรองราชทูตนั้น พวกคฤหบดีที่มียศอยู่อยู่ในระหว่างเป็นชายฉกรรจ์และที่สมัครเป็นกองทหาร (เพราะเวลานั้นตามประเทศต่าง ๆ เช่นที่เมืองฝรั่งเศสเป็นต้นหาได้มีการเกณฑ์ทหารไม่ ทหารล้วนเป็นทหารจ้าง ทหารอาสาสมัครทั้งนั้น กองทหารสมัครทกล่าลงในเรือนจึงเป็นเหมือนหนึ่งทหารเลวในเมืองไทยเวลานี้ก็เกือบจะว่าได้) ก็พร้อมกันลงความเห็นว่าจะมีการระดมพลสวนสนาม กองสมัครเหล่านี้แบ่งเป็น ๒๑ กอง แต่ละกองจำนวนข้าง ไม่ครบข้าง พอตกลงอย่างนั้นแล้วต่างก็จัดการในกอง

ของกัน ๆ ให้ครบตามบัญชี กองไหนขาดพลหรือขาดนายหมวด
หมูก่เลือกกองชนบทกันใด ให้พร้อมมูลกัน

ครั้นจกกองเสร็จแล้วได้แบ่งหน้าที่ก่อนรบกันดังนี้คือ ในพวก
ทหารสมัคร ๒๑ กองนั้น ให้ ๑๖ กองออกไปตั้งรับถึงประตูเมือง
ซอประตูเคอครุชัย หนึ่งแยกให้ ๔ กองอยู่เฝ้ารับที่ประตูนั้นพร้อม
กับเจ้าเมืองกรมการ และอีก ๑๓ กองก็ให้ออกไปตั้งรับนอกประ
ศ หนทางไกลเพียงชั่วลูกปืนตกเย็นกำหนด ส่วนอีก ๔ กองนั้น
ให้เหลืออยู่เฝ้ารับภายในเมืองรอบกำแพงของราชทูต นอก
นั้นยังกองสองร้อยพิเศษเรียกว่ากองเคอลาภกับส คือกองทหารม้า
ปืนสั้นก็มีคำสั่งให้ออกไปรับราชทูตถึงนอกเมืองหนทางไกลถึงร้อย
เส้น และส่วนกองทหารปืนใหญ่ก็เข้าปืนใหญ่ขึ้นบนกำแพงเมือง
เตรียมไว้คอยยิงสลูกรับเมื่อได้ข่าวว่ารถของราชทูตจะมาถึงนั้น

เพื่อให้กองทหารเกียรติยศต่าง ๆ เหล่านี้ทำการประชุมทาม
หน้าของกันใต้สระตก เจ้าเมืองได้ประกาศให้ชาวเมืองทราบว่า
“อาศัยเหตุที่ท่านราชทูตสยามจะถึงเมืองชาวหงส์ส่วนนี้ คลาตชั่ว
คราวซึ่งเคยเปิดกันที่สนามกลางเมืองในวันนี้ออให้เย็นอันคง อย่า
เปิดข้อขากันเลยให้พ่อค้าทั่วไปไปตลาดและโรงร้านของกันทั่วเมือง
ชาวหงส์ให้ถือว่าวันนี้เป็นวันนักขัตฤกษ์ของเมืองชาวหงส์เถิด”

ครั้นสั่งการเสร็จแล้ว ถึงเวลาบ่ายวันจันทร์ที่ ๑๘ เดือน
พฤศจิกายน กองทหารสมัครเหล่านี้ได้พากันไปตั้งรับราชทูต
สยามตามที่กำหนด ทหารออกไปเป็นหมวดหมู่มีทหารแถว

ทหารตกลองนำหน้าไปส่งอย่างนี้ แต่กองทัพส่งกว่าอื่นหมดคือกองทัพ
ทหารม้าอารักขาหรือกองปืนสนั่นเอง พอถึงเวลา ๔ นาฬิกาหลัง
เที่ยง ท่านเจ้าเมืองและบรรดาขุนนางกรมการต่างก็นำประแจเมือง
ขบวนมารับราชทูตเป็นกระบวนแห่ บรรดาราษฎรทั้งหลายทุกชั้น
ตระกูลต่างพากันแตกันออกไปดูเป็นการเอิกเกริกใหญ่.

บรรดาทูตได้มาถึงประตูเมืองเวลา ๖ นาฬิกาหลังเที่ยงเป็นเวลา
พลบค่ำอยู่แล้ว พวกไปต้อนรับต่างก็เสียดายที่มีไทม์มาถึงเสียแต่
กลางวัน แต่ลงปลายไปไม่มีใครเสียใจเพราะว่าชาวเมืองทั้งหลาย
บรรดาที่ได้ออกคอยดูอยู่ที่หน้าบ้าน ต่างคนอยากเห็นโฉมหน้า
ราชทูตไทยว่าเป็นอย่างไร จึงพากันจุดตะเกียงเทียนไขต่าง ๆ
มองดูที่หน้าทางและประตูบ้านตลอดหนทางตั้งแต่ประตูเมืองจนถึงคำ
หนักสังฆราชซึ่งเป็นที่พักแรมของราชทูต เมืองชาวซวงส์เย็นวัน
นั้นจึงเลยก็เหมือนกับมีงานเฉลิมสว่างไสวคล้ายกับกลางวัน.

ครั้นกระบวนราชทูตรับประแจเมืองที่ประตูเสร็จแล้วกระบวนก็
เคลื่อนเข้ามาเป็นระเบียบเรียบร้อยจนถึงตำแหน่งของท่านสังฆราช ที่
นั้นคณะพระสงฆ์ของเมืองได้ต้อนรับค่านับท่านราชทูต แล้วพวก
กรมการก็ได้เชิญคณะราชทูตไทยรับพรอันถ้อยอันแห่งเมืองชาวซวงส์
เพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งมิตรไมตรีที่ซึ่งต่างขอแสดงต่อกันและกัน
ในระวางคนไทยและคนฝรั่งเศส ถัดมาพวกขุนนางอันก็มาค่านับ
ราชทูตและกล่าวคำขอเชิญอวยชัยให้พรเป็นลำดับจนถึงเวลาราว ๘
นาฬิกาหลังเที่ยงจึงได้เชิญเลี้ยงอาหารท่านราชทูต เมื่อกินเข้า

แล้วในเมืองไคมีการจุดดอกไม้เพลิงและยิงปืนเป็นการฉลองการมาถึงของบรรดาราชทูตไทย.

รุ่งขึ้นเวลาเช้าเมื่อคณะราชทูตไคกินเข้ากับเจ้าเมืองและบุตรของท่านแล้วได้ขึ้นรถกับท่านเจ้าเมืองและบรรดากรมการเมืองพากันไปทเมืองชาวซงส์ ท่านไคไปวัดของท่านสังฆราชเมืองชาวซงส์ซึ่งเรียกว่าวัดนเรศวรแล้วได้ทูลพระอารามขอแซงตั้งซึ่งเป็นอารามงามยิ่งในประเทศนั้น โปสถ์ชาวสะอาคิ ซึ่งในสว่างเห็นแจ่มแจ้งราวกับข้างนอก ไม่ผิดกับเหมือนอย่างที่เป็นสำหรับวัดเลย ถัดจากวัดไคไปแล้วยังไคไปทสวนธารกับสระและสนามเมตซังเป็นสนามพึงสร้างขึ้นใหม่ ต้นไม้ในนั้นยังไม่สูงเต็มขนาดแต่ก็ดูงามก็อยู่แล้ว.

เย็นวันนั้นเมื่อกลับมาจากเที่ยวทเมืองแล้ว ท่านราชทูตไครับเลี้ยงที่วนของเจ้าเมืองพร้อมด้วยขุนนางและเจ้าหน้าที่สำคัญทมอยู่ในเมืองชาวซงส์ เมื่อกินเข้าเย็นแล้วไคมีการเดินว่าเพื่อเป็นทรินเรึงต่อไปอีก ในการประชุมต้นร้านั้น ท่านราชทูตไคแสดงให้ทราบว่าคนมิใช่เกิดมาเพื่อรู้จักแต่เพียงเรจากการบ้านเมืองเท่านั้น ถึงกระบวน โอภาปราศรัยท่านก็ออกจะชำนาญชำนาญไม่แพ้ใครเหมือนกัน เมื่อเลิกต้นแล้วท่านเจ้าเมืองไคพาราชทูตกลับยังที่พัก พวกทหารสมัครไว้จุดดอกไม้ไฟเป็นเกียรติยศอีก ถึงที่พักเป็นเวลาตกดินมากทีเดียว.

รุ่งขึ้นวันพุธที่ ๒๐ เมื่อกินเช้าแล้วรับคำอำลาของชาวเมือง
ชาวซางส์แล้วท่านราชทูตก็เข้าเมืองก็ได้ขึ้นรถออกจากเมืองเตีรทาง
กลับปารีสต่อไป พวกทหารทุกเหล่าก็ขึ้นเรียงรายไปตามทาง
จนถึงประตูเมือง และส่วนของตำรวจก็พากันไปส่งไกลออกไปอีก
ซึ่งเป็นที่พักใจของราชทูตมิใช่น้อย ท่านขอบใจแล้วขอบใจ
เล่าที่เอาใจพวกของตนทั้งนี้ แล้วต่างก็ลากันไป.

บทที่ ๒๔

ราชทูตถึงวิแลร์กอตเตรต์.

ถึงนังเตยและดังมาร์แตง.

เย็นวันนั้นราชทูตถึงเมืองวิแลร์กอตเตรต์ เป็นเวลาฝนตก
ใหญ่อากาศมืดมิดแลไม่ค่อยเห็นอะไร จึงเป็นการไม่เหมาะที่จะไป
เที่ยวชมอะไรต่ออะไรได้ ที่เมืองนั้นสถานที่ที่น่าดูมีอยู่เป็นต้นคือ
พระตำหนักของสมเด็จพระอนซาธิราชเจ้า แต่ราชทูตไม่ยินดีเข้าไป
ชมดูเลย อ้างว่า “เมื่อท่านเจ้าของไม่อยู่เราก็ไม่อยากจะเข้าไปดู แต่
เข้าใจว่าถ้าได้เห็นคงเป็นขวัญตา น่าปลื้มใจในบุญบารมีของพระ
องค์เป็นแน่” พอคำนึงถึงที่เมืองนั้นแล้วรุ่งขึ้นราชทูตก็ขึ้นรถไป
ยังเมืองนังเตยต่อไป เป็นวันที่ ๒๑ เดือนพฤศจิกายน.

ที่เมืองนังเตยราชทูตพักอยู่ไม่นาน แต่กระนั้นก็ยังได้ดูที่สำคัญ
ไปเยี่ยมบ้านของท่านขุนนางคนหนึ่งชื่อมาร์กส์เดอเชิฟร์ นอกนั้นท่าน
ไม่ได้ไปดูอะไรเหตุที่ท่านไปดูบ้านของท่านมาร์กส์เดอเชิฟร์เพราะเหตุอื่น

เป็นเพราะบาทหลวงเคลลีออน (ซึ่งภายหลังได้เป็นสังฆราช) ซึ่งเคยอยู่เมืองไทยหลายปี และเป็นที่พอพระทัยของสมเด็จพระนารายณ์ เป็นน้องเขยของท่านมารกิส เดอเซฟร์เจ้าของบ้านนี้ เมื่อท่านราชทูตได้ทราบว่าท่านบาทหลวงเคลลีออนนี้เป็นเชลยวงศ์ขุนนางชั้นสูง คือเป็นถึงบุตรของท่านเสนาบดีแล้วยังอุทิศส่วยทั้งบ้านเกิดเมืองมารดาไปเที่ยวเทศนาสั่งสอนพระศาสนาในประเทศสยาม โดยไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อยและภัยอันตรายแก่ตน นี่ก็แต่ความสุขของชาวเมืองไทยเป็นประมาณทั้งนี้ ท่านก็ยังเพิ่มความเคารพในท่านบาทหลวงเคลลีออนเป็นอันมาก.

เย็นวันเดียวกันนั้นราชทูตถึงเมืองดังมาร์แตง ซึ่งเป็นที่ใกล้เคียงกับพระนครปารีสแล้ว ทนบรรดากรรมการเมืองก็ตั้งใจต้อนรับราชทูตๆ เคียงกับที่ได้เป็นมาในทุกเมืองตั้งแต่ท่านได้ออกจากกรุงปารีสไปข้างเหนือกลับมา แต่ส่วนท่านราชทูตมีความมุ่งใจอยู่อย่างเดียวแต่ที่อยากจะกลับไปให้ถึงปารีสให้เป็นอันเสร็จการเที่ยวไปเสียสักที.

พอพักอยู่ที่ดังมาร์แตงสักครู่หนึ่งราชทูตจึงได้ดำเนิรทางต่อไปจนถึงกรุงปารีส ครั้นท่านเข้าไปถึงพระราชวังซึ่งเป็นที่ประทับแล้วก็ให้ท่านเริ่มกระทำในเบื้องต้นก็คือท่านได้พร้อมกันหันหน้าไปทางพระที่นั่งวงแวร์ชายส์ ซึ่งเป็นที่ประทับของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว ต่างก็พวยหมอบลงกราบถวายบังคมต่อพระองค์เป็นสามครั้งตามขนบธรรมเนียมในบ้านเมืองของท่าน.

ขณะนั้นบรรดาผู้ทักคอยอยู่ต้อนรับ ท่านเมื่อเขา กลับ จาก เหนืออนต่างก็ได้พากันไต่ถามท่านด้วยเรื่องต่าง ๆ ข้างท่านถามว่า “เจ้าคุณไม่

เห็นเห็นน้อยมากหรือ ” ยังก่ถามว่า “ เจ้าคุณหนาวมากไหมที่
มณฑลเหนือโน้น ” แล้วคนนั้นคนโน้นก็ถามอีกต่อ ๆ ไป ส่วน
ท่านราชทูตมีคำตอบล้วนเหมาะ ๆ สำหรับทั่วทุกคนที่ได้ถามนั้น ท่านว่า
“ เรืองหนาวหรือเห็นน้อยนะ ท่านอย่าเอามาถามเลย จะเห็นน้อยอย่าง
ไรได้ เมื่อกำลังชมเชยพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหา
ราชเจ้า จะหนาวอย่างไรเล่า เมื่อเรามีพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อม
อยู่ตลอดทาง ”

รุ่งขึ้นเวลาเช้าวันพรุ่งนี้ราชทูตกลับมาถึงกรุงปารีส ท่านสก็อตต์
เจ้าพนักงานกระทรวงซึ่งได้ติดตามราชทูตสยามตลอดหนทางก็ได้รีบ
เข้าไปเฝ้ากราบบังคมทูลรายงานความเป็นไปแห่งการเที่ยวของราชทูต
สยามให้ทรงทราบว่า สำเร็จไปแล้วด้วยความเรียบร้อยทุกประการ
เป็นที่พอใจของราชทูตสยามเป็นอันมาก เวลาท่านจะไปเฝ้านั้นท่าน
อัครราชทูตใครจะให้ท่านสก็อตต์ช่วยเป็นธุระกราบบังคมทูลให้ทรง
ทราบว่า คนอิมเอบในพระมหากษัตริย์คุณเป็นอย่างไรก็ได้ทรง
โปรดเกล้าฯ ดำรัสสั่งให้จัดการพาไปเที่ยวชมมณฑลฝ่ายเหนือ แห่ง
ประเทศฝรั่งเศสดังนี้ แต่ลงปลายท่านเกรงว่าจะเป็นการมีขังควรร
ก็เลยดั้นด้นแต่เพียงสั่งให้ท่านขอใจ ๆ พณฯ เจ้าคุณเสนาบดีเคอเซ
ญอเลย์ ว่าการต้อนรับของบรรดาเจ้าเมืองกรมการทั้งหลายทั่วทุก
เมืองตลอดทาง ได้เป็นไปอย่างเอื้อเฟื้อสนิทสนมเป็นที่พอใจอย่างยิ่ง
เป็นที่ขอพระเดชพระคุณฯ พณฯ เจ้าคุณเสนาบดีได้ให้การเป็นอย่างดี
ทุกสิ่งทุกสิ่งพึงเป็นไปได้

สำนักหอสมุด